

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA LİDERLİK ETKENİ:
LTA MODELİ ÇERÇEVESİNDE SERJ SARKİSYAN DIŞ
POLİTİKASI ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Qasım QURBANOV

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali BALCI

TEMMUZ – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA LİDERLİK ETKENİ:
LTA MODELİ ÇERÇEVESİNDE SERJ SARKİSYAN DIŞ
POLİTİKASI ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Qasım QURBANOV

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 27 / 07 / 2020 tarihinde yapılan Online tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ali Balcı	Başarılı
Doç. Dr. İbrahim Efe	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Filiz Cicioğlu	Başarılı

ÖNSÖZ

Bu tezin tamamlanması ve bilimsel açıdan bir değere sahip olması adına bana her zaman doğru bir şekilde yön veren sayın danışman hocam Prof. Dr. Ali Balcı'ya teşekkür ediyorum. Sayın Prof. Dr. Ali Balcı, tüm çalışma süresi boyunca, akademik açıdan eksiklerimi gidermekte yardımcı olmuş, bir çalışmanın akademik değeri olması için hangi şekilde hazırlanması yönünde değerli tavsiyelerini vermiş ve tüm eğitim hayatımda bana en büyük katkıyı sağlamış şahıslardan biri olmuştur. Danışman hocamın yanı sıra, bu çalışmada beni destekleyen tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Tüm sevgilerin ve teşekkürlerin en özeli ise sevgili ailemedir. Bu süreçte, her zaman yanımda olup her türlü desteğini esirgemeyen sevgili annem ve babama yanımda oldukları için minnettarım.

Qasım QURBANOV

27/07/2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PARAMETRELERİ VE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

10

1.1. Ermenistan Dış Politikasına Etki Eden İç Faktörler	10
1.1.1. Coğrafi Konuma Politika Bağlı Dış Politika	10
1.1.2. Kimlik Temelli Dış Politika	13
1.1.3. Siyasal Sistem ve Yönetim Şeklinin Dış Politikaya Etkisi	16
1.2. Ermenistan Dış Politikasına Dış Aktörlerin Etkisi	18
1.2.1. Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Ermenistan’a Etkisi	18
1.2.2. Rusya Faktörü	23
1.2.2.1. Rusya’nın Ermenistan’a Etkisinin Güvenlik Boyutu	25
1.2.3. ABD Faktörü	28
1.2.4. AB Faktörü	32
1.3. Ermenistan Dış Politikasında Lider Faktörü: Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan Dış Politikaları	35
1.3.1. Levon Ter – Petrosyan Dış Politikası (1991-1998)	35
1.3.2. Robert Koçaryan Dış Politikası (1998-2008)	38

İKİNCİ BÖLÜM: POLİTİK LİDERLİK VE LTA MODELİ

41

2.1. Politik Liderlik Kavramı.....	41
------------------------------------	----

2.2. Politik Liderlik Analiz Metotları.....	47
2.3. LTA Modelinin Tanımı.....	49
2.3.1. Karakter Özelliklerinin İncelenmesi	53
2.3.2. Hermann'ın Liderlik Tipi	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA LİDER FAKTÖRÜ -	
SERJ SARKİSYAN	65
3.1. Lider Profilinin Oluşturulması.....	65
3.1.1. 'Futbol Diplomasisi' Perspektifinde Ermenistan – Türkiye İlişkileri.....	71
3.1.2. Sarkisyan'ın 'Futbol Diplomasisi'nin Uygulanma Motifleri.....	75
3.1.3. Sarkisyan'ın 'Futbol Diplomasisi'nin Karakter Özellikleri Perspektifinde	
Analizi	80
3.2. 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması' Öncesi ve İmzalanma Sürecinde	
Ermenistan – AB İlişkileri.....	84
3.2.1. AB Ermenistan 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması'nın	
İmzalanma Motifleri.....	87
3.2.2. 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması'nın Sarkisyan'ın Karakter	
Özellikleri Çerçevesinde Analizi.....	90
SONUÇ.....	95
KAYNAKÇA.....	99
EKLER.....	120
ÖZGEÇMİŞ	122

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BM	:	Birleşmiş Milletler
ENA	:	Ermenistan Elektrik Şebekeleri
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
İNOGATE	:	Devletlerarası Avrupa'ya Petrol ve Gaz Taşımacılığı
LTA	:	Liderlik Karakter Analizi
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACİS	:	Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım
TRACEKA	:	Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Kavramsal Çeşitlilik ve Kendine Güven Özellikleri ve Bilgiye Açıklık Durumu

Tablo 2: Margaret Hermann'ın Liderlik Tipleri

Tablo 3: Dünya Liderleri ve Serj Sarkisyan'ın Karakter Özelliklerinin Kıyaslanması



Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Ermenistan Dış Politikasında Liderlik Etkeni: LTA Modeli Çerçevesinde Serj Sarkisyan Dış Politikası Analizi			
Tezin Yazarı: Qasım QURBANOV		Danışman: Prof. Dr. Ali BALCI	
Kabul Tarihi: 27 / 07 / 2020		Sayfa Sayısı: 122	
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler			
Bu çalışmada Liderlik Analizi alanında Margaret Hermann'ın geliştirmiş olduğu en önemli modellerden biri olan Liderlik Karakter Analizi (LTA) metodu esas alınarak Ermenistan dış politikasında liderlik faktörü araştırılmaktadır. Çalışmada ilk olarak Ermenistan dış politikasının temel parametreleri ve dış politikaya etki eden faktörler incelenmektedir. İlk bölümün sonunda Ermenistan'da liderlerin rolünü ön plana koymak için Serj Sarkisyan'dan önceki iki Ermenistan başkanı – Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan dış politikaları incelenmektedir. İkinci bölümde Politik Liderlik kavramı ve LTA modelinin temel parametreleri açıklanarak, Sarkisyan dış politikasında etkili olabilecek kişisel liderlik özellikleri üzerinden gelecek bölümdeki analiz için temel hazırlanmaktadır. Son bölümde ise Sarkisyan liderliği sürecinde yaşanan en önemli iki olay – Türkiye ile yakınlaşma sürecinde uygulanan 'Futbol Diplomasisi' ve AB ile karşılıklı imzalanan 'Derin ve Kapsamlı İşbirliği Anlaşması' – analiz edilmektedir. LTA Modeli spontane gelişen konuşmaların metinleri esasında liderlerin uzaktan karakter analizini yapma olanağı sağlayan bir metottur. Bu metot esasında liderlerin uyguladığı dış politikalarında etkili olduğu öngörülen yedi karakter özelliği esasında inanç, algı ve tutumlarını önceden belirleme imkânı sağlamaktadır. Bahsedilen yedi karakter özelliğine ait liderin sahip olduğu özellik göstergeleri esasında onun hangi tip liderlik faaliyetinde bulunmu olduğu ifade edilmektedir. Liderlerin diğer aktörlere karşı tutumları ve olaylara bağlı gelişmelere verdikleri tepkiler de yine bu yedi karakter özelliği temelinde açıklanmaktadır.			
Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Dış Politika, Serj Sarkisyan, LTA Modeli.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: Leadership Factor in Armenian Foreign Policy: Serzh Sargsyan Foreign Policy Analysis within the Frame of LTA Model				
Author of Thesis: Qasim QURBANOV Supervisor: Prof. Dr. Ali BALCI				
Accepted Date: 27 / 07 / 2020 Number of Pages: 122				
Department: International Relations				
In this study, the leadership factor in the foreign policy of Armenia is investigated based on the Leadership Character Analysis (LTA) method, which is one of the most important models developed by Margaret Hermann in the field of Leadership Analysis. In the study, firstly, the basic parameters of Armenian foreign policy and the factors affecting foreign policy are examined. At the end of the first chapter, the foreign policies of two Armenian presidents - Levon Ter-Petrosyan and Robert Koçaryan are examined to emphasize the role of leaders in Armenia. In the second part, by explaining the concept of Political Leadership and the basic parameters of LTA model, the basis for the analysis in the next section is prepared based on personal leadership features that may be effective in Sarkisyan's foreign policy. In the last chapter, the two most important events happened in the tenure of Sargsyan - Sargsyan 'football diplomacy in the process of rapprochement with Turkey and 'Deep and Comprehensive Cooperation Agreement' signed with the EU - are analyzed. LTA Model is a method that enables leaders to analyze characters remotely based on the texts of spontaneous speeches. This method provides the opportunity to predetermine beliefs, perceptions and attitudes based on the seven-character characteristics that are predicted to be effective in the foreign policies implemented by the leaders. Based on the feature indicators of the leader of the seven character traits mentioned, it is stated what type of leadership activity he has performed. The attitudes of leaders towards other actors and their reactions to the events related to events are also explained on the basis of these seven character traits.				
Keywords: Armenia, Foreign Policy, Serzh Sargsyan, LTA Model.				

GİRİŞ

Modern çağda devletler sahip oldukları kaynaklar ve güçlerine bağlı olarak, belli bir düzeyde dış politika yürütmeye çalışmaktadır. Bu politikaların yürütülmesi sürecinde uluslararası konjunktür ve ülkenin iç dinamiklerine bağlı olarak birçok etken rol oynamaktadır. Bu faktörlerle birlikte, liderler de, dış politika oluşturulması ve yürütülmesinde özel paya sahiptir. Ermenistan gibi kaynak ve güç itibarıyla küçük kabul edilen devletler, her ne kadar diğer bölgesel ve uluslararası aktörlerin etkisine maruz kalsa da, ülkede yönetime gelen liderlerin de dış politika oluşturulmasında önemli oranda payı mevcuttur.

XX yüzyılın başlarından itibaren, politik liderlik üzerine geniş kapsamda yapılan araştırmalardan sonra uluslararası ilişkiler literatüründe yeni bulgular ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yeniliklerin arasında en dikkat çeken noktalardan biri de, liderlerin psikolojisi ve karakter analizleri olmuştur. Araştırma sonuçlarından liderlerin şahsi karakterlerinin I ve II Dünya Savaşlarına ne kadar etki ettiği ortaya çıktıktan sonra, en küçük devletlerde bile liderlerin inanç ve algılarının önemi üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Ermenistan liderlerinin dış politika yapımında hangi düzeyde etkili olduğu, genel olarak, etkisinin olup olmadığı konusu da tartışmalara neden olmaktadır. Bu bakımdan Ermenistan'ın üçüncü Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ın liderliğinin araştırılması gereklilik arz etmektedir. Liderin sahip olduğu özelliklerin ülke dış politikasına etkisi bu araştırmadan sonra daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Liderlerin ülke dış politikası üzerinde sahip olabileceği role bakmadan önce, ülkenin genel dış politika parametreleri ve yönetimlere etki edebilecek unsurların varlığını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bunun için de çalışmanın ilk bölümünde Ermenistan dış politikasının ana dinamikleri ve ülke siyasetinde önemli yer tutan faktörlerin araştırılmasına yer verilmektedir. Ermenistan dış politikasının temel parametrelerinin ise iki temel algı esasına dayandığı anlaşılmaktadır: İç ve dış faktörler. Böylelikle de, tezin ilk bölümünde araştırılacak etkenler bu iki temele bağlı olarak iki başlık halinde analiz edilmektedir.

Ermenistan dış politikasında etkili olan iç faktörler, ülkenin jeostratejik konumu dolayısıyla ortaya çıkan ülke dâhili etkenler, milli kimliği ve siyasal yapısı şeklinde üç alt başlıkta ortaya koyulmaktadır. Konumuna baktığımızda, ülkenin Avrasya'nın merkezinde; Rusya, İran ve Türkiye gibi güç sahibi devletlerin arasında ve Asya ile Avrupa kıtasının kesiştiği bir noktada yerleştiğini görmekteyiz. Böyle bir stratejik konumda yerleşen Ermenistan, bulunduğu konumun sağlayabileceği olanaklardan yararlanamayacak bir durumdadır.

Ülkenin Türkiye ve Azerbaycan'la yaşadığı sorunlar, sınırlarının yarısından fazlasını kapsayan iki komşusu ile bu sınırların kapanmasına neden olmuştur. Yine Kuzeyde sınırı bulunan Gürcistan'la da zaman zaman sorunlar yaşayabiliyor olması, Ermenistan'ı dünyaya açılmak için Rusya ve İran'a bağlı kılmaktadır.

Aynı zamanda Merkezi Asya ve Hazar denizi havzasında bulunan enerji kaynakları rezervlerini ve dünya güç merkezleri için bu kaynakların ifade ettiği önemi hesaba kattığımızda, Ermenistan, yürüttüğü saldırgan dış politikası nedeniyle bu önemli konumundan da mahrum kalmaktadır. Özellikle, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin 1990'lı yılların başlarından itibaren işgal edilmesine bağlı olarak iki devlet arasında yaşanan savaş durumu dolayısıyla, ülkenin Kafkasya ve Merkezi Asya'nın enerji kaynaklarının taşınmasında transit olma olanağından da yararlanılamamaktadır.

Ermenistan'ın homojen yapısı, sadece ülke dâhilinde Ermenilerin ekseriyet teşkil ettiğini göstermemektedir. Bu yapı, aynı zamanda, Ermenistan halkının tarihi olayları hafızasında uzun süre canlı tutarak tek vücut halinde kalma çabasını da ortaya koymaktadır. 1980'li yılların sonlarından itibaren Azerbaycanlıların Ermenistan'dan kovulması ve bu durumun daha önceki zamanlarda da birkaç kere tekrarlanmış olması, toplumun bilinçli olarak tek milletin söz sahibi olmasını istediğini ifade etmektedir. Bu algı da Ermenistan toplumunda milliyetçiliğin güçlü olduğuna işaret etmektedir. Nitekim milliyetçi algıya bağlı olarak, sözde Ermeni Soykırımı ve Karabağ sorununun ülke dış politikasının merkezinde konuşturulması liderlerin siyasi çizgilerini belirlemesi zamanı bu algıyı dikkate almasını zorunlu kılmaktadır.

Dış politikaya etki eden iç faktörler arasında en önemli üç faktörden biri de ülkede var olan siyasal yapı ve yönetim şeklidir. Yapısı itibarıyla tek kişinin yönetme noktasında söz sahibi olabildiği Ermenistan'da, liderlerin dış politikaları Anayasa, mahkemeler ve

doktrinler esasında kısıtlana ve denetlene bilinmektedir. Ülkenin tam demokratik bir yapıya sahip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, kamuoyu ve yönetimlerin karşılıklı etkileşiminin de olanak dışı olmadığı anlaşılmaktadır.

Ermenistan dış politikasını araştırdığımızda, en az iç faktörler kadar dış faktörlerin de ülke liderlerinin siyasal çizgi ve algılarını etkileye bileceğini görmekteyiz. Bu faktörleri, devlet olmamasına rağmen aynı düzeyde baskı yapabilecek Ermeni Diasporası ve Rusya, ABD, AB gibi uluslararası güç merkezleri olarak sıralaya biliriz. Bu sıralamadan asılı olmadan tüm aktörler belli düzeyde role sahiptir.

Ermeni Diasporası, gerek Rusya gerek Avrupa ve gerekse de ABD siyasal hayatında önemli role sahip bir örgüt olarak bilinmektedir. Farklı süreçlerde yapılan göçler sayesinde bu bölgelerde yerleşen Diaspora üyeleri, Ermeni dili ve kendi milletlerine karşı yapıldığını iddia ettikleri soykırımla birbirlerine yakın kalarak uzun yıllar boyunca asimile olmaktan korunmuşlardır. Diaspora dâhilinde var olan şiddet algısı, var olmalarının temelini teşkil etmiş olduğu için, Ermenistan devleti ve yönetimlerini de bu yönde politikaların izlenmesi için baskılara maruz bırakmaktadır. Zayıf ekonomisi ve iç toplumda da benzer algının yerleşmiş olması da, liderleri bu baskılara karşı zorlayan etkenlerdendir. Diaspora dâhilinde de farklı gruplar olarak bölünmeler yaşanabilmektedir. Özellikle Rusya'daki Ermeni Diasporası ve Ortadoğu Ermeni Diasporası ile Batıda konuşlanmış Ermenilerin Diaspora örgütleri arasında büyük farklar görülmektedir. Bu farklar ve bazı diğer temel nedenlerden dolayı, Ermenistan yönetimlerine karşı Diasporanın farklı reaksiyonlar vermesi de muhtemeldir. Lakin milliyetçi konular ele alındığında, tüm Diaspora grupları ve Lobi faaliyetinin neredeyse aynı merkezden yönetiliyormuş gibi tepki verdiği de bir gerçekliktir.

Ermenistan dış politikasına en büyük etkisi olan devlet ise, hiç şüphesiz, Rusya Federasyonudur. Tarihi bağlar ve politikaların üst üste düşmesine bağlı olarak, Rusya, uzun süre boyunca Ermeniler için 'büyük kardeş' rolünü üstlenmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği kurulduğu zamana kadar ve SSCB varlığını sürdürdüğü süre zarfında bu tutumda hemen hemen değişiklik görülmezken, 1990'ların başlarında SSCB'nin dağılması, Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Sovyetlerin mirasçısı olarak Rusya devletinin kurulmasından sonra iki taraf arasında etkileşimde de değişim görülmüştür. Artık var olan bağlar yerini baskı mekanizmasına bırakmıştır. Tarihi süreç

boyunca Ermenilerin Rusya'dan aldığı askeri ve ekonomik destek, Ermenistan yönetimleri için birer tehdit unsuru haline gelmiştir. Saldırgan politika ve bulunulan savaş durumuna, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar da eklendiği zaman, Ermenistan liderleri Rusya'nın olası tepkisini hesaplamak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır.

Ermenistan dış politikasına etki eden faktörler içinde ABD ve AB de öne çıkmaktadır. Lakin bu etki de Rusya'nın yapabileceği baskı ile kıyaslanamamaktadır. Nitekim ABD ve AB'nin Ermenistan'a bağlı uyguladıkları politikalarında Ermeni Diasporasının varlığı unsuru da göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki aktör de Rusya'yı köşeye sıkıştırmak amacıyla Ermenistan'da demokrasinin üst düzeye çekilmesi için çaba sarf etmektedir. Özellikle, Gürcistan'ın Batı yönlü tutum sergilemeye başlamasından sonra Ermenistan, ABD ve AB için çok önemli aktör konumuna gelmiştir ve karşılıklı etkileşim de bu temelde yapılmaktadır.

Ermenistan dış politikası üzerinde etkili olabilecek iç ve dış faktörlerle birlikte, yönetimde olmuş liderlerin de algı ve inançları doğrultusunda ülke politikasında rolü olabileceğine dikkat etmek gerekmektedir. Çalışmanın ilk bölümünün sonunda, iç ve dış faktörlerden sonra, Serj Sarkisyan'ın da şahsi karakter özelliklerine bağlı olarak algı ve dünya görüşünün, Ermenistan dış politikasının belirlenmesinde etkiye sahip olduğuna temel olması amacıyla, kendisinden önceki iki lider: Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan'ın temel dış politika prensipleri analiz edilmektedir.

Ter-Petrosyan'ın bağımsızlık sürecindeki faaliyeti ve realist-pragmatist yaklaşıma sahip olduğu ve bu tutumu sayesinde sorunları çözmek için politika yürüttüğü görülmektedir. Bu zaman komşu ülkelerle de ilişkilerin düzeltilmesi için çaba sarf edilmesi, ülke dış politikasında etkiye sahip aktörler, Rusya ve Ermeni Diasporası ile ilişkilere de yansımıştır. Ermeni Diasporasını ülkenin iç işlerinden uzak tutmaya çalışan Ter-Petrosyan'ın, Rusya'nın da etkisini hafifletmeye çalışması ile iktidarının sonunu getirdiği anlaşılmaktadır.

Ter-Petrosyan'dan sonra iktidara gelen Koçaryan'ın kendinden önceki liderin tam aksine tutum sergilediği ve ilişkilere önem vererek yönetimini sürdürdüğü görülmektedir. Aynı liderin iktidarı boyunca Diaspora ve Rusya ile sorunlar yaşanmazken, komşu ülkelere karşı saldırgan tavır sergilendiği için uluslararası

kamuoyundan baskı görülmüştür. Aynı zamanda kendi iktidarını sürdürmek için Rusya ve Diasporaya verilen taviz, Koçaryan döneminde Ermenistan'ın dışa bağıllığını da arttırmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, politik liderliğin temel yapısı ve analiz metotları açıklanmaktadır. Aynı zamanda ikinci bölümün ikinci yarısında çalışmanın metodolojik temelini teşkil edecek LTA (Leadership Trait Analysis) metodu detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

Liderlerin karakter özelliklerinin ve olaylara karşı bireysel tutumlarının ülkelerin dış politikasındaki rolü, politik liderliğin temelinde duran araştırma konusu olduğu çalışmamızda vurgulanmaktadır. Bu bakımdan politik liderliğe karşı algının değişmesi ve yapılan araştırmaların yoğunlaşması vurguladığımız konuyu onaylamaktadır. Tarihsel süreçler boyunca ülkelerin savaşlar yapması ve barış sürecini sürdürmesinin liderlerin sergilediği tavırla ne kadar ilgili olduğu en dikkat çeken araştırma konusu olmaktadır. Politik liderliğin tanımının yapıldığı başlıkta bu noktaya değinilmektedir.

Kontekstual, Kurumsal ve Karar Verme gibi politik liderlik analizi metotları örnekleri ile ülke yöneticilerinin tutum ve tavırları üzerine nasıl analiz yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu metotların pozitif ve negatif yönlerine değinerek, uygulayacağımız metodun literatüre ne derecede katkı sağlayabileceği belirtilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünün diğer yarısında ise, tezin temelini teşkil eden analiz metodunun içeriği açıklanmaktadır. Bu bölümde LTA'nın uygulanabilmesi için gerekli olan adımlar açıklanırken, bu bağlamda metodun temel tanımı da yapılmaktadır. LTA'nın tanımı yapıldıktan sonra ise analizin odak noktasını teşkil eden liderlik karakter özelliklerinin temel yapısı belirtilmektedir.

Analizin esasını oluşturan yedi karakter özelliği ise şu şekilde ortaya koyulmaktadır:

- Gelişmeleri kontrol etme yeteneğine bağlı inanç
- Güç ve etki etme ihtiyacı
- Kavramsal karışıklık zamanı liderin kişilere ve gelişen olaylara karşı ne kadar çeşitlilik sergileye bilmesi
- Kendine güvenme
- Sorun çözme ve başarılı olma eğilimi; Çalıştığı gruba karşı özen gösterme

- Diğer aktörlere karşı duyulan genel güvenmeme durumu ve diğerlerini suçlama eğilimi
- Liderin kendini ait hissettiği gruba karşı önyargılı tutumu

Özellikler belirtildikten sonra, bu özelliklerin liderin dış politikaya bağlı tutumunda yer aldığı rolü, etkisi ve analizin esasını oluşturan metinlerde özelliklerin nasıl belirlendiği de anlatılmaktadır.

Özelliklere bağlı temel bilgi verildikten sonra, bölümün son kısmında analiz metodunun tesisçisi Margaret Hermann'ın belirlemiş olduğu liderlik tipleri ifade edilmektedir. Belirtilen yedi karakter özelliğinin kendi arasındaki bağlantısı açıklandıktan sonra, bu bağlantıya dayanarak liderin hangi şekilde faaliyet benimseyeceği üzerine fikir ileri sürme olanağı sağlayan karakter tipi ortaya koyulmaktadır.

Böylelikle de, ülke dış politikasının temel parametreleri, etki eden faktörler açıklanarak, politik liderlik ve dış politika oluşumunda liderlerin rolü üzerine temel tanım yapıldıktan sonra, liderin karakter özellikleri esasında, Ermenistan dış politikasında büyük öneme sahip olan iki olayın analiz edileceği üçüncü bölüme geçilmektedir. Bu bölümde çalışmanın odağını teşkil eden olaylar ise:

- Türkiye ile ilişkileri kapsayan 'Futbol Diplomasisi'
- AB ile Ermenistan arasında ilişkileri ifade eden 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması'

şeklinde belirlenmiştir.

Futbol Diplomasisi, Ermenistan cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın Türkiye cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Ermenistan – Türkiye futbol maçını izlemek için davet etmesi ile başlayan ve daha sonra rövanş maçını izlemek için de Sarkisyan'ın Türkiye'ye davet edilmesi ile devam eden süreç olarak diplomatik literatüre dâhil olmuştur. Olayların derinliğine gidildiğinde ise, sürecin Sarkisyan'ın daha yeni iktidara geldiği döneme kadar uzadığı görülmektedir. 2008 yılında Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan savaş sonucunda Kafkasya'da dinamiklerin değişmesi, Sarkisyan yönetimi için bazı zorunlulukları beraberinde getirmiştir. Bu zorunlulukların beraberinde Sarkisyan da, kendi algıları çerçevesinde politikasını oluşturmaya çalışmıştır. Konjöntürün müsait olması ve diğer faktörlerin de olanak sağlaması ile birlikte Sarkisyan

diplomasisini sona kadar yürütebilmiştir. Uzun bir dönemi kapsayan süreç boyunca Yol Haritası belirlenmiş ve taraflar arasında yapılan görüşmelerin olumlu seyri sayesinde İsviçre'nin Zürich kentinde Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkileri belirleyen Protokoller imzalanmıştır. Lakin sürece başka aktörlerin etkisi ve anlaşılamayan konuların açıklığa kavuşturulmaması sonucunda Protokoller onaylanmamış ve belirsiz bir süre için gündemden kaldırılmıştır.

Süreçle bağlı tanımlama yapıldıktan sonra, olaya bağlı yapılan yorumlara da değinilmektedir. Sarkisyan'ın neden ve hangi şartlar altında diplomasi yürüttüğü doğrultusunda var olan algılara değinildikten sonra ise, süreç boyunca Sarkisyan'ın aktif faaliyet göstermesi ve sergilediğ  tutum, karakter özellikleri kapsamında analiz edilerek, hangi özelliklerinin daha baskın olduğu ve sürece nasıl etki ettiğ  üçüncü bölümün ilk kısmında açıklanmaktadır.

   nc  bölüm ikinci kısmında ise AB ile Ermenistan ilişkilerinin temelini teşkil eden anlaşmanın imzalanma süreci analiz edilmektedir. Bu sürecin taraflarca yapılan görüşmelerden sonra ciddiye kazandığı ve ilişkilerin 2013 yılına kadar bir boyutta, 2013 sonrasında 2017 yılına kadar ise başka bir boyutta devam ettirildiğ  görülmektedir. Bu nedenle de Sarkisyan'ın AB ile yaklaşımını belirleyen anlaşmaya bağlı politikası karakter özellikleri bağlamında iki kısma ayrılarak analiz edilmektedir. Sürecin geneline bakıldığında ise, Sarkisyan'ın yaklaşımının temelini ekonomik sıkıntılarını bertaraf etmek ve dış politika uygulanmasında  eşitliliğ  sağlama çabasının olduğu görülmektedir.

Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlık kazanan devletlerin dış politikaları, uluslararası dengelerin belirlenmesinde büyük role sahiptir. Bu bakımdan Ermenistan Cumhuriyetinin dış siyaseti de kendine has özelliklere sahiptir. Ermenistanda y r t len dış politika çizgisi farklı dönemlere göre çeşitlilik göstermektedir. Özellikle, son devrik lider Serj Sarkisyan, kendinden önceki liderlerden farklı bir şekilde yürüttüğü dış politika ile karşımıza çıkmaktadır. Onun liderlik özellikleri ve şahsi algısı belli bir düzeyde ülke dış politikasında farklılığa neden olmuştur.

Bu farkın hangi şekilde ve düzeyde ortaya çıktığını görebilmek için Ermenistan'ın Türkiye ve AB ile olan ikili ilişkileri örnek olarak incelenmektedir. Bu bağlamda araştırma, Margaret Hermann'ın 'Leadership Trait Analysis' metodu esasında yapılmıştır. Sarkisyan'ın hangi liderlik stiline sahip olduğu ve oluşturmaya çalıştığı dış politikanın hangi karakter özelliklerine bağlı olarak yürütüldüğü, bu analizin temelini teşkil etmektedir. Bunun için çalışmada ilk olarak Ermenistan dış politikasına etki eden faktörler ortaya koyulmuştur. Bu faktörler, iç ve dış faktörler olarak ayrılmış ve bütün faktörlerin etki düzeyi analiz edilmiştir. Daha sonraki bölümde politik liderlik üzerine yapılan araştırma ile birlikte, çalışmanın analiz metodu olan Liderlik Kişisel Karakter Analizinin özellikleri açıklanmıştır. Son bölümde ise Sarkisyan'ın liderlik özelliklerinin Ermenistan'ın Türkiye (Futbol Diplomasisi) ve Avrupa Birliği (Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması) ile ilişkilerdeki rolü analiz edilmiştir.

Çalışmanın Amacı ve Hedefi

Ermenistan'ın, genel olarak, küçük devlet ve diğer aktörlerin kozlarını paylaştığı nokta olarak kabul edilmesine rağmen, daha dikkatle bakıldığı zaman ülkenin bölge ve uluslararası alan için önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın ana amacı da, farklı liderler yönetiminde ülkenin dış politikasında değişim gösteren çizginin var olduğu ve bu değişimin bütün dengeleri etkileyebilecek güce sahip olduğunun ispat olunmasıdır. Ülke liderlerinin farklı tutumlar sergileyebilmesi ve bu farklılıkların şahsi karakter göstergelerine bağlı olarak ortaya çıktığının gösterilmesi de çalışmanın amaçlarından biridir.

Yapılan çalışmanın temel hedefi küçük kabul edilen devletlerin de güçlü devletlerin dış politikalarına nasıl etki edebildiği ve bu yüzden göz ardı edilmemeleri gerçeğine daha büyük dikkat çekmektir. Bu maksatla Ermenistan'ın dış politika dinamiklerinin analizinin yanı sıra, Sarkisyan örneğinde liderlerinin de siyaset çizgisinin belirlenmesindeki rolü daha derinden araştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Özgünlüğü

Bu çalışma ile Ermenistan dış politikasında Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın lider olarak ifade ettiği rol incelenmeye çalışılmıştır. Liderlerin algı ve inançlarının kişisel karakterlerine bağlı olarak analiz edilmesi gerekliliği ortaya koyulmuştur. YÖK tez

tarama merkezinde yapılan arama sonucunda Ermenistan Cumhuriyeti ve ülkenin dış politikası üzerine liderlik bağlamında yeteri kadar araştırma yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu boşluk çalışmanın özgünlüğünü göstermektedir. Aynı zamanda yapılan çalışma ile devletlere sadece belli bir kalıp dâhilinde bakılmaması gerekliliği de ifade edilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Serj Sarkisyan örneğinde yapılan analiz diğer liderlerin de kişisel karakter analizinin yapılmasının önemini vurgulamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Serj Sarkisyan'ın liderlik özellikleri esasında Ermenistan dış politikasının analizi yapılırken, Margaret Hermann'ın geliştirmiş olduğu LTA metodu kullanılmıştır. Bu metod çerçevesinde liderlerin sarf etmiş olduğu konuşmaların (gazete ve televizyon programlarına verilen spontane röportajlar) yazılı metinleri toplanmış ve matematiksel analizi yapılmıştır. Bu analizi destek niteliğinde diğer yazılı kaynaklardan (resmi belgeler, bilimsel rapor, kitap ve makaleler, haber kaynakları) da okumalar yapılması yoluyla faydalanılmıştır. Böylelikle de, tez yazımı zamanı hem nitel hem de nicel araştırma yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Sarkisyan'ın yerli ve yabancı medya kurumlarına vermiş olduğu röportajlardan alınan konuşmalar metin haline getirilmiş ve Profiler+ programında karakter göstergeleri edinilmiş, daha sonra ise SPSS programı vasıtasıyla, analiz edilecek ve kıyaslanacak puanlar elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL PARAMETRELERİ VE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

1.1. Ermenistan Dış Politikasına Etki Eden İç Faktörler

Ermenistan, yerleştiği konum itibariyle uluslararası aktörler için önem arz eden ‘küçük devletler’ diye tabir edilen gruba dâhil olup diğer aktörlerle etkileşimde olması ile beraber, kendi iç parametreleri dolayısıyla da dış politikasına etki eden faktörlerin olduğu bir devlettir. Bu parametreler farklı düzey ve boyutta liderlerin dış politika çizgilerinin belirlenmesi ve yürütülmesinde kendine özgü göstergelere sahiptir. Bunun için de Ermenistan dış politikasına etki eden en önemli kabul edilen iç faktörler, bu bölümde altbaşlıklar şeklinde açıklanmaktadır.

1.1.1. Jeostratejik Konuma Bağlı Dış Politikaya Etki Eden Faktörler

1991 yılı 23 Eylül’de Sovyetler Birliği’nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Ermenistan, dış politika oluşturulması ve yürütülmesi konusunda eski birlik ülkeleri arasında en büyük zorluk yaşayan devlettir. Ermenistan’la birlikte Güney Kafkasya’da Azerbaycan ve Gürcistan da bağımsızlığını kazanmıştır. Bu üç ülkeden Azerbaycan, zengin enerji rezervleri ve Hazar havzasında yerleşmesiyle jeostratejik açıdan büyük öneme sahiptir. Gürcistan ise, enerji kaynaklarının zengin olmamasına rağmen, Merkezi Asya ve Avrupa arasında transit ülke rolünü oynamaktadır. Ermenistan ise, hem enerji rezervleri bakımından fakirliği hem de bölgesel ilişkilerden izole olması ile dikkat çekiyor. Azerbaycan’la yaşanan savaş durumu ve bu savaş dolayısıyla, Türkiye ile de sınırın kapalı olması, Ermenistan’ın jeostratejik önemini gölgelemektedir.¹

Aslında konum itibariyle Kafkasya ve genelde Avrasya’nın merkezinde yer alması, Ermenistan’ın bütün küresel güç merkezleri için önemli aktör olmasını şartlandırmıştır. Lakin bağımsızlık kazanıldığı andan itibaren komşu devletlere karşı sergilenen

¹ Göktürk Tüysüzoğlu, ‘Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan’. Ermeni Araştırmaları, sayı 4, 2013, s. 2.

irredantizm² yaklaşımı çerçevesinde yürütülen saldırgan realist politika, bölge ülkeleri ile sorunlar yaşanmasını kaçınılmaz etmiştir.³

Bölgeden soyutlanan ve hem Doğu hem de Batı komşusunu varoluşuna tehdit olarak gören Ermenistan'ın yerleştiği konum, devleti güvenlik temelli dış politika izlemek zorunda bırakmıştır. Diğer Sovyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler gibi Ermenistan da iki güç merkezi – Rusya ve Batı'yı göz önünde bulundurarak, güvenliğini sağlama eğilimi içindedir. Bu eğilim ise Ermenistan'ın bölgesel ve küresel düzeyde tehditlere karşı tavrını ortaya koyan 'Complementarizm' politikasıdır.⁴ 1998 yılı Martı'nda kabul edilen doktrin, Rusya ve Batı'nın çıkarlarının çakışmayacağı, birbirini tamamlaması öngörülen politikanın temeli olmuştur.

Doktrin esasında dış politika yürütülmesinin başlangıcı, ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın iktidarı dönemine denk gelmektedir. Koçaryan, Ermenistan ve ABD arasındaki ilişkileri geliştirerek, Ermenistan'ın dış politikasında çeşitliliği temin etmeğe çalışmıştır. Lakin aynı dönemde Rusya'da yönetim değişikliği ile iktidara gelen Vladimir Putin, Rusya'nın Kafkasya'daki ağırlığını arttırma yoluna gitmiştir. Neticede, bu dönemden itibaren Ermenistan üzerinde Rusya baskısı artan çizgide devam etmiştir.⁵

Jeostatejik güvenlik temelli yaklaşımla beraber ülkenin konumu, ekonomik durumunu da etkilemektedir. Bu etki de, zayıf ekonomisinin Ermenistan dış politikasına etki eden faktörlerin başını çekmesine neden olmaktadır. Sovyetler Birliği'nden ayrılan diğer devletler gibi Ermenistan ekonomisi de, bağımsızlığın kazanıldığı ilk zamanlardan itibaren yeni ekonomik düzene geçişle ilgili sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu

² Kamer Kasım, 'Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism'. Review of Armenian Studies, No. 25, 2012, s. 135.

³ En meşhur temsilcisi Mearshmeimer olan Saldırgan Realizm teorisi, dünyayı rekabet ortamı olarak kabul etmektedir. Bu rekabet ortamında ise, devletler arasında güç kullanımı, dış politikanın oluşumuna etki eden faktöre dönüşmektedir. Devletin varoluşsal güvenliğinin sağlanması için, sahip olunan güç, devamlı olarak en üst seviyeye çıkarılmayı zorunlu kılmaktadır. Glenn H. Snyder, "Mearsheimer's World Offensive Realism and The Struggle For Security". International Security, Vol. 27, No. 1, 2002, s. 149-173.

⁴ Annie Jafalian, 'Reassessing Security in The South Caucasus: Regional Conflicts and Transformation'. Routledge, 2016, s. 195

⁵ Mürsel Bayram, 'Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz'. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2016, s. 5.

zorlukları aşmak içinse ‘Transition Economies’ (Geçiş Ekonomileri) terimi esasında kurulan dönüşüm sürecine girilmiştir.⁶

Bu süreçte denize çıkış olanaklarından mahrum kalan Ermenistan, kara sınırlarından da gereken ekonomik trafiği sağlamayı başaramamıştır. Böylelikle de, Ermenistan, denize çıkarak uluslararası ticaret pazarlarına erişebilmek için diğer sınırları açık komşuları ile ilişkilere dikkat etmek zorunda kalmıştır. İran ile devam eden yakın komşuluk ilişkileri ülkeyi rahatlatırken, Gürcistan’la var olan ilişkilerle bağlı aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir. Azerbaycan’la tamamen ekonomik bağların mevcut olmamasına karşılık, sınırların kapalı olduğu diğer ülke Türkiye ile Gürcistan üzerinden ticaret yapılması, Ermenistan’ı Gürcistan ve onun tarafında yer almayı tercih ettiği aktörlerle ilişkileri üst düzeyde tutmaya mecbur etmiştir. ‘Gölge Ticareti’ diye ifade edilen bu şekilde kurulan ekonomik ilişkiler, ülkenin bölgesel düzeyde yaşadığı en büyük baskılardan biridir.⁷

Enerji ve diğer doğal servetler bakımından zengin olmayışı ve uluslararası pazarlara çıkış açısından yaşanan zorluklar ülkenin devamlı olarak ticari açık vermesine neden olmaktadır. Verilen açığın kapatılması içinse ülkenin bölgesel ticaret anlaşmaları ve projelerine katılımı gerekmektedir. Lakin bu gereksinim politik nedenlere bağlı olarak giderilememektedir. Ülkenin çok büyük öneme sahip Metsamor enerji santraline sahip olması bile enerji teminatını sağlamaya yetmemektedir.⁸ Bu teminat sorunu da, Rusya’dan enerji bağımlılığını arttırmakta ve Rusya’nın en büyük ithalat yapılan partner ülke konumundaki küçük değişimlere rağmen, genel durumun değişmemesine neden olmaktadır. Almanya ve diğer Avrupa Birliği ülkeleri ise, Ermenistan’ın esas ihracat pazarını teşkil etmektedir.⁹ İhracatta AB’nin aldığı pay ise, aslında, Ermenistan’ın güvenlik açısından Rusya’ya olan bağımlılığına eşdeğer ekonomik bağımlılık anlamına gelmektedir. Bu bağımlılık da, Ermenistan yönetimlerine karşı uluslararası aktörler tarafından uygulanan en etkili baskı araçlarından biridir. Özellikle, bağımsızlığın

⁶ Stanley Fischer and Ratna Sahay, ‘Transition Economies: The Role of Institutions And Initial Conditions’. IMF, Preliminary Draft, 2004, s. 3.

⁷ Anna Ohanyan, “On Money and Memory: Political Economy of Crossborder Engagement on the Politically Divided Armenia-Turkey Frontier”. Conflict, Security and Development, Vol. 7, No 4, 2007, s. 580.

⁸ Kenen Hovranisyan, ‘Sustainable Development and Energy Security in Armenia: A Step Towards Dilemma’. Lund University, Master Thesis, 2003, s. 19.

⁹ Bayram Güngör, ‘Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış’. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Sayı 1, 2008, s. 6.

kazanıldığı ilk yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılara karşı gelen destek, Diasporanın da, hem ekonomik hem de toplumsal açıdan ülkede söz sahibi olmasını kaçınılmaz etmiştir. Ekonomik baskı meselesi, Ermenistan dış politikasına etki eden aktörler kısmında daha geniş açıklanacaktır.

1.1.2. Kimlik Temelli Dış Politika

Milli kimlik ve kimliğin devletin dış politikasındaki rolü üzerine inceleme yapılacak olursa, Ermeniler ve Ermenistan, bu analiz için en iyi örneklerden birini teşkil edecektir. Milli kimliğe dayanan milliyetçi tutum ve bunun dış politikaya yansımaları, kabaca şu şekilde ifade edebiliriz:

Birlikte yaşayan toplum, uzun bir süre boyunca aynı yaşam tarzını sürdürerek, kendine has kimlik kazanır. Bu kimliği kazanan topluluk, kendi ve diğerleri olarak kabul ettiği ortamda, varlığını devam ettirebilmek için düşman algısı üretir.¹⁰ Bu algı, etnik bağları güçlendirir ve milliyetçi ideolojinin doğmasına neden olur. Aynı toplum devletçilik elde ettikten sonra ise, devlet bazında milli kimliği, dış politikasını etkiler.

John Armstrong'un mit-sembol esaslı çalışmasını temel alan Anthony Smith, milli kimliğin belirli inanç sistemine dayanarak oluştuğunu belirtmektedir.¹¹ Bu sisteme varoluştan itibaren kendilerine ait toprak parçası, ortak dil ve diğer özellikler dâhil oluyor. Sonraki düzeyde entelektüeller ve devlet bu özellikler esasında milli aidiyet algısını oluşturuyor.¹²

Bu bağlamda Ermeni milli kimliğinin oluşumunda tarihi Ermeni toprakları iddiası ve yakınçağdaki olaylara bakmak, Ermenistan devlet yönetiminin dış politika oluştururken karşılaştığı milli kimlik temelli baskıyı anlamak için yeterlidir. Ermenilerin, Osmanlı devleti sınırları içinde etnik toplum olarak 'millet-i sadıka' olarak bilindiği, lakin tarihi süreç boyunca bu durumun değiştiği görülmüştür. Özellikle, Çar Rusya'sı ile Osmanlı arasında yaşanan çatışmalar, Ermenilerin algısını etkileyen en büyük nedenlerden biridir. Küçük Kaynarca (1774), Edirne (1829) antlaşmaları ile Osmanlı topraklarında

¹⁰ Fulya Ereker, 'Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi'. Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010, s. 57.

¹¹ John Armstrong, 'Nations Before Nationalism'. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, s.7-9.

¹² Anthony D. Smith, 'Myths and Memories of the Nation'. Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 15

yaşayan Hristiyan topluluklar üzerinde söz sahibi olan Ruslar, Ermenilere verdiği desteği güçlendirmiştir.¹³

XIX yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın da Rusya tarafından işgal edilmesi sonrasında, Rusların Ermeni topluluğundan yararlanma politikası hız kazanmıştır. Rusya ile İran arasında Azerbaycan'ı ikiye ayıran Türkmençay anlaşmasının imzalanmasından sonra Ermenilerin Kafkasya'ya göçleri gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Osmanlı ve İran'dan 100.000'den fazla Ermeni'nin Kafkaslarda Osmanlı'nın doğu sınır bölgelerinde yerleştirilmesiyle, gelecekte Azerbaycan ve Türkiye için Ermeni sorununun esası konulmuştur.

Bu gelişmeler ve Fransız ihtilalinin de etkisiyle XIX yüzyılda Ermeni milliyetçiliği güçlenmiştir. Büyük güç mücadelesinin verildiği Osmanlı toprakları üzerinde hegemonya elde etmeğe çalışan devletler, Ermenileri kullanmaya ve Osmanlı dağılması sonrasında Türklerin birleşmesine engel olmaya çalışmıştır.¹⁵ Bu durumdan en iyi şekilde yararlanan Ermeniler, gerek Kafkasya gerekse de Doğu Anadolu'da güçlenmiştir. Oluşturulacak Ermeni devleti tampon rolünü oynayacaktı. Bunun içinse Karadeniz'den Karabağ'a kadarki toprakların Ermenilere verilmesi planlanmıştır. Ermenilerin 'Büyük Ermenistan' hayalinin gerçekleşmeye bu kadar yakın olması, sonraki dönemlerde de bu arzularını güçlendirmiştir.

Bu güçlenen arzu, fiilen de karşılığını bulmuştur. 1877'de kurulan Hınçak ve 1890'da Tiflis'te kurulan Taşnak komiteleri, aşırı milliyetçi tutum sergilemiş ve aşırı toprak talepleri ileri sürerek, 'Büyük Ermenistan'ın oluşturulması için Ermeni toplumunu da teşkilatlandırmıştır. XIX yüzyılın sonunda Doğu Anadolu'da yaşanan Ermeni ayaklanmaları bastırılmış olsa da, Ermenilerin devlet kurma isteğinin karşısı alınamamıştır.¹⁶

1918'de ilk kez bağımsız devlet olan ve 1991'de yeniden bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın devlet politikasında milliyetçi tutum, temel olarak toprak talebine bağlı iki olaya dayanmaktadır:

¹³ Kâmuran Gürün, 'Ermeni Dosyası'. TTK, 3. bas. Ankara, 1985, s. 79.

¹⁴ Mustafa Tanrıverdi, 'Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri İskân Politikası ve Türklerin Göçü'. Yeni Türkiye, Sayı 61, 2014, s. 2.

¹⁵ Mim Kemal Öke, 'Musul-Kürdistan Sorunu'. İz Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 46

¹⁶ Ekrem Yaşar Akçay, 'Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı'. Gümüşhane Üniversitesi SBED, Sayı 4, 2011, s. 3.

- Sözde Ermeni Soykırımı ve Karabağ meselesi

Sözde Ermeni Soykırımı, XIX yüzyılın son çeyreğinden itibaren güçlenen Ermeni milliyetçiliğine bağlı olarak, Türkiye ve Ermenistan arasında yaşanan sorunların temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. I Dünya Savaşının çıkması ile askeri açıdan zor duruma düşen Osmanlı devleti, ülke dâhilinde istikrarı korumak için, Ermenilerin coğrafi yer değişmesi anlamına gelen ‘Ermeni Tehciri’ni kabul etmiştir. Bu kararın alınmasında Ermeni silahlı birliklerinin Rusya tarafına geçerek Osmanlı’ya karşı savaşma meselesi de en büyük etkenlerden biridir.¹⁷

Ermeni Tehciri’nin soykırım olarak tanıtılması ve Türkiye’nin bu olay için özür dilemesi, Ermenistan devletinden daha çok yabancı ülkelerde yerleşerek Lobcilik faaliyeti yürüten Ermeni Diasporasının en büyük hedefidir.¹⁸ Ermenistan dâhilindeki Diaspora destekli milliyetçi grupların varlığı da, yönetimi karar alma noktasında bu durumu göz önünde bulundurmaya mecbur etmektedir. Bu durum, özellikle, Türkiye ile olan ikili ilişkilerde bariz bir şekilde ortaya çıkıyor.¹⁹

Karabağ Meselesi, Ermenilerin ‘Büyük Ermenistan’ iddialarından doğan ve Türk düşmanlığı algısının da etkisiyle, doğrudan Azerbaycan, dolayısıyla Ermenistan’la Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen en büyük faktörler sırasındadır. Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında yaşanan bu sorunun kökü, XIX yüzyıldan itibaren Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmeye başlamasına dayanmaktadır.²⁰

Bu dönemden itibaren devamlı olarak sıcak kalan çatışma, Sovyetlerin dağılması arifesinde daha da kızışmış, Ermeniler, toprak iddialarının olduğu Karabağ bölgesini işgal etmiştir.²¹ Böylelikle, Karabağ meselesi, 1991’de bağımsızlık kazanıldığı andan itibaren Ermenistan devletinin dış politikasında en büyük role sahip etkenlerden biri haline gelmiştir. Ermenistan’ın sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti’ne hamilik yapması ve çatışmanın çözümü hususunda yeterli faaliyet göstermemesi de, hem Rusya’nın

¹⁷ Kemal Çiçek, ‘Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme’. Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 6, 2010, s. 4-5.

¹⁸ Stephane Dufoix, ‘Diasporas’. University of California Press, England, 2008, s.52.

¹⁹ Özer Özocak, ‘Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası’. Yeni Türkiye, Sayı 60, 2014, s. 10.

²⁰ Emine Vildan Özyılmaz, ‘Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ’. Gazi Üniversitesi İİBFD, Cilt 15, Sayı 2, 2013, s. 10.

²¹ Nazım Cafersoy, ‘Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası’. Asam Yayınları, 2001, s. 74-75.

doğrudan baskısı hem de Ermenistan dâhilindeki Karabağ'ın bağımsızlığını destekleyen milliyetçi grupların etkisi ile bağlantılıdır.²²

1.1.3. Siyasal Sistem ve Yönetim Şeklinin Dış Politikaya Etkisi

Dış politikanın şekillenmesinde devletlerin yönetim şekilleri ve siyasal sistemleri de belirli etkilere sahiptir. Yönetim şekillerine göre, devletleri kabaca demokratik ve otoriter olarak iki gruba ayıracak olursak, Ermenistan ikinci grup devletler arasında yer almış oluyor. Demokratik devletlerde karar alıcıların seçilmesinde etkili olan seçmenler, aynı zamanda dış politikada alınan kararları ve süreçleri de etkileme olanaklarına sahiptir. Bu hususta 'Temsil edilen kişi' ve 'temsilci' kavramları seçimin ve sistemin demokratikliğinin göstergelerinden biri olarak kabul ediliyor.²³

Ermenistan'da ise bu durum tam olarak demokratik devlet örneklerindeki gibi olmasa da, oy kullanma hakkı olanların tutumu, ülkenin siyasal hayatında ve siyasi politikaların belirlenmesinde belli bir düzeyde etkiye sahiptir.

Ermenistan, tam demokratik olmayan devletler sırasında yer alması ile beraber, ülkede başkanlar majoritar usul ile seçiliyor. Majoritar usul ile seçimler yapılan ülkelerde verilen oyların her biri ayrılıkta önem taşıdığı için seçmenlerin adaylara ve seçim kampanyalarına karşı tavrının dikkate alınması gerekiyor.²⁴

Bu durumu ülkenin iktidarda olmuş iki liderinin seçim sonuçlarına bağlı bir kıyaslama ile açıklayabiliriz. Ülkenin ilk cumhurbaşkanı olan Levon Ter-Petrosyan, 1991'de yapılan başkanlık seçimlerinde 83% oy alarak galip ayrılmıştır.²⁵ Bu ezici oy üstünlüğüne rağmen ülke dâhilindeki bazı muhalif grupların karşı çıkmasına karşın, Karabağ sorununun çözümüne ilişkin Aşamalı Çözüm Planı'na olumlu tavır sergilemesiyle, seçilirken aldığı 83% oya rağmen baskılara dayanamayarak iktidarını kaybetmiştir. 2008 başkanlık seçimlerinden 52% gibi çok da yüksek kabul

²² Yunus Ekici, 'Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu'. Uluslararası Tarih Araştırmaları, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s. 13

²³ Kemal Gözler, 'Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku'. Ekin Kitabevi Yayınları, 2001, s. 117.

²⁴ Nils-Christian Bormann and Matt Golder, 'Democratic Electoral Systems Around The World, 1946–2011'. Electoral Studies, Cilt 32, Sayı 2, 2013, s. 2.

²⁵ Yunus Ekici, 'İkinci Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939- 1991)'. Fırat Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2017, s. 159.

edilemeyecek oranda oyla galip ayrılan Serj Sarkisyan ise, iç dengeleri gözetererek, iki dönem için Ermenistan başkanlığını yürütmüştür.²⁶

Aynı zamanda liderlerin seçimler zamanı yürütmüş olduğu faaliyete bakıldığında da, ülkede seçim ve seçmen bağlamında yönetim şeklinin dış politikaya nasıl etki edebileceği anlaşılabilir. Ermenistan’da 2013 başkanlık seçimleri zamanı adaylar arasındaki çekişme, liderlerin politika oluşturma tavrına etkisini ortaya koymaktadır. Sarkisyan’ın ilk başkanlık seçimlerine kıyasla daha büyük oranda oy alması (58%) muhalefet temsilcilerinin ileri sürdüğü propaganda faaliyetine karşı duyarlı davranması zorunluluğunun göstergesidir. Muhalefet lideri R. Hovannesyanyan’la görüşmeyi kabul etmesi ve diğer en güçlü adaylardan Çiçeklenen Ermenistan Partisinin temsilcisi G. Çarukyan’a karşı yürütülen marjinalleştirme kampanyası da, toplum ve ülkenin yönetim şeklinin yöneticiler üzerindeki baskısını ifade ediyor.²⁷

Siyasal sistemler de, dış politikayı etkileyen faktörler arasında kendine özgü özelliklere sahiptir. Ülkede var olan hükümetin faaliyeti, kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı gibi iki sınıfa ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmaya esasen kuvvetler ayrılığı, yönetim şekilleri başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter olan devlet sistemlerini ortaya koymaktadır. Parlamenter sistemde yönetim, iki yöneticiye havale ediliyor:

- Meclisin seçtiği Devlet Başkanı ve Devlet Başkanı tarafından seçilen Başbakan.

Bu bölünme sayesinde politikalar belirlenirken, yönetimler üzerinde denetim mekanizması daha aktif faaliyet gösterebilmektedir. Yarı başkanlık sisteminde de aynı durum hüküm sürmektedir. Devlet başkanı halk tarafından seçiliyorken, yönetimi paylaşan hükümet de Parlamento tarafından seçilmektedir. Başkanlık sisteminde ise bu durum biraz farklılık teşkil ediyor. Devlet başkanı doğrudan halk oylamasıyla seçiliyor ve ülkenin en büyük yetkiye sahip merkezi konumunda yer alıyor.²⁸

Analizini yaptığımız Ermenistan, başkanlık yönetim şekline sahip olduğu için devlet başkanı, ülkede dış politikanın belirlenmesinde en büyük yetkiyi kendisinde

²⁶ ‘Ermenistan Başkanlık Seçimini Sarkisyan Kazandı’. BİA Haber Merkezi, 20 Şubat 2008.

²⁷ Hatem Cabbarlı, ‘Ermenistan’da Siyasi Aktörler ve Partiler’. Azerbaycan Devlet Başkanı Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi, 2015, s 15-19.

²⁸ Senem Kurt Topuz, ‘Hükümet Sistemleri ve Devlet Şekillerinin Ülkelerin Demokrasi Seviyeleri Üzerinde Yarattığı Farklılığın Tespiti Üzerine Bir Çalışma’. Ege Akademik Bakış, Cilt 16, Sayı 3, 2016, s 3-4.

bulundurmaktadır. Başkan, halk tarafından seçilirken, en fazla iki kez arka arkaya seçilebiliyor.²⁹ Karar alma ve uygulama bağlamında uluslararası anlaşmaları imzalama (imzalamama), devlet başkanlarının sahip olduğu en büyük olanaklardan biridir. Lakin Ermenistan yasalarına bağlı olarak imzalanan anlaşmanın Anayasa'ya uygun olması gerekmektedir. Bu noktada Anayasa'ya zıt olmayan herhangi konuda başkanın anlaşma yapabilmesi mümkündür. Bu durum, özellikle, Türkiye ve AB ile ikili ilişkiler ve uygulanmaya çalışılan politikalarda kendini göstermiştir.

1.2. Ermenistan Dış Politikasına Dış Aktörlerin Etkisi

Tarihsel süreç ve uluslararası denge açısından önem arz eden Ermenistan Cumhuriyetinin dış politikası, gerek bölgesel gerekse de uluslararası dengeleri değiştirme olanakları olan bir devlet olarak, bu önemi gereği dış aktörlerle etkileşim içindedir. Bu etkileşim de daha çok etki eden ve etkilenen taraf olarak karşımıza çıkıyor. Bu etkinin düzeyi ve hangi aktörlerin hangi düzeyde Ermenistan dış politika oluşturmalarına baskı yapma mekanizmasının olduğunu daha iyi anlayabilmek için dış aktörlerin Ermenistan dış politikasına yapmış olduğu etki altbaşlıklar halinde bu bölümde açıklanmaktadır.

1.2.1. Ermeni Diasporasının Oluşumu ve Ermenistan'a Etkisi

Diaspora kavramının tanımı ile bağlı temel iki yaklaşım göze çarpmaktadır: Klasik ve modern Diaspora. Modern Diaspora, küreselleşme ile ilişkili olarak farklı boyutları kapsasa da, Yahudiler, Ermeniler ve diğer bu gibi halklara ait edilen Diaspora, temel olarak sürgünle ilişkilendiriliyor.³⁰ Bu nedenle çalıştığımız konu ile ilgili olarak daha çok eski Diaspora kavramı üzerinde durulacaktır.

Geleneksel Diaspora araştırmacıları Robin Cohen ve William Safran, Diasporayı şu şekilde ifade ediyorlar:³¹

- Travma olarak esas yaşanan topraklardan birden fazla bölgeye göç etmek
- Anavatana bağlı ortak tarihe sahip olmak

²⁹ 'Ermenistan'ın Siyasi Görünümü'. TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ermenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

³⁰ İlhan Ersoy, 'Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da Yaşayan Kırım Tatarlarının Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak "TEPREŞ"' . Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Doktora Tezi, 2008, s. 11.

³¹ Robin Cohen, "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers". International Affairs, Cilt 72, Sayı 3, 1996, s. 507-508.

- Hafızalara kazınmış eski yurdun geri döndürülmesi planı
- Diğer bölgelere dağılmış soydaşlarla dayanışma içinde olunması

Safran, daha çok Diaspora üyelerinde hâkim olan atalarının göç ettiği toprakların Anavatan olması ve bir gün bu topraklara dönme mücadelesini ön plana çekmektedir.³²

Ermeni Diasporasının oluşumu, XX yüzyılın başlarına tesadüf ediyor. I Dünya Savaşının başlaması ve sonunda Osmanlı'nın savaştan mağlup olarak parçalanması ile beraber, Osmanlı topraklarından Ermeni göçleri de yoğunlaşmıştır. 1923 yılında sayı olarak en çok SSCB (400.000), AB (100.000), Ortadoğu (230.000) ve Kuzey Amerika (35.000) bölgelerine yayılmış bir Ermeni varlığı söz konusu olmuştur.³³ Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da, Ermenilerin farklı farklı bölgelere göçü devam etmiştir. Devam eden göçler sayesinde sayıları arttıkça daha da güçlenmeye başlamışlardır. 1926 yılında Ermenilerin 1923 yılındaki bölgelere kıyasla dağılımındaki sayı farkı da bu şekilde göze çarpmaktadır: SSCB (820.000), Ortadoğu (450.000), Kuzey Amerika (120.000).³⁴

2000'li yıllar itibariyle, ABD'de Ermeni nüfusunun 1.400.000 civarında olduğu bilinmektedir. Bu hatırı sayılır sayı ile ABD, Ermenistan ve Rusya'dan sonra en çok Ermeni'nin yaşadığı ülkedir. ABD Ermenilerinin soyu, I Dünya Savaşı zamanı ve az sonrasında Osmanlı, Ortadoğu ve Sovyetlerden gelenlere dayanmaktadır.³⁵ Uzun süre önce yerleşerek devletin iç organlarına nüfus etmiş olmaları, ABD'deki Ermeni Diasporasını ekonomik ve siyasi olarak en güçlü grup haline getirmiştir.

ABD'de faaliyet gösteren en güçlü Lobi örgütleri sırasında Amerika Ermeni Asamblesi, Ermeni Milli Komitesi, Doğu Amerika Hınçak Sosyal Demokrat Partisi, Milli Ermeni Amerikan Cumhuriyet Meclisi, Cumhuriyetçi Ermeni Ulusal Kuruluşu, San Fransisco Ermeni Ulusal Komitesi gibi kuruluşları görmek mümkündür. Bu örgütler, 1970'li yıllarda artan Ermeni terörüne destek verilmesi ve Ermeni asıllı gazeteci,

³² William Safran, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland Land Return". Diaspora, Cilt 1, Sayı 1, 1991, s. 83.

³³ Justin McCharty, 'Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus'. Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 134.

³⁴ Özer Özocak, 'Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası'. Yeni Türkiye, Sayı 60, 2014, s. 4.

³⁵ Mehmet Saray, 'Ermenistan ve Türkiye-Ermeni İlişkileri (Genişletilmiş İkinci Baskı)'. Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 148.

akademisyenlerin yetişmesinde etkili olmuştur. Bu yıllardan itibaren Lobcilik faaliyeti de daha aktif faaliyet göstermektedir.³⁶

Rusya Ermeni Diasporası, Anavatan dışında sayı olarak en çok Ermeni'nin yaşadığı grup olarak seçilmekte, ABD ve AB Ermeni Lobi gruplarına göre ise daha pasif kalmaktadır. SSCB'nin dağılması sonrasında Rusya'da 15. Sırada olan Ermeni Diasporası, 2000'li yıllar itibariyle, 4. Güçlü Diaspora konumuna gelmiştir. Rusya'daki Ermeniler arasında var olan yerli (Rusya vatandaşı Ermeniler) ve gelme (Ermenistan, Orta Asya, Azerbaycan ve diğer bölgelerden) ayrımcılığı, Diasporanın faaliyetini kısıtlamaktadır.³⁷

Ermeni Diasporasının ikinci en aktif grubu ise, AB ülkelerinde yaşayan Ermenilerin oluşturduğu Lobi örgütleridir. Bunlar arasında en etkili olanlar, Avrupa Ermeni İşbirliği Formu, Avrupa Ermeni Kuruluşları Forumu, Ermeni Davasını Savunma Komitesi ve diğer kuruluşlardır. Özellikle, Ermeni Davasını Savunma Komitesi ve Avrupa Ermeni İşbirliği Forumu faaliyetlerine göre diğerlerinden seçilmektedir. Fransa'da faaliyet gösteren Ermeni Davasını Savunma Komitesi, ülkenin yasama ve yürütme organları üzerinde çok büyük etki mekanizmasına sahip olmaktadır. Fransa genel olarak da, Avrupa ülkeleri arasında Ermenilerin nüfus ve etki açısından en büyük varlığa sahip devletidir.³⁸

Avrupa Ermeni İşbirliği Forumu ise, 1998 yılında Avrupa'da faaliyet gösteren örgütler arasında bağları sağlamlaştırmak, Avrupa'da yaşayan Ermenilerin yaşadığı vatandaşlık sorunlarını çözmek amacıyla yaratılmıştır. En büyük hedefi ise Türkiye ile AB arasındaki ikili ilişkiler üzerinde söz sahibi olabilmek ve Avrupa Parlamentosunu Türkiye'den Soykırımı tanımak talebi ileri sürme noktasında zorlamaya nail olmaktadır.³⁹

³⁶ Sedat Laçiner, 'Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?'. USAK Yayınları, 2008, 185.

³⁷ Fatih Özbay, 'Ermeni Diasporası ve Türkiye - Rusya ilişkileri'. TASAM Yayınları, Stratejik Rapor, Sayı 5, 2005, s 4-5.

³⁸ Sedat Laçiner, 'Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?'. USAK Yayınları, 2008, s. 170.

³⁹ Soner Karagül, '20.Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri, Düünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri'. Nobel Yayın Dağıtım, 2003, s.585-588.

Ermenilerin bir diğerk güçlü grubu da Ortadoğı Diasporasıdır. Lübnan, bu grubun tarihi merkezini teşkil etmekle birlikte, çeşitliliğı de ifade ediyor.⁴⁰ İran ve Suriye Ermenileri de, Diaspora faaliyetinde aktif olurken, esas siyasi ve sosyal faaliyet Lübnan Ermenilerine bağılıdır. Ortadoğı Ermenileri kimlik, kurum ve siyasi katılıma esasında kategorize olmuşlar. Bu durum, Lübnan'ın merkez olmasına olanak sağılarken, Ermeni Apostolik Kilisesinin varlığı da, ulusal ve kültürel bakımdan destek niteliğı taşıyor.⁴¹ Lübnan siyasal hayatında hüküm süren çatışma ortamı, Ermenilere aktif faaliyet için müsait şartlar oluşturuyor. Bu durumdan maksimum yararlanarak kazanılan özerklik de, Lübnan Ermeni Diasporasını farklı konuma yerleştirmektedir. Bu nedenledir ki, Lübnan, Ermeniler için 'İkinci vatan' olarak kabul edilmektedir.⁴²

1915 olayları sonrasında Diaspora olmaya başlayan Ermeniler arasında fikir ve ideoloji olarak ayrılmalar da yaşanmıştır. Milli kimliğın oluşumunda etkin olduğı gibi, bölünmelerde de bu tavrı sergileyen Ermeni Devrimci Federasyonu, SSCB döneminde Sovyet Ermenistanı'nı Ermenilerin Ana Vatanı olarak kabul etmemiştir. Diğerk gruplar ise, bu yaklaşımın aksine, SSCB dâhilinde çeşitli alanlarda bağlarını devam ettirmiştir. Bu ayrılıklara rağmen, esas noktalarda Ermeni grupları birleşmektedir. ⁴³ Tüm Diaspora Ermenilerinin uzlaşma gösterdiği meseleleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Ermeniler, tüm dünyaya yayılmış bir milletin temsilcileridir. Yaşadıkları toplumlarda farklı dillerde konuşmaları ise Diaspora üyeleri arasında Ermeni dilinin birleştirici fonksiyonunu zayıflatmaktadır.⁴⁴ Bu nedenle de Ermeni dilinin korunması gerekiyor.
- Hristiyanlık tüm Ermenilerin ortak noktasıdır ve diğerk Batılı devletlerle medeniyetin kavuştuğı husustur. Lakin farklı mezhepleri kabul eden Ermenilerin diğerk

⁴⁰ Marina Ruth Krikorian, 'Almost Home: Perceptions of Home and Homeland Among The Armenian Diaspora in Lebanon'. AUB, Center for Arab and Middle Eastern Studies, 2007, s 33.

⁴¹ V. Ter-Matevosyan, H. Danielyan, SV Sisserian, N. Kankanyan and N. Shorjian, "Institutions and Identity Politics in The Armenian Diaspora: The Cases of Russia and Lebanon". Diaspora Studies, Cilt 13, 2017, S. 69.

⁴² Jennifer Skulte-Ouaiss, Paul Tabar, "Strong in Their Weakness or Weak in Their Strength? The Case of Lebanese Diaspora Engagement with Lebanon". Immigrants & Minorities Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora, Cilt 33, Sayı 2, 2014, s 142-143.

⁴³ Baskın Oran, 'Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar(6.Baskı)'. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s 480

⁴⁴ Ebru Çoban Öztürk, 'Diaspora ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü'. Ermeni Araştırmaları, Sayı 46, 2013, s 156.

toplumlar arasında asimile olması tehlikesi vardır.⁴⁵ Bu sorunu ortadan kaldırmak için Anavatana ve Ermeni kilisesine bağlılık arttırılmalıdır.

- Türkler tüm Ermenilerin ortak düşmanıdır ve Ermenilere karşı yapılmış olan Soykırım yüzünden Türkiye Cumhuriyeti özür dilemek zorundadır. Bu maksatla sözde Ermeni soykırımının tanıtılması her bir Ermeni'nin milli davasıdır.⁴⁶

Bu temel ilkeler esasında birleşen ve sözde Ermeni soykırımını varlığının devamlılığını sağlamanın temeli olarak gören Diaspora için Anavatan olan Ermenistan Cumhuriyeti, tüm Ermenilerin vatanıdır. Bir gün bütün Ermeniler bu ata yurtlarına dönecektir. Bunun için de Ermenistan devlet yönetimlerinin Ermeni soykırımı konusunda taviz verme hakkı yoktur.

Ulus devletin meydana gelmesi ve dünya pazarında kapitalizm esaslı düzenin hâkim olması, Diasporaların ortaya çıkarak güçlenmesi bakımından büyük role sahiptir. Reis, bunlarla beraber siyasi düzene bağlı çatışmaların ve ekonomik sorunların Diasporanın önemine başka bir boyut eklediğini belirtiyor.⁴⁷

Lyons ve Mandaville'ye göre, Diasporalar, yeni toplumlarda faaliyet gösterdiği için daha çok kültürü kendinde birleştiriyor. Bu durum da Diaspora üyelerinin, gelişim açısından Anavatana nazaran daha iyi durumda olması anlamına geliyor. Böylelikle de, teminat durumu daha iyi olan Diaspora, Anavatanla bağlı politik gelişmelere de aktif reaksiyon vermektedir.⁴⁸

Dwyer, ekonomik gücü sayesinde Diasporaların Anavatana bağlı yaptığı etkileri de ön plana çekerek, bu durumun özellikle ekonomik açıdan sıkıntılar yaşayan devletler için kaçınılmaz olduğu sonucuna varmaktadır.⁴⁹

Ermeni Diasporası, geleneksel kimlik koruma ve bu perspektifte soykırım tanıtma faaliyeti dışında, 1990'ların başlarından beri yeni bir alanda faaliyet gösterme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. SSCB dâhilinde bağımsız olmayan

⁴⁵ George Byron Kooshian , “The Armenian Immigrant Community of California:1880–1935”. University of California, 2002, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.87-119.

⁴⁶ Stephane Dufoix, ‘Diasporas’.University Of California Press, 2008, s.52.

⁴⁷ Michele Reis, ‘Theorizing Diaspora: Perspectives on ‘Classical’ and ‘Contemporary’ Diaspora’. International Migration, Cilt 42, Sayı 2, 2004, s 42.

⁴⁸ T. Lyons and P. Mandaville, ‘Diasporas and Politics’. K. Knott, & S. McLoughin içinde, ‘Diasporas: Concepts, Intersections, Identities’. University of Chicago Press, 2010, s 91.

⁴⁹ Claire Dwyer, ‘Diasporas and Economics’. K. Knott, & S. McLoughin içinde, ‘Diasporas: Concepts, Intersections, Identities’. University of Chicago Press, 2010, s 87-90.

Ermenistan'ın 'Büyük Ermenistan'ın varisi olması ile ilgili bölünmeler yaşanması ile beraber, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan Ermenistan devletinin Diaspora ile ilişkilerdeki konumu önem kesp ediyordu. Yeni bağımsızlık kazanmış devletin yaşadığı zorluklara karşı destek kaynağı olan Diaspora, Ermenistan'ı tüm dünya Ermenilerinin 'Ana Vatan'ı olarak ifade etmiştir. Buna kadarsa, 1988 yılından itibaren kızıışan Karabağ çatışmasında ve Azerbaycan'a karşı yürütölen işgal siyasetinde aktiflik gösteren Diaspora, 1988 depremlerinin yıkımından kurtulma hususunda da 'Ana Vatan'a destek vererek devletin kalkınmasında önemli rol oynamıştır.⁵⁰

Göröldüğü gibi, sadece bir merkezi olmayan Ermeni Diasporası, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış toplumu temsil etmektedir. Yaşadıkları devletlerde üst seviyede örgütlenmeyi başarmış Diaspora teşkilat ve grupları, Anavatan Ermenistan'ın gerek iç gerekse de dış meselelerinde büyük etki mekanizmasına sahiptir. Özellikle, kimlik temelli yürütölen politikalar, Diaspora baskısının en fazla fark edildiğı alan olmaktadır. Diaspora Ermenistan ilişkileri ise, diğör bölümde daha geniş açıklanmaktadır.

1.2.2. Rusya Faktörü

XIX yüzyılın başlarından itibaren hızla yayılan Rus egemenliğı Kafkasya'da da kendini göstermiştir. 1801'de Gürcistan'ın ilhakı ve yüzyılın ilk çeyreğinin tamamında Azerbaycan topraklarının da işgal edilmesiyle, Güney Kafkasya'da Rus hegemonyasının esası koyulmuştur.⁵¹ İşgaller sonrasında bölgelerde yerli dayanak sağlamak için Ruslar, Ermenilerden faydalanma politikası yürütmüştür. Ermenilerin farklı coğrafyalardan Kafkasya'ya göç ettirilmesi de bu politika ile bağılı olmuştur. Rus – Ermeni karşılıklı ilişkilerinin de böylelikle temelleri atılmış oluyor.⁵² Kafkasya'yı 'arka bahçe'si olarak gören Rusların SSCB'nin dağılması sonrasında bölgede en büyük müttefiki Ermenistan olurken⁵³, Rusya da, Ermenistan için 'stratejik ortak' olarak kabul edilmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması ile beraber bağımsız olan bütün devletler, dış politikada çeşitli aktörlerle ilişkiler kurmaya ve mümkün olduğı kadar politik bağımlılıktan kurtulmaya çalışsa da, Ermenistan, Rusya'nın desteğini kaybetmeyi göze

⁵⁰ Hatem Cabbarlı, 'Ermenistan Dış Politikası'. Gazi Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2008, s 67-68.

⁵¹ Tadeusz Swietochowski, 'Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905- 1920'. (Trc: Nuray Mert), İstanbul 1988, s 22-23.

⁵² Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları". A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 36, 2008, s. 192.

⁵³ Göktürk Tüysüzöğlü, 'Rusya Dış Politikası'nın Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri'. Güvenlik Stratejileri, Sayı 26, 2017, s 10.

almayarak, aynı ekseninde kalmış ve dış politikasında Rusya merkezli tutum ağırlık teşkil etmiştir. Bu durum da, Rusya'nın, Ermenistan'ın iç ve dış meseleleri üzerinde yeteri kadar baskı mekanizmalarının oluşmasına olanak sağlamıştır.⁵⁴

Rusya Ermenistan ilişkileri, çeşitli alanlarda farklı boyutlara sahiptir. Bu duruma bağlı olarak da, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki esas etkisi, güvenlik temelli politik, ekonomik ve askeri alanlarında kendini göstermektedir.

Siyasal İlişkiler. Ermenistan, konumu itibarıyla Anadolu ve Merkezi Asya'nın ortasında, Rusya ve İran arasında yer almaktadır. Bu durum da, Rusya için bölgesel aktörlerle ilişkiler açısından önem kesp etmektedir. Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı dış politika üretmesi, Rusya açısından bölgesel siyasi düzenin devamlılığının sağlanması için hayati önem taşımaktadır. Rusya'nın SSCB dağılması sonrasında Ermenistan üzerinde kurduğu baskının temeli bu hususa dayanmaktadır.⁵⁵

Ermenistan için, bağımsızlık elde ettikten sonra dünyaya açılma olanağı mevcut olmuştur. Lakin bağımsızlık elde edildiği zaman ekonomik açıdan yeteri kadar kendini temin etmeyi başaramayan Ermenistan'ın irredentist politika yürüterek Azerbaycan topraklarını işgal etmeğe çalışması, Rusya'nın ülke için politik açıdan önemini arttırmıştır. Böyle bir konjonktürde Diaspora Ermenilerinin baskısıyla, ABD'nin Ermenistan'a verdiği desteğe rağmen, Rusya siyasi müttefik ülke olarak tercih edilmiştir.⁵⁶

Vladimir Putin'in Rusya'da iktidara gelmesiyle birlikte, Kafkasya'da düzen de değişmiştir. Rusya, bölgede daha aktif ve saldırgan dış politika yürütme eğilimi sergilemeye başlamıştır. Böylelikle de, bölge devletleri ile ikili ilişkilerde de Rusya'nın etkileyen ülke olma konumu daha da güçlenmiştir. Ermenistan da, Rusya'da yaşanan bu politika değişikliğinin etkisini hissetmiştir. Daha önce stratejik ortak ve yakın müttefik sıfatlarıyla kurulan ikili politik ilişkiler, artık Rusya'nın 'hegemon güç' olma eğilimiyle

⁵⁴ Esme Özdaşlı, 'Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği - Ermenistan İlişkileri'. Aksaray Üniversitesi İİBF, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s 5.

⁵⁵ Aleksandr Dugin, "Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım", çev. Vügar İmanov, Küre Yayınları, 2003, s 78.

⁵⁶ Hakan Kantarcı, 'Kısaçtaki Bölge Kafkasya'. İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s 129.

başka bir boyuta evrilmiştir.⁵⁷ 10 Ekim 2014'te ise Avrasya Ekonomik Birliğine katılması, aslında Ermenistan'ın Rusya'nın çıkarlarının teminatçısı ülke konumuna gelmesine neden olmaktadır.

1.2.2.1. Rusya'nın Ermenistan'a Etkisinin Güvenlik Boyutu.

A) Askeri Güvenlik Boyutu. Ermenistan, bağımsızlık kazandıktan sonra içinde bulunduğu ekonomik şartların zorluğuna ve jeopolitik konumunun elverişsizliğine rağmen, işgalci politika yürütmekten geri durmamıştır. Ermenistan'ın bu tutumu, Azerbaycan'la savaş haline gelmesine sebep olurken, yönetimlerin de en büyük kaygısı ülke güvenliğinin sağlanması olmuştur. Bu endişeler de Rusya'yı Ermenilerin gözünde kurtarıcı aktör konumuna getirmiştir.⁵⁸

Ermenistan'daki Rusya askeri varlığına bakıldığı zaman, iki ülke arasındaki güvenlik temelli ilişkiler daha iyi anlaşılmaktadır. Ermenistan, Gürcistan'ın Rusya'dan askeri üssünü çekme talebinden sonra, bölgede Rus üssü bulunan tek ülke konumuna gelmiştir. 1994'te oluşturulan 102. Rus askeri üssü, Ermenistan'ın Gümrü şehrinde yer almaktadır. Aynı zamanda Gürcistan'dan çıkarılan Rus üssünün tüm varlığı da, Ermenistan'daki Rusya askeri birliklerine yerleştirilmiştir.⁵⁹

Ermenistan'ın algıladığı tehditler, sadece savaş yaşanan Azerbaycan'la sınırlı kalmamaktadır. Sınırların kapalı olduğu Türkiye'yi de tehdit olarak gören Ermenistan'ın Türkiye ile sınırlarını Rusya askeri birliklerinin koruması da şaşırtıcı nitelik taşımamaktadır. Ermenistan güvenliğinin sağlanmasında iştirak eden bu Rus birlikleri, iki ülke arasında imzalanan askeri anlaşmalara bağlı olarak yerleştirilmiştir. 29 Aralık 1991'de Rusya ve Ermenistan devlet başkanları arasında 'Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması' imzalanmış oldu. Bu anlaşma metninde, tarafların birbirlerinin arazilerinde askeri varlık göstereceği ifade edilmiştir. Ermenistan ve Rusya askeri güçlerinin kıyaslanmaya gerek olmayan farkı ise, bu anlaşmanın, aslında,

⁵⁷ Kamer Kasım, "Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki" içinde Hasret ÇOMAK, 'Rusya Stratejik Araştırmaları – 1'. TASAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 261.

⁵⁸ Kamer Kasım, 'Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya'. Usak Yayınları, 2009, s 50.

⁵⁹ Elnur İsmayılov, 'Ermenistan'daki Rus Askeri Üsleri: Bölgesel Güvenliğe Tehdit'. BİLGESAM, Sayı 1170, 2014, s 2.

Ermenistan'ın güvenliğini sağlamayı hedeflediği anlaşılmaktadır.⁶⁰ Daha sonra bu anlaşmaya bağlı olarak yenileri de imzalanmış ve askeri ilişkilerin pekiştirilmeye çalışıldığı görülmüştür.

Ermenistan'ın Rusya'ya bağlı askeri güvenlik meselesi bu anlaşmalarla da sınırlı kalmamıştır. Ter-Petrosyan'ın tüm çabalarına rağmen Rusya'nın bölgedeki ağırlığı açık bir şekilde fark edilmiştir. Diaspora desteğinin yeterli olmadığı bir koşulda, Ermenistan için devletin devamlılığının sağlanmasının en büyük unsuru, Rusya olarak kabul edilmiştir. Bölgede güvenliğin Rusya'nın güdümünde sağlanmasını ifade eden Kollektif Güvenlik Anlaşması da, Ter-Petrosyan döneminde Rusya'yla imzalanan güvenlik esaslı en önemli anlaşma olmuştur. Koçaryan döneminde de benzer 3 askeri anlaşma imzalanmış ve Rusya'nın Ermenistan'da askeri varlığı pekiştirilmiştir. Koçaryan'dan sonra iktidara gelen Sarkisyan da, Rusya'ya karşı benzer tutum içinde yer almıştır. Rusya liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliğine katılım, Sarkisyan döneminde Rusya'nın etki düzeyini göstermektedir.⁶¹

Aynı zamanda Karabağ savaşı boyunca Ermenistan'a verilen Rusya desteği de devamlılığını sürdürmüştür. Bu durum, Rusya'nın, dondurulmuş çatışmaları kullanarak, devletlerin dış politikaları üzerinde etki mekanizmasını elinde tutmasına yardımcı olmuştur.⁶² Karabağ sorununun savaş yoluyla çözülmesine karşı olan Rusya, Ermenistan'a bu olanağın gerçekleşmemesi için de teminat vermektedir. Lakin değişebilecek konjonktür ve şartlara bağlı olarak, Ermenistan yönetimlerinin Rusya ekseninden çıkma çabası görüldüğü taktirde, bu koz Rusya tarafından kullanılabilir. Nitekim 2016 Nisan'ında Ermenistan'la Azerbaycan arasında silahlı çatışmanın güçlendiği zaman, Rusya'nın tepki verirken 'geç davranması', aslında, Ermenistan lideri Sarkisyan'a karşı tehdit niteliği taşımaktadır.⁶³

B) Ekonomik Güvenlik Boyutu. Uluslararası ilişkiler teorilerine göre, 1960'larda gelişen 'zafiyet' kavramı ve 'bağımlılık' söylemi, sömürge yönetimlerden çıkarak bağımsızlık kazanan devletler ve onların dış politikalarına vurgu yapmaktadır. Bu

⁶⁰ Ali Asker, 'Rusya'nın Ermenistan'da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme'. Ermeni Araştırmaları, Sayı 41, 2012, s 3-4.

⁶¹ Deniz Berktaş, 'Ermenistan, Avrasya Ekonomik Birliğine Katıldı'. Aljazeera Türk, 11 Ekim 2014.

⁶² Turgut Demirtepe, 'Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun'. USAK Raporları, Rapor No 11-07, 2011, s.23.

⁶³ Turgut Kerem Tuncel, 'Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı'. Ermeni Araştırmaları, Sayı 53, 2016, s 14-16.

kavram ve söylem, Ermenistan gibi ‘küçük devletler’ olarak tabir edilen devletlerin bağımlılıklarından kurtulması için sistemsal değişimi öngörmektedir.⁶⁴ Aslında ise, bu öngörü, Ermenistan’ın zengin olmayan kaynakları bağlamında dış aktörlere bağımlılıklarını ifade etmektedir. Rusya’nın da bölgede en büyük güç kaynağı ve ekonomik pazar olması, bundan ziyade uzun geçmişe sahip tarihi bağlar, Ermenistan’da Rusya’ya yönelmeyi zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, ekonomik ilişkiler bağlamında karşılıklı etkileşimi de ortaya koymaktadır.⁶⁵

Yaklaşık 3 milyon nüfusa sahip Ermenistan, 2018 verilerine göre, 11.5 milyar Dolar GSYİH ile düşük göstergeli devletler sırasında yer almaktadır. Özellikle, ekonominin ayrılmaz parçası olan ağır sanayi sektörünün yok denecek seviyede oluşu, Rusya ile ticareti şartlandırmaktadır.⁶⁶

Ermenistan’la Rusya arasında bağımsızlık döneminde ticaretin temeli, 2002 yılında imzalanmış anlaşma ile sağlanmaktadır. Bu anlaşma esas olarak iki noktaya vurgu yapmaktadır:

- İki ülke arasında mevcut ekonomik borçların silinmesi
- Karşılıklı yatırım ve bunun karşılığında takas yapılması

Bu anlaşmadan da anlaşılacağı üzere Rusya, Ermenistan’ı borçlu bırakma ve bu borçların silinmesi karşılığında, bağımlı bırakma politikası uygulamaktadır.⁶⁷ Rusya’nın, Ermenistan ekonomisi üzerinde baskısını ifade eden faaliyetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 2006 yılında Rusya’nın RAO UES şirketinin aldığı elektrik şebekesi (ENA) 2015’te Rusya’da yerleşen Ermeni Tashir Grubu tarafından satın alınmıştır.⁶⁸

⁶⁴ Jean-Marc Rickli and Khalid S. Almezaini, “Theories of Small States’ Foreign and Security Policies and the Gulf States,” in ‘The Small Gulf States: Foreign and Security Policies Before and After the Arab Spring’, ed. Khalid S. Almezaini and Jean-Marc Rickli. Oxon: Routledge, 2017, s. 14-16.

⁶⁵ Didem Ekinci, ‘Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği’. Ermeni Araştırmaları, Sayı 61, 2018, s. 9.

⁶⁶ “Armenia Country Overview,” World Bank, erişim 15 Haziran 2019 <http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview>

⁶⁷ Sean Roberts and Ulrike Ziemer, “Explaining the Pattern of Russian Authoritarian Diffusion in Armenia”. East European Politics, 2018, Cilt 34, Sayı 2, s 155.

⁶⁸ Alena Vieira and Syuzanna Vasilyan, “Armenia and Belarus: Caught Between The EU's And Russia's Conditionalities?” European Politics and Society, 2018, vol 19, issue 4, s 478.

- Hrazdan Termik Santrali, Nairit Kimya Fabrikası, GSM operatörü ArmanTel ve Ermenistan-İran doğalgaz boru hattının Ermenistan'a ait kısmı Rusya devletine mahsus veya özel işletmelerce tam olarak veya büyük oranda hisseleri satın alınmıştır.
- Ermenistan'da uranyum çıkarma izni, Rosatom'a bağlı Atomredmetzoloto şirketine verilmiştir.
- 2008'de Ermenistan demiryollarının 30 yıllık işletmesi Rusya tarafından alınmıştır.⁶⁹
- Ermenistan'ın enerji ihtiyacının 40%'ını temin eden Metsamor nükleer enerji santrali Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.
- Ermenistan'a yapılan doğalgaz ithalatında Rus şirketi Gazprom tekel konumuna sahiptir.

Bu faaliyetlerden ziyade, Ermenistan ekonomisinde 45%lik yatırım payı olan Rusya, bu yatırımlardan da baskı aracı olarak yararlanmaktadır. Ermenistan üzerindeki Rusya'nın ekonomik baskısının önemini, bir olayın örneğinde daha iyi anlamak mümkündür. AB ile ilişkileri geliştirerek, ülkede dış politika çeşitliliğinin sağlanmaya çalışıldığı Sarkisyan iktidarının başlarında, Rusya, bu durumdan rahatsız olduğunu doğalgaz aracıyla göstermiştir. Bu dönemde doğalgaz fiyatında 50% civarında (81 dolar) artım görülmüştür. Bu artış da, Ermenistan ekonomisini yeteri kadar zor duruma sokma anlamına gelmektedir.⁷⁰

Böylelikle de, tarihi bağların toplumsal düzeyde güçlü köklere sahip olduğu Ermenistan Rusya ilişkilerinin, güvenlik temelli dış politika yürüten Ermenistan için, karşılıklı partnerlikten daha çok 'etki eden', 'etkilenen' boyutunda olduğu anlaşılmaktadır. Dış politikada çeşitliliğin sağlanmadığı sürece, gerek askeri gerek ekonomik ilişkilerin, birer baskı mekanizması olması gerçeği değişmeyecektir.

1.2.3. ABD Faktörü

Kafkasya, Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgesel güçler için olduğu kadar, uluslararası güç merkezi aktörler için de önem kesp eden bölge haline gelmiştir. Özellikle, Rusya'yı çevrelemek ve Sovyetler dönemindeki kadar etkili bir Rus devletinin oluşmasını

⁶⁹ Syuzanna Vasilyan, ' "Swinging on a Pendulum" Armenia in the Eurasian Economic Union and with the European Union'. Problems of Post-Communism, 2017, vol 64, no. 1, s. 35- 36.

⁷⁰ Gülay Mutlu, 'Ermenistan Rusya İlişkileri: Giderek Artan Bağımlılık'. Yeni Türkiye, Sayı 60, 2014, s 6.

engellemek için, ABD, G. Kafkasya'nın bağımsız devletlerine karşı bu yönde dış politika tutumu içinde yer almaktadır. Kendi siyasal sistemi üzerinde büyük etkiye sahip Diasporanın varlığı ve Rusya ile olan ilişkileri, ABD için Ermenistan'ı özel bir konuma yerleştirmektedir.⁷¹

ABD için, Ermenistan'ın önemi ve düzenin kurulmasında rolü, birkaç boyutta ele alınabilir. SSCB dağılması sonrasında, dünya düzeninin kurulmasında en önemli aktör olarak, ABD, öne çıkmıştır. Bu nedenle de uluslararası dengeyi boza bilecek yeni aktörlerin siyasal arenaya dâhil olması istenmemektedir. Güçlü bir aktörün gerek duyacağı en esas taleplerden biri, sanayinin kalkınması için rolü tartışılmaz olan enerji kaynaklarına sahip olma veya erişme meselesidir. Avrasya'da düzene hâkim olmaya çalışan ABD için, Uzak Doğu ve Batı Avrupa arasındaki, Kafkasya'dan geçen enerji trafiğine hâkim olmak hayati önem taşımaktadır. Nitekim Ermenistan da konumu itibarıyla, ABD politikalarının merkezinde yer almaktadır. Bölgesel projelerden dışta kalmasına rağmen, eklemlenme olanağı olduğu için Ermenistan, ABD için bölgede önemli aktördür.⁷²

Rusya endeksli Ermenistan dış politikasında denge oluşturmak veya mümkün olduğu kadar üstünlük elde etmek için ABD, bölgede en büyük müttefiki olmuş Türkiye üzerinden aktif siyaset yürütmektedir. Zira Türkiye ile Ermenistan arasında düzeltilmeye çalışılan ikili ilişkiler, ABD'nin çıkarları doğrultusunda olduğu için destek verilmiş ve protokollerin imzalanması hususunda Ermenistan yönetimine baskı yapılmıştır.⁷³ Türkiye'nin önderliğinde oluşturulmaya çalışılan ve ABD'nin de destek verdiği Türkiye – Gürcistan – Azerbaycan arasında kurulan bölgesel işbirliği projeleri de, ABD'nin Ermenistan'a yönelik Rusya bağımlılığından kurtarma politikasının bir parçasıdır.⁷⁴

Ermenistan'ın ABD için önemli aktör olmasını şartlandıran bir diğer büyük neden, Ermenistan'la İran arasında kurulan sıkı ilişkilerdir. Kapalı sınırları dolayısıyla,

⁷¹ Svante Cornell, "US Engagement in the Caucasus: Changing Gears". Helsinki Monitor, 2005, vol 16, s 111-119.

⁷² Okan Mert, 'Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan'. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s 177-180.

⁷³ Göktürk Tüysüzoğlu, 'Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikası'nın Değerlendirilmesi'. Yeni Türkiye, Sayı 60, 2014, s 12.

⁷⁴ Mehmet Dikkaya and Deniz Özyakışır, "Developing Regional Cooperation Among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of Regional Projects". Perceptions, Vol. 12, Spring/Summer 2008, s. 93-118.

Gürcistan ve İran üzerinden dışa arenaya açılma olanağı olan Ermenistan, Karabağ meselesinde verdiği destek, Rusya ile olan stratejik ortak çıkarları dolayısıyla, İran politikasına daha büyük özen göstermektedir.⁷⁵ ABD'nin İran'la yaşadığı sorunlar ve ambargo siyaseti ise, Ermenistan'la çıkar çatışmasına neden olmaktadır. Özellikle, İran'la Ermenistan arasında imzalanan enerji ve ulaştırma anlaşmaları, ABD'yi Ermenistan politikasında zorlamakta ve baskı kurmasına engel olmaktadır.⁷⁶

ABD'nin Ermenistan'a karşı tutumu ve uyguladığı politikalarında önemli hususlardan biri de, Ermenistan dış politikasının temel hedeflerinden olan sözde Ermeni soykırımının tanıtılması ve Karabağ meselesi ile ilgilidir. Sözde soykırımın tanıtılması meselesi, ABD'de aktif faaliyeti olan Ermeni Diasporasının tutumu ile doğrudan bağlantılıdır. ABD siyasal sisteminin ve oy verme meselesinin süreci, oy ticareti haline getirmeye açık olduğu için, Ermeni Diasporası, ABD yasama ve yürütme düzenine baskı yapabilmektedir. Özellikle, ABD'nin büyük eyaletlerinde etkili olan Diaspora için, ABD'nin devlet olarak Ermeni meselesini soykırım olarak tanıması önem kesp etmektedir. Bu noktada Ermeni örgütlerinin – Amerikan Ermeni Asamblesi ve Amerika Ermeni Ulusal Komitesi – aktif çalışması, seçim süreçlerinden yararlanarak ABD başkanlarını bile etkilemektedir. Lakin ABD Kongresine farklı zamanlarda çıkarılan bütün Ermeni tasarıları kabul edilmemiştir. 1984'ten itibaren ise, her yıl Kongrede esaslı hiçbir belgeye dayanmayan konuşmalar yapılmaktadır.⁷⁷

ABD için stratejik öneme sahip Kafkasya'da ve Ermenistan dış politikası üzerinde söz sahibi olma olanağı sağlayan hususlardan biri de Karabağ meselesidir. Karabağ savaşı boyunca olaylara karışmamaya çalışan ve hatta bazı askeri güçlerinin Ermenistan taraftan savaştığı bilinen Rusya, çatışmanın sona ermesini de istememektedir.⁷⁸ Bu nedenle çözüm sürecinin sürekli uzamasına sebep olan Ermenistan yönetimleri de, Rusya tarafından desteklenmektedir. ABD içinse durum farklılık arz ediyor. Müttefiki Türkiye'nin Azerbaycan'la olan yakın ilişkisini ve Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının önemine dikkat eden ABD, Karabağ sorununun mümkün olduğu kadar

⁷⁵ Ariel Cohen, 'US Policy in The Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity'. Backgrounder, Sayı 1132, 1997, s 3.

⁷⁶ Fikret Ertan, "İran-Ermenistan İlişkileri Gittikçe Gelişiyor". Zaman, 18 Temmuz 2010.

⁷⁷ Şenol Kantarcı, 'Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi'. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s 4-6.

⁷⁸ Beşir Mustafayev, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımı Üzerine". Karadeniz Araştırmaları, sayı 29, 2011, s. 29.

erken ve sulh yoluyla çözülmesini istiyor. Bu şekilde Ermenistan'ın Rusya baskısından kurtularak, bölgesel ve uluslararası projelere katılımının mümkün olacağı varsayılmaktadır.⁷⁹

Karabağ sorununun çözümünü isteyen ABD'nin faaliyeti, yalnızca AGİT örgütü çerçevesinde kalmaktadır. Bu noktada da yine Ermeni Diasporasının ABD yönetimlerini etkilediği görülmektedir. Savaşın başlarında Ermenistan'ı ambargo durumunda bıraktığı gerekçesiyle ABD'nin Azerbaycan'a karşı yardımları sona erdirdiğini ifade eden 907. Yasa, ABD'nin hem Ermenistan'a verdiği destek anlamına gelmiş hem de Azerbaycan tarafını zor durumda bıraktığı için, ABD'yi politikalarını uygulama noktasında zor durumda bırakmıştır.⁸⁰

Genel olarak bakıldığında, ABD'nin Ermenistan politikasında başarılı olamadığı gözlemlenmektedir. Gerek Rusya'nın bölgeden soyutlanması gerekse de Ermenistan'ın ABD önderliğindeki Batı yönlü projelere katılımı sağlanamamıştır. SSCB'nin dağılması arifesinde, Kafkasya'nın Rusya'nın 'arka bahçesi' olduğunu kabullenmesi ve bölgeden uzak kalması, ABD'yi, Ermenistan üzerinde etki sahibi devlet olma konumundan uzaklaştırmıştır. 2001 Terör saldırıları sonrasında politikasında değişime giden⁸¹ ve 2008 Rusya Gürcistan savaşını fırsat olarak görüp yararlanmaya çalışan ABD, Gürcistan üzerinde etki imkânı kazanırken, Ermenistan için aynı durum geçerli olmamıştır. Rusya, G. Kafkasya'daki gelişen olaylar karşısında en yakın müttefiki Ermenistan'ın ABD'nin eksenine düşmesine izin vermemiştir. Ermenistan'ın imzalamış olduğu Avrasya Ekonomik Birliği anlaşması da, bu durumu açıklar niteliktedir.⁸²

Aynı zamanda, ABD'nin coğrafya olarak uzak kaldığı Ermenistan'ın dış politikasında, en etkili aktörlerden biri olan Diasporanın ABD'deki varlığı ve siyasal sistemin işleyişindeki rolü, ABD'nin bölgede daha aktif dış politika izlemesine engel olarak kalmaktadır.⁸³ Türkiye ile müttefiklik, Azerbaycan enerji rezervlerinden yararlanmak,

⁷⁹ Araz Aslanlı, 'Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?'. Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, 2001, s. 53.

⁸⁰ Emin Şihaliyev, 'Türkiye ve Azerbaycan Açısından Ermeni Sorunu'. Türk Kültür ve Eğitim Norm Geliştirme Vakfı Yayını, 2002, s. 172.

⁸¹ Sedat Laçiner, "11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu". Stratejik Analiz, Cilt 2, Sayı 19, 2001, s. 39-51.

⁸² Süheyla Demir, 'Ermenistan'ın Avrasya Seçiminin Arkasında Ne Var?'. <https://tr.sputniknews.com/analiz/201502241014148608/> Erişim 15.06.2019

⁸³ Julien Zarifian, 'The Armenian-American Lobby and Its Impact on U.S. Foreign Policy'. Springer Science+Business Media, Cilt 51, Sayı 5, 2014, s. 8-13.

Gürcistan'ın Batıya olan meylinin karşılığını vermek ve bu konjonktür perspektifinde, İran'la Rusya'nın bölgede hegemonyasını zayıflatarak, Ermenistan üzerinde istenilen etkinin kurulması zor gözükmektedir.

1.2.4. AB Faktörü

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla uluslararası arenaya dâhil olan G. Kafkasya, AB'nin de dikkat merkezinde olmuştur. Bölgeye uygulanan AB politikalarının ise güvenlik temelli olduğu görülmektedir. Bu güvenlik esaslı yaklaşımın esası, enerji ve demokratik devletçilik meselelerine dayanmaktadır. Özellikle, Hazar havzasından gelecek olan enerji akımı, AB için hayati önem taşımaktadır. Birliğin Rusya'nın enerji tehdidinden kurtulması için, Merkezi Asya ve Hazar'dan çıkarılan enerji rezervlerinin, Kafkasya'dan güvenli bir şekilde Avrupa'ya ulaştırılması gerekmektedir.⁸⁴ Hazar havzasında ve Kafkasya'da enerji rezervleri üzerinde yapılan mücadelede Ermenistan, bütün aktörler için olduğu gibi, AB için de önemli aktör olmaktadır.

Enerji temelli aktörler arasındaki mücadele, AB ile Ermenistan ilişkilerinin seyrini de belirleyen en büyük etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel aktörler tarafından yapılan bu mücadelede, Ermenistan'ın Batı eksenli dış politika tutumu belirlemesi, Rusya'nın hem Kafkasya'da hem de, genel olarak Avrasya bölgesinde, AB'ne karşı güç kaybı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Ermenistan, iki taraf arasında kırılma noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Ermenistan'la AB arasındaki ilişkilerin AB Rusya mücadelesi bağlamında kurulmasına neden olmaktadır.⁸⁵

AB ile Ermenistan arasında ikili ilişkilerin kurumsal yapısı 1996 yılında imzalanan 'AB – Ermenistan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması' ile kurulmuştur. Bu anlaşma ile temel olarak AB'nin Ermenistan'la ekonomik bütünlüğünün sağlanması ve siyasi ilişkilerin daha da derinleştirilmesi planlanmıştır.⁸⁶

AB ile Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi ise, AB'nin genişlenme politikası çerçevesinde uyguladığı proje ve programlarla mümkün olmuştur. 2003'te ilan edilen ve G. Kafkasya

⁸⁴ Necdet Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu". Panorama Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 2004, s.1.

⁸⁵ Uğur Aktürk, 'Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi'. Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s 7 – 9.

⁸⁶ Esme Özdaşlı, 'Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği Ermenistan İlişkileri'. Aksaray Üniversitesi İİBF, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s 5.

devletlerinin 2004'te kabul ettiği 'Daha Geniş Avrupa – Yeni Komşuluk' politikası, bu faaliyetin ilk adımını teşkil etmektedir. Bu program çerçevesinde, AB ile Kafkasya ülkeleri arasında siyasi, güvenlik, ekonomik ve kültürel iş birliğinin kurulup geliştirilmesi hedeflenmiştir.⁸⁷ Lakin güvenlik temelli yaklaşımda Eylem Planları kabul edilirken, iki Kafkasya ülkesi Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ meselesi ile bağlı sorunlar ortaya çıkmıştır. Abhazya ve Osetya sorununun çözümü konusunda, kesin bir şekilde devletlerin toprak bütünlüğü ilkesi temelinde tutum sergilenirken, aynı tutumun Karabağ sorunu ekseninde de sergilenmemesi, Eylem Planının işlevselliğini şüphe altında bırakmıştır.⁸⁸

Yeni Komşuluk Politikasının gereği olarak, bölgeye dâhil olmaya çalışan AB'nin önünde duran en büyük sorunlardan biri, bölgede yaşanan çatışmalar olurken, ne ikili ilişkiler bakımından ne de uluslararası hukukun uygulanmasının sağlanması açısından bu çatışmaların çözüme ulaştırılması mümkün olmamıştır. AGİT'in sorumluluğunda olan Karabağ meselesi de, AB'nin Ermenistan'la ilişkilerini belirleyen en büyük etkenlerden biri olmuştur. Lakin sorunun çözümü ve istikrarın sağlanması için uzlaşmaz tavır sergileyen Ermenistan'a karşı somut baskı örneği teşkil edecek faaliyet gösterilmemiştir. AGİT Minsk Grubu'nun 3 daimî üyesinden AB devleti Fransa'nın Ermenistan'a karşı tutumu ise baskı değil, destek verir nitelik taşımıştır.⁸⁹

Yeni Komşuluk politikasının ardından daha da özellikli faaliyet göstermeye çalışan AB, 2008'de Ermenistan'ın da içinde yer aldığı Doğu Ortaklığı Programı'nı kabul etti. Aynı yıl içinde Rusya Gürcistan savaşının yaşanması, sınırları Kafkasya'ya kadar genişleyen AB'nin güvenlik ihtiyaçlarını da arttırmıştır. Savaş dolayısıyla bölgenin karışık durumu ve çatışmaların kızışması ihtimali, özellikle, Ermenistan'ın Doğu Ortaklığı Programına olumlu bakmasına ve proje çerçevesinde daha aktif faaliyet göstermesine neden olmuştur.⁹⁰ Program çerçevesinde addedilen en önemli meseleler ise bunlar olmuştur:

- Demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde Avrupa bağlılığı
- İnsan haklarına ve temel özgürlüklere saygı;

⁸⁷ Demet Şefika Acar, "Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk: Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya". Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s 14.

⁸⁸ Kamil Ağacan, "AB'nin Güney Kafkasya Politikası". Stratejik Analiz, Cilt 7, Sayı 81, 2007, s 48- 49.

⁸⁹ Röşen Şahbazov, 'Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde'. EkoAvrasya, 2015, s 50.

⁹⁰ Füsün Özerdem, 'Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Programı ve Program Ülkelerinin Algıları: Üyelik Olmadan Asla'. Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları, Cilt 3, Sayı 1, 2012, s 4-5.

- Pazar ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma gibi ortak değerler temelinde AB ile ortaklık anlaşmalarının imzalanması;

Sonucu Ortaklık Anlaşmasının imzalanmasına dayanan bu süreci 3. Bölümde daha geniş inceleyeceğiz.

AB ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşmalar ve uygulanan programlar arasında en öne çıkanları ise bunlar olmuştur: TACİS, TRACEKA, İNOGATE. TACİS, TRACEKA, İNOGATE programları, AB'nin Sovyetler Birliği sonrasında bağımsız olan devletlerin ekonomik kalkınması, demokratik siyasal düzenin kurulması ve dünya ile entegrasyonu için oluşturmuş olduğu en etkili projelerdir. TACİS projesi, ait edildiği ülkede daha çok gerek duyulan sektörün belirlendiği ilk adım olan 'Belirleyici Programlar'la yürürlüğe koyulmaktadır. Ermenistan'ın da ekonomik ve politik anlamda yardıma ihtiyaç duyulan durumu dolayısıyla, bu sektörlerde yapılacak reformlar için TACİS'le teknik yardım sağlamaya çalışılmıştır.⁹¹

Tarihi 'İpek Yolu'nu yeniden canlandırmayı hedefleyen TRACEKA programıyla, AB, Orta Asya'dan Avrupa'ya kadarki güzergâhı ekonomik iş birliği esasında ortaklığa teşvik etmektedir. Ermenistan ise, Azerbaycan'la yaşanan savaş nedeniyle, bu güzergâhın dışında kalıyor. AB'nin enerji politikasının Kafkasya kolunun neredeyse tamamını kapsayan İNOGATE projesi de, yine Orta Asya ve Hazar havzasının enerji rezervlerini AB'ye ulaştırılması ve bu yolla hem bölge ülkeleri hem de AB'nin Rusya bağımlılığının azaltılması amacı güdülüyor. Ermenistan ise, Karabağ sorunu dolayısıyla, bu projeden de kenarda kalmaktadır.⁹²

Böylelikle de, hukuk ve insan hakları, demokrasi eksenli AB politikaları, Ermenistan'da etkili olurken, gereken reformların yapılmasında teşvik edici ekonomik desteğin yetersizliği, AB'nin Ermenistan dış politikası üzerinde etkinliğini kısıtlamaktadır. Enerji güvenliğinin de ön planda olduğu AB Ermenistan ilişkilerinde, Ermenistan'ın bölgesel enerji projelerine katılımı prioritelere biridir. İmzalanan 'Kapsamlı ve Genişletilmiş Anlaşma'nın iki aktör arasında ilişkileri geliştireceği ve Ermenistan'ın Rusya

⁹¹ Ali Resul Usul, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden". Küresel Politikada Orta Asya, der. Mustafa Aydın, Nobel Yayınları, Ankara, 2005, s. 196.

⁹² Demet Şefika Acar, "Kafdağı'nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk: Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya". Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 22, Yaz 2009, s 13.

ekseninden çıkarılarak, Batılı değerlere esaslanan dış politika çizgisi belirleyeceği hedeflenmektedir.⁹³

1.3. Ermenistan Dış Politikası Oluşumunda Lider Faktörü: Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan Dış Politikası

Daha önce belirttiğimiz yapısal ve konjoktürel faktörlerden başka, Ermenistan'da güvenlik temelli dış politika oluşumu ve yürütülmesi sürecinde liderlik etkeni de belirli öneme sahiptir.⁹⁴ Serj Sarkisyan'dan önceki dönemlerde iktidarda olmuş liderlerin, Levon Ter-Petrosyan ve Robert Koçaryan, yürütmüş oldukları dış politikalarını inceleyerek, liderlerin Ermenistan dış politikasında ne derecede önemli etkiye sahip olabileceğini ortaya koymak mümkündür. Bu iki lider döneminde, hemen hemen aynı olaylara ve aktörlere karşı olan tutumlardaki fark, Sarkisyan'ın bireysel dış politika algısının ülke dış politikasının oluşumu ve yürütülmesinde ne derecede öneme sahip olduğunu anlamaya izin verecektir.

1.3.1. Levon Ter – Petrosyan Dış Politikası (1991-1998).

Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Ter-Petrosyan, politik faaliyetine önce Karabağ Komitesi lideri olarak, daha sonra ise bağımsızlığın kazanılmasında büyük payı olan Ermeni Pan-Nasyonel Hareketi'nin liderliğini yaparak başlamış ve 16 Ekim 1991 seçimlerini kazanarak ülke yönetimine gelmiştir.⁹⁵ Kendinden sonraki liderlerden daha pragmatik bir tutum sergilemiş olan Petrosyan, ideolojik ve geçmişten beslenen olayların etki yaptığı tavır sergilemekten uzak bir yaklaşım içerisinde olmuştur.⁹⁶

Petrosyan'ın dış politika çizgisinin temeli, iki önemli prensibe dayanmıştır:⁹⁷

1. Devlet ve halkın güvenliği ön planda olacak şekilde dış politika yürütülmeli ve bu güvenlik komşu ülkelerle sorunların çözülmesi yoluyla temin edilmeliydi.

⁹³ Adnan Seyaz, 'Avrupa Birliği'nin Kafkasya Politikası ve Karadeniz'. BETA Yayınları, No 3654, 2018, s 7.

⁹⁴ Taline Papazian, 'From Ter-Petrosian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991–2003'. The Post-Soviet Democratization, 2006, vol 14, issue 2, S. 237

⁹⁵ Stephan H. Astourian, 'From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia'. University of California, Winter, 2000, s 1.

⁹⁶ Dilek Canyurt, 'Ermenistan Dış Politikası ve Konstruktivizm: Türkiye Örneği'. Pamukkale Üniversitesi SBE, Sayı 25,2016, s 114

⁹⁷ Tiffany G. Petros, 'Evolution of Armenia's Foreign Policy'. DFI International, Working Paper No. 03/13, 2003, S. 3.

2. Ermenistan, düşmanca tutum sergileyen iki zıt bloktan hiçbirine üye olmayacak ve kendini hem bölgesel hem de uluslararası işbirliklerinden tecrit etmeyecekti.

Bu iki temele dayalı yürütülen politikaların merkezinde, Ermenistan dış politikasının tüm dönemler için en önemli odak noktası olan, sözde Ermeni Soykırımı ve Karabağ sorunu yerleşmiştir. Ter-Petrosyan'ın bu iki olaya karşı algısı, doğal olarak, iki önemli aktör – Ermeni Diasporası ve Rusya ile ilişkilerde kendini göstermiştir.⁹⁸ Ter-Petrosyan yönetimi, sözde Ermeni Soykırımını Ermenistan dış politikasının merkezine yerleştirmedeği gibi, Türkiye ile ilişkilerin kurulması için çaba sarf edildiği zaman sözde Soykırımın önyargı oluşturacak şekil almasının önüne geçmeye çalışmıştır.⁹⁹ Ter-Petrosyan'ın algısına göre, Türkiye ile kurulacak dostluk ilişkileri, Ermenistan için Rusya'nın baskısından ve ülkede var olan Rusya bağımlılığından kurtulma bakımından en önemli araçtı. Türkiye ile kurulacak yakın ilişkiler, aynı zamanda, Karabağ sorununun çözümü aşamasında Azerbaycan tarafına etki etme mekanizması olabilirdi. Ülkenin ekonomik durumunun iç açıcı olmaması, Ter-Petrosyan'ı ekonomik kaynaklar bulmaya mecbur etmekteydi ve Türkiye'nin ekonomik potansiyeli, Hazar enerji kaynaklarının vat ettiği kazanç, Ermenistan'ın transit ülke olması gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Böyle bir durumda Ter-Petrosyan'ın Türkiye'ye yakınlaşma politikası da anlaşılır nitelik taşımaktaydı.¹⁰⁰

Ter-Petrosyan'ın bu tutumu, Ermeni Diasporası ve Rusya ile ilişkilerin kötü yönde gelişmesini tetiklemekteydi. Petrosyan için Diasporanın desteği devletin kalkınması için önem kesp ediyordu. Lakin Soykırım temelli dış politika yürütülmesi ve Karabağ sorununun çözülmeden sıcak çatışma halinde kalması devleti daha zor duruma sokmaktaydı. Bu esasa Petrosyan, Diasporaya karşı tutum sergilemekten kaçınmamıştır. Ter-Petrosyan bu tutumunda ısrarlı olduğunu göstermek içinse Diasporanın ülke içinde kurumsallaşmasına izin vermemiştir. Diaspora destekli partiler yasaklanmış, ülkede en baskın milliyetçi parti Taşnak-Sütyun'un faaliyeti de

⁹⁸ Taline Papazian, 'From Ter-Petrosian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy, 1991–2003'. *The Post-Soviet Democratization*, 2006, vol 14, issue 2, S 244

⁹⁹ Aram Terzyan, 'The Evolution Of Armenia's Foreign Policy Identity: The Conception of Identity Driven Paths. Friends And Foes in Armenian Foreign Policy Discourse'. *Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia*, October 2016, S 147

¹⁰⁰ Kamer Kasım, 'Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism'. *Review of Armenian Studies*, No. 25, 2012, s 135-140.

durdurulmuştur.¹⁰¹ Diaspora Ermenilerinin Ermenistan vatandaşlığı alması için Ter-Petrosyan'a baskılar yapılmıştır. Lakin cumhurbaşkanı ülkede ikili vatandaşlığı yasaklamıştır. Bundan sonra Petrosyan üzerinde Diaspora baskısı en üst düzeye çıkmıştır. Milliyetçi grupların baskısından kurtulmak için Karabağ Ermenilerinin lideri R. Koçaryan'ı başbakan ataması bile Petrosyan'ın baskılardan kurtulabilmesi için yeterli olmamıştır. Hatta dönemin başkan yardımcısı J. Libaridian'ın ifadelerine göre, Koçaryan, Diaspora tarafından Ter-Petrosyan'ın yerini almak için hazırlanmıştır.¹⁰² Nitekim Petrosyan'ın Diaspora baskılarına dayanamayarak istifa etmesi sonrasında Koçaryan'ın başkan seçilmesi ve bu dönem Diaspora ile arasındaki ilişkiler bu ifadeleri desteklemektedir.

Ter-Petrosyan'ın istifasında rolü büyük olan aktörlerden ikincisi olan Rusya'yla ilişkiler ise, bağımsızlık mücadelesi başlarından itibaren değişim göstermekteydi. Nitekim ülke dâhilinde Rusya'ya karşı sert tutum, sadece Ter-Petrosyan değil, diğer belli başlı siyasi aktörler tarafından da ortaya koyulmuştur.¹⁰³ Bağımsızlık kazanıldıktan sonra ise artık Rusya'nın rolü de değişime uğramış, destek sağlayan taraf olmaktan baskı yapan güç konumuna doğru bir evrilme görülmüştür. Bu değişim, Ermenistan yönetimini Rusya'ya yaslanan dış politika çizgisini değiştirmeye itmiştir. Aynı zamanda Karabağ sorununun çözümü için Türkiye ve Azerbaycan'la girişimlerde bulunan ve AGİT'in çözüm önerisine karşı olumlu tutum sergileyen Ter-Petrosyan, Rusya ile bağları tamamen kırılma noktasına kadar getirmiştir. Ter-Petrosyan'ın Karabağ sorununu Ermenistan'la Azerbaycan arasında olan çatışma olarak kabul edilememesi gerektiğini vurguluyor olması, hem Karabağ Ermenilerinin hem de Rusya'nın desteğinin azalmasına neden olmaktaydı.¹⁰⁴ Özellikle Karabağ Ermenileri Azerbaycan'la görüşmelerde olumlu sonuç alınmasına engel olmuş ve Ter-Petrosyan'ın politikasını etkilemiştir.¹⁰⁵ Ter-Petrosyan'ın karşı çıkmasına rağmen, kendi iktidarı döneminde

¹⁰¹ Nazmi Gül, '21. Yüzyıl Başlangıcında Haydat'. Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 2, 2000, s 26.

¹⁰² Hakob Çakıryan, 'Jiyayr Libarityan: 'Daşnakların Koçaryan'a Desteği Ermenistan İçin Çok Tehlikeli Olmuştur''. AZG, Sayı 80, 1 May 2002.

¹⁰³ Alla Mirzoyan, 'Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics'. Palgrave Macmillan, 2010, s 28

¹⁰⁴ Mürsel Bayram, 'Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz'. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2016, s 71.

¹⁰⁵ Filiz Cicioğlu, "Azerbaycan – Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Bitmeyen Mücadele", Der: Kemal İnât ve diğerleri, Dünya Çatışma Bölgeleri, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2004, s.273.

Rusya'nın Ermenistan'da askeri üs kurmasına engel olamamış ve giderek zayıflayan desteği nedeniyle iktidarı bırakmıştır.¹⁰⁶

1.3.2. Robert Koçaryan Dış Politikası (1998-2008).

Ermenistan'ın ikinci cumhurbaşkanı olan Robert Koçaryan, bağımsızlık kazanıldığı zamana kadar ve sonrasında Karabağ Ermenilerinin temsilcisi olarak faaliyet göstermiştir. Ermenistan Cumhuriyetinde faaliyeti ise, daha ilk başkan Petrosyan döneminde Başbakanlığa atanması ile daha ön plana çıkmıştır. Birçok analizciye göre, Koçaryan'ın Başbakanlığa atanması, Ter-Petrosyan'ın üzerindeki Karabağ Ermenilerinin baskısından kurtulmak maksadıyla yapılmış, lakin Nisan 1998 seçimlerinde Koçaryan'ın Başkanlığa gelmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁰⁷

İktidarının hemen başlarından itibaren yaptığı faaliyet, Koçaryan dış politikasının Ter-Petrosyan'ın dış politika algı ve çizgisinden farklı yönde devam edeceğini ortaya koymuştur. Koçaryan yönetimi için temel olarak iki ilke ön plana çıkmıştır:¹⁰⁸

1. Çıkarların korunması, barışı sağlama tutumundan uzak ve güç kullanımı yoluyla temin edilmeliydi.
2. 'Tamamlayıcı Dış Politika' olarak ifade edilen, güç dengesinin esasını teşkil ettiği dış politika yürütülmeliydi. Bu dengenin ana unsuru, Ermeni Diasporasının aktif olduğu ABD ve Ermenistan dış politikası üzerinde en etkili devlet olan Rusya ile kurulacak ilişkiler olarak kabul edilmiştir.

Koçaryan'ın ifade ettiği saldırgan politika, ülkenin dış politikası karşısında duran en önemli iki meseleden biri olan Karabağ sorunu ile bağlı sergilenen sert tutumdan görülmektedir. Ermenistan yönetimi, Karabağ sorunu ile bağlı üç önemli prensip ileri sürmekteydi:¹⁰⁹

¹⁰⁶ Stephan H. Astourian, 'From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia'. University of California, Winter 2000, s 18.

¹⁰⁷ Selçuk Ural ve Güliz Çaykiran, 'Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası'. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 8, 2011, s 110.

¹⁰⁸ Sedat Laçiner, 'Türkler ve Ermeniler / Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması'. USAK Yayınları, Ankara, 2005, s.167.

¹⁰⁹ Tiffany G. Petros, 'Evolution of Armenia's Foreign Policy'. DFI International, Working Paper No. 03/13, 2003, S. 3.

- Karabağ Ermenilerinin self-determinasyon hakkı Azerbaycan tarafından kabul edilmeliydi.
- Karabağ Ermenilerinin güvenliğini temin edilmesinde Ermenistan devletine de resmi hak verilmeliydi.
- Azerbaycan toprağı olan Lâçin ilinin Ermenistan'la Karabağ Ermenileri arasında koridor rolü oynamasını temin edilmeliydi.

Bu şekilde katı talepler ileri süren Koçaryan'ın iktidarının ilk yılında Azerbaycan tarafı ile Karabağ sorununun çözümü konusunda görüşmeler yapılmıştır. Lakin kendisinin Karabağ geçmişi ve desteğinin büyük bir kesiminin Karabağ Ermenileri tarafından oluşturulması, görüşmeler zamanı yapıcı tutumdan uzak tavır sergilemesi ile sonuçlanmıştır. 2001 yılında Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le yapılan Paris ve Florida görüşmeleri ise pozitif bakımdan sonuç elde edilmesinden uzak görüşmeler olarak kalmıştır. 1999 yılında Ermenistan Parlamentosuna yapılan saldırı sonrasında Karabağ sorununun taviz verilerek çözümüne olumlu bakan üyeler Vazgen Sarkisyan ve Karen Demirçyan'ın öldürülmesinden sonra, sorunun çözünden ne kadar uzak olduğu ve Koçaryan'ın bu uzaklıktaki rolü ortaya çıkmıştır.¹¹⁰

Ermenistan'ın bir diğer önemli dış politika meselesi, sözde Ermeni Soykırımı, Koçaryan iktidarı boyunca büyük önem kesp etmesi ile beraber, farklı bir boyuta evirildiğı de görülmüştür. Karabağ sorunu ile bağılı yürütölen saldırgan ve bozucu faaliyet dolayısıyla, uluslararası alandan gelen baskılar, Koçaryan yönetimini dikkatleri başka alana çekme zorunluluğı karşısında bırakmıştır. Ülke iktidarı çözümü sözde Ermeni Soykırımının desteklenmesinde görmüştür.¹¹¹

Koçaryan iktidarı dönemi, başından sonuna kadar Diaspora ile uzlaşma dönemi olarak kabul edilmektedir.¹¹² Koçaryan için, iktidarın güçlendirilmesi Diasporaya karşı tavır sergilememekle bağılı olmuştur. Diaspora ile ilişkiler Koçaryan döneminde devletin dış

¹¹⁰ Kamer Kasım, 'Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of Ter-Petrosyan and Kocharyan Era'. Review of Armenian Studies, sayı 1, 2002, s 133.

¹¹¹ Aybars Görgülü, 'Türkiye – Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü'. TESEV Yayınları, Analiz Serisi 8, 2008, s 8

¹¹² R. Panossian, 'Homeland-Diaspora Relations and Identity Differences', in E. Herzig, M. Kurkchian, 'The Armenians Past and Present in the Making of National Identity'. New York: Routledge Curzon, 2005, s. 229-234.

politikasında merkezi konumda yer almıştır.¹¹³ Ter-Petrosyan döneminde faaliyetine yasak getirilen Taşnak Partisinin yeniden yasal örgüt olarak kabul edilmesinden sonra, Parti Koçaryan'ın hedeflediği Batı ile iyi ilişkiler kurma meselesinde önemli rol oynamıştır.¹¹⁴ ABD'de yapılan NATO zirvelerine katılan Koçaryan'a Diasporadan da destek gelmiştir. Lakin aynı dönemde Rusya'da Vladimir Putin'in iktidara gelmesi, Koçaryan'ı 'Tamamlayıcı Dış Politika'sını uygulama noktasında zorlamıştır.¹¹⁵ Diaspora ile yapılan uyumlu dış politika, sözde Ermeni Soykırımının tanınmasında önemli yer tutmuştur. Nitekim Koçaryan döneminde, Ermeni olaylarını Soykırım olarak kabul eden devletlerin sayındaki artım da sürpriz teşkil etmemektedir.¹¹⁶ İlk kez 1999 ve 2002 yıllarında yapılan Ermeni Kongreleri de, Koçaryan'ın Diaspora'ya bağlı tutumunu ve Diasporadan beklentilerini bariz bir şekilde ortaya koymuştur.¹¹⁷

¹¹³ Edmund Herzig, 'The New Caucasus, Armenia, Azerbaijan and Georgia'. Royal Institute of International Affairs, 1999, s 98.

¹¹⁴ Kamer Kasım, 'Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi'. 2023 Dergisi, Sayı 12, 2002, s 90-103.

¹¹⁵ Selçuk Ural ve Güliz Çaykiran, 'Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası'. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 8, 2011, s 118.

¹¹⁶ Sedat Laçiner, 'Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni iddiaları Türkiye'nin dünya ile ilişkilerini nasıl etkiliyor?'. USAK Yayınları, 2008, s 296.

¹¹⁷ Selçuk Ural ve Güliz Çaykiran, 'Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası'. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 8, 2011, s 121-122.

İKİNCİ BÖLÜM: POLİTİK LİDERLİK VE LTA MODELİ

2.1. Politik Liderlik Kavramı

Formülleri deneysel bulgulara dayanan matematik, fizik veya kimya gibi olgularının tamamen ispatlanabilir olmayışı, sosyal bilimlerin gelişim süreci boyunca belirsizliği de içinde barındırmasına neden olmuştur. Sosyal bilimlerin en dikkat çekici alanlarından biri olan liderler ve liderlik analizi üzerine çalışmalar yapılırken de, bu belirsizlik durumu, araştırmacılar tarafından tam olarak ortadan kaldırılamamıştır.¹¹⁸ Farklı liderlik tipleri ve bu alana karşı yöneltilen yaklaşımların çeşitliliğini göz önünde bulundurduğumuzda, öncelikle, ‘liderlik’ ifadesinin kısa bir tanımını yapmak zorunluluk teşkil ediyor. W. Bennis’e göre liderlik, belli bir vizyona ve bu vizyonu gerçekleştirecek yetenek ve becerilere sahip olan kişilerin, kendi grubu ve etrafını yönlendire bilmesi anlamına gelmektedir.¹¹⁹

Oxford İngilizce Sözlüğü ‘lider’ kelimesinin tanımını şu şekilde ifade ediyor: ‘Lider, bir grubu, teşkilatı veya ülkeyi yöneten kişidir’.¹²⁰ Fiili olarak liderin fonksiyonu, kabaca özetleyecek olursak, birilerini kendini takip etmeye teşvik etme faaliyetinden ibarettir. Bu ‘teşvik’ durumunun hoşlukla mı, yoksa zorla mı ve hangi derecede yapılması ise, büyük oranda liderlerin ait olduğu tipoloji ve hitap ettiği topluma bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Aynı zamanda, liderliğin en önemli dallarından biri olan politik liderlik de, tarihsel, kurumsal ve diğer yönleri dolayısıyla genel olarak tartışmalı konseptte sahiptir.¹²¹

Uluslararası ilişkiler tarihinin oluşmaya başladığı zamandan itibaren, politik liderlerin ve liderliğin rolü üzerine birçok tez ileri sürülmüştür. Bu tezleri iki zıt kutupta topladığımız zaman uluslararası politikada liderlerin etkisini sorgulayan meşhur retorik soruyla karşılaşırız:

- Liderler mi tarihi oluşturur, tarih mi liderleri yetiştirir?

¹¹⁸ Betty Ann Block, ‘Leadership and Ambiguity: When Policy, Politics, and Truth Collide’. Quest, Cilt 66, Sayı 4, 2014, s 4

¹¹⁹ Warren Bennis, ‘The Challenges of Leadership in the Modern World’. American Psychologist, Cilt 62, Sayı 1, 2007, s 3.

¹²⁰ Oxford Learner's Dictionary of Academic English, ‘Definition of Leader’. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/academic/leader>

¹²¹ Bülent Özgül, ‘Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor?’. Toplum ve Demokrasi, Cilt 9, Sayı 19, 2015, s 3.

Goleman, bu soruya liderin topluma yön vermesi ile ilgili cevap vermektedir. Ona göre liderin yönetme becerisi önemlidir. Eğer bu becerisi zayıfsa, politikalar istendiği gibi yürütülemeyecek demektir.¹²² Faaliyet zamanları, zamanın şartları ve uluslararası konjonktür liderlerin hareketlerini etkilerken, liderler de kendiliğinde tarihin akışını etkilemiştir. Böylelikle de, bu sorunun cevabını doğrudan vermenin mümkün olmaması, tarihçileri soruyu biraz daha değiştirerek, araştırmaları bu doğrultuda yapmaya sevk etmiştir. Değiştirilmiş sorumuz ise şu şekilde ifade edilmiştir:

- Liderlerin etik norm, ahlak, ideoloji, geçmiş bağları ve diğer bu gibi olguları, ulusal devletleri veya uluslararası durum açısından fark yaratacak bir faaliyete neden olmuştur mu?

Bundan sonra, liderlerin devlet politikalarının belirlenmesinde etkin olduğu tüm tarihçiler tarafından kabul edilirken, araştırmalar, bu etkinin boyutu, niteliği ve sonuçlarının belirlenmesi ile ilgili yapılmaya başlanmıştır. Tucker'e göre siyaset, doğrudan siyasi liderlerle ilgili bir alandır. Toplumun faaliyeti de liderin tutumu ile aynı orantılıdır.¹²³ Diğer bir tarihçi grubu ise, liderlerin şahsi yetenekleri ve siyasi becerileri ile onu etkileyen ülkenin ekonomik, sosyal, siyasi düzeni ve toplumda var olan tarihi algıların birlikte okunması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁴

Tarihçilerin politik liderlik üzerine yaptığı çalışmaların yakın tarih itibarıyla, daha da yoğunlaştığı fark edilmektedir. XX yüzyılın başlarından, özellikle de II Dünya Savaşının yaşandığı tarihten beri, liderlik özel araştırma alanı olarak kabul edilmiş, liderler üzerine yapılan çalışmalar da, daha bilimsel ağırlıklı nitelik kazanmaya başlamıştır. Nitekim sadece liderlerin devletlerin dış politikasına etkileri değil, aynı zamanda, liderliğin psikolojik ve ideolojik tipleri de analiz edilmeye başlanmıştır.¹²⁵

Politik liderliğin tipleri ve liderlik formalarına karşı yaklaşımlardan önce, liderliğin tanımını ifade eden unsurlara bakmak gerekiyor. Joseph Masciulli liderliği ifade ederken, çok boyutlu fenomen ve dolayısıyla da, farklı unsurları kendinde barındıran

¹²² Daniel Goleman, 'Yeni Liderler'. Türkçesi Filiz Nayır, İstanbul: Varlık Yayınları, 2002, s 15.

¹²³ Robert Tucker, 'Politics as Leadership'. University of Missouri Press, 1981, s 7.

¹²⁴ Bahtiyar Türker, 'Liderlik'. Elma Yayınevi, 2004, s 57.

¹²⁵ Ali Abdelfattah, 'The Association Between Leadership Traits of Political Party Leaders And Party Issue Positions: The Case of Turkey 2002-2015'. Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s 2.

kavram olarak belirtiyor.¹²⁶ Liderliğin tanımını yaparken, birçok araştırmacının ortak noktada karar kıldığı önemli unsurları ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Liderlerin kişiliği ve karakter özellikleri
- Liderlerin hitap ettiği toplam kesimin karakteri
- Destek veren grubun liderin faaliyeti ile etkileşimi
- Sosyo-kültürel bağlamda liderlerin olası tarihi olaylarla yaşadığı etkileşim ve bunun liderin karar almada tutumuna yansımaları

Belirttiğimiz bu faktörler arasında en önemli kısım olarak, izleyen ve destek veren kesimi kabul ederek büyük bir yanlış yapmış olmayız. Zira ticaretin en önemli kanunlarından biri olan arz ve talep ilişkisi, lider ve takipçileri için de aynı şekilde geçerlidir. Bu noktada liderin hitap ettiği kesim ve etkileşimde olduğu tarihi, sosyal olaylar ne kadar mühim olursa olsun, lideri ön safhaya getiren güç, esas dayanağını oluşturan takipçi kitledir.¹²⁷

Yine üzerinde durulması gereken bir diğer temel de, liderlik ve ‘güç’ kavramı arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Liderlik, özünde büyük bir güç olgusu merkezi olma durumunu taşıyorken, aynı zamanda, bir güç mücadelesi faaliyetini de beraberinde barındırıyor. İktidar olmak ve iktidarda kalmak çabası, liderin izleyici kitle ile ilişkisinde ana etken olmaktadır. Liderliği grup üyelerini peşinden götürme olarak ifade eden Clayton, destekleyici gücün olmadığı yerde liderin de önemsiz olduğunu vurguluyor.¹²⁸ Desteğin hangi boyutta olacağı ve ne kadar süre devam edeceği, biraz önce değindiğimiz ‘arz ve talep’ formülüne dayanmaktadır. Blondel’in de ifade ettiği gibi, olayların seyrini belirleme ve değişiklik yapma noktasında kişisel karakter önemli olurken, desteğin devamlılığının sağlanması ve bunun uzun bir süreyi kapsar nitelik taşımasında da, liderin gücü meselesi göz ardı edilemez.¹²⁹ Lider ve takipçi arasındaki ilişkiye bağlı, Tucker’in yaklaşımı da gerçekliği ifade eder niteliktedir: Liderler, onları izleyen kesimin inanç, talep ve ihtiyaçlarını etkilediği gibi, takipçileri de onlarda

¹²⁶ Joseph Masciulli, Mikhail A. Molchanov and W. Andy Knight, ‘Political Leadership in Context’. The Ashgate Research Companion to Political Leadership, 2009, s 2.

¹²⁷ Ayşegül Komsuoğlu, ‘Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel’. Bengi Yayınları, 2008, s 52.

¹²⁸ Murat Pazarbaşı, ‘Liderlik ve Otorite: Lise Öğrencilerinin Liderlik ve Otorite Algısı Üzerine Bir Araştırma’. Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s 28.

¹²⁹ Jean Blondel, ‘Political Leadership: Towards a General Analysis’. SAGE Publication, 1987, s 15.

karakter, tarz ve motivasyonu belirleme ve değiştirme anlamında büyük bir baskı mekanizmasına sahiptir.¹³⁰

Jackson'a göre ise, lider – takipçi etkileşiminde üstünlük gücü elinde tutandan yanadır. İktidar olması durumunda, liderin, elde ettiği fiziki gücü ile beraber, toplumun odak noktasını yönlendirmede en önemli belirleyici etkenlerden biri medya faktörü oluyor.¹³¹ Özellikle, analiz ettiğimiz ülke – Ermenistan'ın demokrasi bakımından örnek teşkil edecek bir seviyede bulunmaması, Jackson'un ifade ettiği noktanın ehemmiyetine daha çok dikkat ayırmayı talep ediyor.

Lider – takipçi kitle ilişkisini nitelendiren bir diğer temel ise, liderin üstlendiği rol ve yükümlölükleridir. Ülkenin içinde ve dışında var olan sorunlar ve bu meselelere yaklaşımı, liderin akıbetini belirleyen faktör olarak kabul ediliyor.¹³² Kellerman ve Webster ise, kendilerine özgü bir yaklaşım sergiliyor. Onlara göre liderler, iyi – kötü, güçlü – zayıf tarzında ayrımla beraber, daha sonuç odaklı başarılı – başarısız şeklinde bir çeşitlendirilmeye tabi tutulmaları gerekiyor. Zira, yönetim dönemi boyunca veya iktidarının sonunda beklentileri karşılaması, seçim vaatlerini yerine getirmesi ile bağlı liderin performansı analiz edilirken, pozitif sonuca varılıyorsa, onun için başarılı profil sergilediği kabul edilir. Bu başarılı profilin temeli, liderin üstlendiği politik çizgi ve bu çizgi doğrultusunda, ülkenin iç ve dış politikasında göstermeyi başardığı değişim olarak gösteriliyor.¹³³

Sistemli olaraksa, üstlenilen rol ve yükümlölükler, işlevleri ve bu gibi diğer önemli nitelikleri esasında üç çeşit liderlik tipi öne çıkmaktadır:

- Otoriter liderlik
- Liberal liderlik
- Demokratik liderlik

Otoriter liderlik, adından da görüldüğü üzere liderin toplumsal düzeyde karar alma sürecinde bireysel faaliyet gösterdiği yönetim şeklidir. Politikaların belirlenmesinde tek

¹³⁰ John Uhr and Paul Hart, 'Public Leadership: Perspectives and Practices'. ANU E Press, 2008, s 5.

¹³¹ Nigel Jackson, 'Political Public Relations: Spin, Persuasion or Relationship Building?'. PSA, 2010, s 18.

¹³² Filipe Teles, 'Political Leaders: The Paradox of Freedom and Democracy'. Revista Enfoques, 2012, s 5.

¹³³ Barbara Kellerman and Scott Webster, 'The Recent Literature on Public Leadership Reviewedand Considered'. Leadership Quarterly, Cilt 12, Sayı 4, 2001, s 487.

başına karar veren kişi olduğu için lider, merkezi gücü de elinde bulunduruyor. Bu gücün kaybedilmesi toplumsal çökmeye neden olabiliyor. Nitekim bu yönetim şeklinin, genellikle, krallık ve diğer bunun gibi aile hâkimliğinin olduğu toplumların özelliklerini yansıtan bir sistem olması, kamuoyu ve onun isteklerine önem verilmemesini de içeriyor. Halkın rolü seçme veya seçilme değil, sadece itaat etmekten ibarettir.¹³⁴

Liberal liderlikte ise, diğer iki tipe birçok farklı özellikler bulunuyor. Esas ilkeleri ‘laissez faire’, ‘laissez passer’ olan bu yönetim şeklinde de bireysel faaliyete olanak sağlanması, ön plana çekilirken, birey olarak yöneten lider değil, toplumun her bir üyesi kabul ediliyor. Liberal ekonominin temelleri üzerinde duran bu liderlik tipi, otoritenin olmaması veya otoriter gücün mümkün olduğu kadar yetkilerinin kısıtlanmasını gerektiriyor. Liberal devlet ve onun lideri, ekonomi ve toplumsal dengesizliklere karışmaması gerekir. Onun fonksiyonu, toplum içinde bireyler arasında eşitliği sağlamak değil, faaliyet süreçlerinde hukuki adaleti temenni etmekten ibarettir. Bu nedenle, daha önce ifade ettiğimiz lider niteliklerinden farklı olarak, liberal bir sistemde ‘iyi veya başarılı’ yönetici olarak en az müdahale yapan lider kabul ediliyor. Böylece liderin karakter özelliklerinden daha çok, parçası olduğu sistemin talepleri doğrultusunda hareket etme zorunluluğu doğuyor.¹³⁵

Demokratik sisteme dayalı liderlik ise, farklı boyutlarda da olsa hem otoriter hem de liberal yönetim tiplerine benzer özelliklere sahiptir. Otoriter yönetimle benzerliği, politikaların belirlenmesinde liderin kişisel karakter ve algı ve inançlarının karar alma sürecinde etkili olması şeklinde anlaşılırken, liberal yönetimle benzerliği ise, toplumun politikaların belirlenmesinde etkinliğini korumasıdır. Kendine özgü özellikleri ise, otoriter yönetimlerden farklı olarak tek başına çalışma değil, grup şeklinde faaliyet gösterilmesidir. Yine aynı zamanda lider toplumun talepleri doğrultusunda bir baskı görürken, hükümet liderin belirlediği yönde faaliyet için geniş yetkiye sahiptir.¹³⁶

Her üç yönetim tipinin kıyaslamalı analizinden de görüldüğü gibi, her zaman için bütün toplumlarda ve bütün şartlarda geçerli bir yönetim şekli mevcut değildir. Bu durum da

¹³⁴ Maks Weber, ‘Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı’. Çev Özer Ozankaya. İmge Kitabevi, 1995, s 316.

¹³⁵ Olgun Közleme, ‘Liderlik, Siyasal Otorite Tipleri ve Karizma’. Toplum Bilimleri, 2013, s 4.

¹³⁶ Erdal Tekarslan, ‘Sosyal Psikoloji’. Filiz Kitabevi, 1989, s 107.

liderlerden mümkün olaylar karşısında devamlılığını sağlayabilmek için esnekliğini korumayı talep ediyor.

Bütün bu çeşitlendirmelerin yanında faaliyetinde en etkili noktalardan biri, liderin topluma yansıttığı karizmasıdır. Karizmatik liderliğin esas özelliği, devrimsel nitelik taşımasından ibarettir. Toplumda var olan geleneksel algı ve inançları sorgulama ve değiştirme eğilimi içinde olan liderler, üç motifi içeren bir hiyerarşiye sahip olur:¹³⁷

- Suç ve günah sonucu doğuran eylemleri belirleme
- Affedicilik fonksiyonunu elinde tutma
- Hiyerarşik düzene karşı olanların toplumdaki 'kenarlaştırılması'

Bunlar özünde anarşik bir durumu içermektedir. Öyle ki, sorunların minimum düzeyde olduğu toplumlarda da zaten karizmatik liderliğe gerek duyulmaz. İktidarının devamlılığı ile misyonu ise asimetri teşkil eder. Bunalımlı durumu çözmeye odaklanan liderin karizmatik duruşu bu dönem boyunca etkili olur. Weber de, bu düzeni karizmatik liderin halkın algısında var olması ile ilişkilendiriyor. Ortaya çıkan lider, meşruiyet arar ve bu meşruiyetin temeli de halka dayanmaktadır. Beklentilere karşılık verdiği sürece karizmatik liderin iktidarı devam eder.¹³⁸

Demokratikleşme ve demokratik rejimlerin oranının artması ile birlikte liderlik de siyasetin diğer alanları gibi etkilenmiştir. Kişiselleşme olgusunun güçlendiği bu durumda 'presidentializasyon konsepti' üç önemli ögesi ile birlikte karşımıza çıkıyor:

- a) Liderlik güç kaynakları
- b) Liderlik otonomisi
- c) Seçim süreçlerinin kişiselleştirilmesi

II Dünya Savaşının sonları ile beraber, liderlerin toplumların kaderini belirleme noktasında tek kişilik role sahip olmaları daha sert eleştirilmeye başlandı. Poguntke ve Webb de, "The Presidentialization of Politics" kitaplarında yukarıda belirttiğimiz

¹³⁷ Hamit Dubaşı, 'İslam'da Otorite'. İnsan Yayınları, Çev: Süleyman E. Gündüz, 1995, s 36.

¹³⁸ Maks Weber, 'Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı'. Çev Özer Ozankaya. İmge Kitabevi, 1995, s 354.

öğeleri analiz etmeye çalışmıştır. Araştırmacılara göre liderlerin artan rolü partiler dâhilinde de fark edilir derecededir.¹³⁹

Liderlerin güç kaynaklarının esasını daha çok onların kişisel özellikleri ve karizmatik liderlikleri ile beraber sahip oldukları inançlar teşkil etmektedir. Bu inançlar ideolojik bir çerçeveye oturtulduğu zaman ise halkın kitlesel düzeyde lidere desteğinin arttığı gözlemleniyor.¹⁴⁰ Hitler'in iktidarının neredeyse temelini oluşturan 'Alman ırkının aliliği' inancı onun kamuoyunu etkisine almasına olanak sağlarken, Stalin'in kapitalizme karşı tutumu ve önceden var olan parti – askeri gücü elinde bulundurması Sovyetler toplumunu ele almasında ve yönetmesinde kilit nokta olmuştur.

Güç kaynaklarını meşrulaştıran liderlerin siyasal düzende de kendi yetkilerini arttırma eğilimi içinde olması, otonominin devamlılığının sağlanması açısından gereken faaliyet oluyor. Otonomik liderliğin, genellikle, demokrasinin zayıf olduğu toplumlarda hâkim olduğunu daha önce de belirtmiştik. Buradan da otonomi ağırlıklı liderliğin güçlendiği toplumun demokratik ilkelerinin zayıfladığı sonucu ortaya çıkıyor. Bu duruma karşı yöneltilen itirazların esas nedeni de otonominin güçlenmesidir.¹⁴¹

Eleştirilerin artması ile birlikte liderlerin toplumda desteği de benzer oranda artım eğilimi gösteriyor. Seçimlerde sistemli çalışma ve propagandalardan daha çok, liderlerin kişisel duruşunun oyların miktarına yansması da, bu çelişkiyi göz önüne seriyor. Partilerin temel ideallerinden daha çok, liderinin karizması seçimi kazanıp kazanamama noktasında taraflar arasındaki farkı ortaya koyuyor.¹⁴² Teknolojinin gelişimi ve medyanın giderek artan rolü, bu çelişkinin biraz daha güçlenmesine neden oluyor. Özellikle de, demokrasinin alt seviyelerine sahip toplumlarda seçim süreçlerinin kişiselleştirilmesi noktasında bu ayrıntı daha büyük önem arz etmektedir.

2.2. Politik Liderlik Analiz Metotları

Liderlik disiplini üzerine birbirinden bağımlı ve bağımsız bir sıra yaklaşımlar olmuştur. Bunlar, genellikle, politik liderlik ve psikoloji bilim alanlarının karşılıklı katımı ile

¹³⁹ Thomas Poguntke and Paul Webb, 'The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies'. Oxford University Press, 2005, s 26.

¹⁴⁰ Mark Schafer and Stephen G. Walker, 'Beliefs and Leadership in World Politics'. Palgrave Macmillan, 2006, s 171 – 187.

¹⁴¹ Julie Hay, 'Transformational Mentoring'. Mcgraw hill Book Company, 1995, s 192.

¹⁴² Süleyman Güven, 'Türkiye'de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset'. Selçuk İletişim, 2016, sayı 9, s 92.

yapılmıştır. Biz de en çok dikkat çeken liderlik araştırma metotları üzerine kısa bir analiz yapacağız.

1. Kontekstual analiz metodunun merkezinde bulunulan ortam ve liderin sistem dâhilinde tuttuğu pozisyon yer alır.¹⁴³ Aynı zamanda dönemsel konjonktürün nasıl oluşmasının da bu yaklaşıma göre önemi büyüktür. Ülkenin savaş halinde iken uyguladığı politika ile barış zamanı uygulanan politikalar arasında görülen farkların liderle bağlı kısmı, zamana göre yaşanan değişimlerle açıklanıyor. Ekonomik veya siyasi krizlerin de liderlerin karakterini ve onların olaylara karşı tutumunu etkilediği bu analiz metodunun ilkeleri arasında yer alıyor. Olaylara bağlı liderin ne derecede başarılı tanımlama yapması, onun kontekstual analiz kabiliyetini ortaya koyuyor.¹⁴⁴ Bu yaklaşımın negatif sayılan yanı ise, hangi bağlamda ve ne boyutta etkileşimin yaşandığının ölçülebilir olmayışıdır. Uluslararası, yoksa ulusal olaylar mı daha çok etkiye sahip; hangi tür olaylar daha çok yansıma gösteriyor, modern çağın talepleri ile bağlı olanlar mı, yoksa tarihi köklere sahip algılar mı? Etkinin ölçüsü de belirsiz olarak kalıyor. Makro veya mikro düzeyde etkili olan olaylar hangileri olmuştur, bu olaylar hangi yönde değişimlere neden olmuştur? Bu gibi soruların cevabı Kontekstual analiz metodunun cevaplamakta yetersiz kaldığı bölümleri ortaya koymakta.¹⁴⁵
2. Kurumsal analiz metodu – liderin davranışlarının yerleştiği konum ve düzenlemelere göre şekillenmesinin ana konusu olduğu yaklaşım formasıdır. Liderin davranışları konumu ve dâhil olduğu partinin ilkeleri çerçevesinde kısıtlanmaktadır. Sistem kurumsal ağırlıklı faaliyet gösterir ve liderin kişisel karakteri, algı ve inançları politikaların belirlenmesinde ya hiç ya da çok az önem taşır. Karar alma mekanizmaları daha çok rasyonel seçim esasında çalışır. Liderin rolü grup çalışması dâhilinde fayda sağlama üzerine kuruludur. Bu yüzden de, bu yaklaşıma göre,

¹⁴³ Mark Moir, 'Contextual Leadership: Context as a Mediator of Leader Effectiveness'. Psychology and Behavioral Science International Journal, Cilt 3, Sayı 4, 2017, s 2.

¹⁴⁴ Asoss Zaitali, Georgios Pardalis and Björn Tropf, 'Contextual Leadership in Organizations: How Leaders Create and Manipulate Context by Means of Social Sciences'. Chalmers University of Technology, S 2-3. <file:///C:/Users/DELL/Downloads/Contextualleadershipinorganizations.pdf> Erişim tarihi 17 Haziran 2019.

¹⁴⁵ P.T. Hart, 'Contextual Analysis'. In Rhodes, R. A., & Hart, P. T. (Eds.), The Oxford Handbook of Political Leadership. Oxford University Press, 2014, s 220.

bireysellik arka planda kalmak zorundadır. Çeşitli kurumsal seviyelerde liderlik faaliyeti yapılırken, başlıca dikkat yasama ve yürütme kurumlarına yöneltiliyor.¹⁴⁶

Bu yaklaşımın boşlukta kalan tarafı ise liderlerin kişisel karakter ve algılarının dikkate alınmamasıdır. Özellikle kurumsal düzeyde sorunlar yaşanan devletler için bu metodun uygulanabilirliği sorundur.¹⁴⁷ Liderin siyasi faaliyet üzerindeki etkisinin dikkate alınmaması, rasyonel seçim yapıldığı zaman başarılı olma ihtimalinin düşük olmasına neden olur.

3. Karar Verme analiz metodu, en çok dış politika faaliyetinde açıklanmayı gerektiren durumlarda uygulanır. Bu yaklaşım için liderin bireysel veya grupla çalışması önem kesp etmiyor. Esas mesele mümkün olasılıkların doğru belirlenmiş olması ve çok fayda sağlayacak kararın alınmasıdır. Liderin bireysel özelliklerinin etkili olması da göz ardı edilmiyor.¹⁴⁸ Esas odak noktası siyasi süreçlerdir ve bu dönemde karar alma mekanizmalarının rasyonel seçim modelinin gereksinimlerini ne kadar yerine getire bilip bilmediği, olayların sonuçlarının analizi ile yapılır.¹⁴⁹ Bu yüzden de süreç devam etmesi durumunda karar verme metodu ile olayların analiz edilmeye çalışılması zamanı yanlış sonuçlara varılması mümkündür.

Bunlardan başka liderlik analizi yapıldığı ‘Politik Karakter Profili Oluşturma’, ‘Sosyal İnşacılık’, liderin elyazmalarından ibaret metinlerini temel alan ‘Rиторik analiz’, liderin faaliyet geçmişinin analiz edildiği ‘Biografik analiz’ gibi metotlardan da yararlanılmaktadır. Bu çalışmamızın temelini ise liderlerin karakter analizinin yapıldığı LTA (Leadership Trait Analysis) metodu teşkil ediyor.

2.3. LTA Modelinin Tanımı

Toplumlar için ne ifade ettiğinden ziyade, liderlerin devletlerin iç ve dış politikalarındaki etkisinin sonuçlarından daha çok, gelişme süreci ve nedenlerin analizi,

¹⁴⁶ Ludger Helms, ‘Institutional Analysis’, In Rhodes, R. A., & Hart, P. T. (Eds.), The Oxford Handbook of Political Leadership. Oxford University Press, 2014, s 195-209.

¹⁴⁷ Coşkun Can Aktan, ‘İdeal Devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar ve Kurumlar’. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 2015, s 3-8.

¹⁴⁸ Christ’l De Landtsheer and Peter Bursens, ‘Complex Political Decision Making: Leadership, Legitimacy and Communication Concluding Chapter and Discussion’, in Complex Political Decision-Making. Leadership, Legitimacy and Communication, Publisher: Routledge, Editors: Peter Bursens, Christ’l De Landtsheer, Luc Braeckmans, Barbara Segaert, 2017, s 8-9.

¹⁴⁹ Rafael Wittek, ‘Rational Choice Theory’, in Theory in Social and Cultural Anthropology: An Encyclopedia Chapter: Rational Choice Theory, Publisher: Sage, Editors: R. Jon McGee, Richard Warms, 2013, s. 688-690.

XX yüzyılın ortalarından itibaren akademisyen ve bilim adamlarının politik liderlik üzerine araştırmaları yoğunlaştırması ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmalar için liderlerin doğrudan psikolog ve tarihçilerle bağlantı kurmalarının zorluğu farklı metotlar geliştirilmesini zorunlu kılmıştır.¹⁵⁰ Böylelikle de, liderlerin uzaktan analizi anlamına gelen ‘At A Distance Analysis’ yöntemi ve LTA (Leadership Trait Analysis) tekniği geliştirilmiştir. At A Distance Analysis yöntemi, kişisel özelliklerin incelenmesi üzerine kurulmuş yöntemdir ve esaslı fiillerin incelenmesine dayanmaktadır.¹⁵¹ Hermann ise kişisel özelliklerin dört tipini vurguluyor:

- Liderlerin dünya görüşü ve inançları
- Faaliyete teşvik eden motifler
- Liderlerin karar alma stilleri
- Liderlerin birbirlerine karşı algıları

Liderlerin olaylara bağlı temel varsayımları onun inançlarını teşkil ediyor. Olayların nasıl gelişeceğini önceden hesaplamanın mümkün olup olmaması, sonuçlarının değiştirile biliniş bilinmemesi gibi yaklaşımlar, liderlerin inançları üzerinde fikir sahibi olmaya yardımcı oluyor. Özellikle, devlet çıkarlarının korunması noktasında, ulusal egemenliğin ve ulusun üstünlüğünün korunmasının en önemli amaç olup olmasının belirlenmesi, liderin sahip olduğu milliyetçi, liberal, idealist, realist veya başka ideolojik inancının anlaşılması için önem kesp ediyor. İnançlarla bağlı bir diğer, belki de en önemli husus ise, olayları kontrol etme kabiliyetine sahip olunup olunmaması ile ilgilidir. Bu becerisi ile bağlı düşüncesi liderin karar verme sürecinde aktif veya pasif tutum sergilemesini etkiliyor.¹⁵²

Faaliyet motifleri, siyasi liderlerin etraflarındaki gelişmelere karşı tavrını etkiler. Konu üzerine yapılan çalışmaların daha çok ihtiyaçlara vurgu yaptığı görülüyor. Güç ve gruplaşmaya kabul edilme, liderin davranışlarını belirleyen ihtiyaçların esasını teşkil ediyor. Bireysel veya grup halinde politika oluşturan liderlerin karar verme zamanı

¹⁵⁰ Mevlüt Cengiz Alkın, ‘Liderlik Özellik ve Davranışlarının Belirlenmesi ve Konuyla İlgili Olarak Yapılan Bir Araştırma’. Trakya Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s 16.

¹⁵¹ Mark Schafer and Stephen G. Walker, ‘Operational Code Analysis at a Distance: The Verbs in Context System of Content Analysis’s in Beliefs and Leadership in World Politics’. Palgrave Macmillan, 2006, s 27-38.

¹⁵² Stephen Walker, Mark Schafer and Michael D. Young, ‘Systematic Procedures for Operational Code Analysis: Measuring and Modeling Jimmy Carter’s Operational Code’. International Studies Quarterly, Cilt 42, Sayı 1, 1998, s 2-4.

ihtiyaç duyduğu bir diğer husus da, yaptığı seçimlerin güç merkezleri tarafından onaylanmasıdır.¹⁵³

Karar alma stili, liderin politika belirlerken hangi metotlara üstünlük vermesi veya önceden liderin yaklaşım karakterini belirleyecek yöntemlerin sorgulanması ile bağlıdır. Liderin karar alma stilini karakterize eden en belirgin öğeler, yeni bilgilere açıklık durumu, tercih ettiği tavrın risklilik derecesi, elde edilen veriler üzerinde analiz yapma ve belirsizlik durumlarında sakın kalma yeteneği şeklinde ifade edilmektedir. Kişisel karakterlerin sonuncu tipi, kişilerarası etkileşim, liderlerin karşı tarafa olan yaklaşımı ile ilgilidir. Aşırı kuşkucu ve ahlaki değerleri dikkate almayan lider tipleri, karşılıklı davranışlarda etkili olan en baskın davranış şekilleridir. Böylelikle de, bir liderin karakter özellikleri, onun karar alma sürecinde etkili olmaktadır.¹⁵⁴

Liderin karakterini belirlemek için yapılan çalışmalarda iki faaliyet türü karşımıza çıkıyor. Bazı araştırmacılar, LTA ve At A Distance metodunu birlikte kullanırken, çalışmamızda sadece yedi karakter özelliği üzerine yoğunlaşacağımız LTA modeli esas alınmaktadır.

1970'lerden itibaren Hermann, konu üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmaya başlamıştır. Liderin kişiliğindeki etkileşimin hangi boyutta olduğunu analizi, LTA modelinin ana argümanını teşkil etmektedir. Yani çalışma, sadece liderin karakter göstergelerinin istatistiksel verilerini belirlemeğe değil, aynı zamanda bölgesel ve diğer aktörlerle olan etkileşim dinamiklerini de spesifikize etmektedir. Hermann, üç önemli soru vasıtasıyla liderlik stillerini ortaya çıkarmanın mümkün olduğunu ileri sürüyor:¹⁵⁵

1. Lider kendine uygulanan baskıya nasıl karşılık veriyor; Kabul mü ediyor, yoksa karşı çıkarak aksi politika mı izliyor?
2. Alınan verilere karşı liderin tutumu nasıl oluyor; Bilgiyi doğrudan kabul ederek mi hareket ediyor, yoksa algıları çerçevesinde kendine gerekli olan kısımları almak için seçicilik mi yapıyor?

¹⁵³ James David Barber, 'The Presidential Character'. The Presidential Character, 3rd Edition. Prentice-Hall, Inc, 1985, s 3-4.

¹⁵⁴ Margaret Hermann and Jüliet Kaarbo, 'Leadership Styles of Prime Ministers: How Individual Differences Affect The Foreign Policymaking Process'. The Leadership Quarterly, vol 9, 1998, s 244.

¹⁵⁵ Margaret G. Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, s 5.

3. Olaylar gerçekleşirken, liderin hangi konumda yer alacağını belirleyen etkenler nasıl şekilleniyor; İçsel nedenler mi etkili oluyor, yoksa ilişki kurulan aktörlerin faaliyeti mi?

Bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle verilerin alınması gerekiyor. Bu veriler aktörün halka açık konuşmalarının metinlerinden oluşmaktadır. Lakin dikkat edilmesi gereken nokta ise sarf edilen ifadelerin doğal ve önceden belirlenmemiş olmasıdır.¹⁵⁶ Aksi takdirde yanıtların olması kaçınılmaz olacaktır. Bir diğer husus ise konuşmaların sayısal yönüne bağlıdır. Bu konuşmaların sayısı en az elli olmak şartıyla, kullanılmış cümle miktarı da yüzün üzerinde olması gerekiyor. Genellikle medyaya verilen röportajlar ve basın toplantılarındaki konuşmalar tercih edilmektedir. Böylelikle, metin hazırlayıcıların karakter analizcisi yanıltma imkânı da azalmaktadır. Metinlerden alınan verilerin dünya ve bölge liderlerinin verileri ile karşılaştırılması yoluyla, liderin diğerlerine göre kıyaslaması da yapılabilir.¹⁵⁷

Konuşma metinlerinden alınan veriler, analiz edeceğimiz yedi karakter özelliğinin hangilerinin baskın, hangilerinin daha zayıf göstergelere sahip olduğunu ortaya çıkarıyor. Bahsettiğimiz karakter özellikleri ise bunlardır:¹⁵⁸

- Gelişmeleri kontrol etme yeteneğine bağlı inanç
- Güç ve etki etme ihtiyacı
- Kavramsal karışıklık zamanı liderin kişilere ve gelişen olaylara karşı ne kadar çeşitlilik sergileye bilmesi
- Kendine güvenme
- Sorun çözme ve başarılı olma eğilimi; Çalıştığı gruba karşı özen gösterme
- Diğer aktörlere karşı duyulan genel güvenmeme durumu ve diğerlerini suçlama eğilimi
- Liderin kendini ait hissettiği gruba karşı önyargılı tutumu

¹⁵⁶ Stephen Dyson, 'Personality and Foreign Policy: Tony Blair's Iraq Decision'. Foreign Policy Analysis, Cilt 2, Sayı 3, 2006, s 290.

¹⁵⁷ Aylin Görener and Meltem Ucal, 'The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy'. Turkish Studies, Cilt 12, Sayı 3, 2011, s 7.

¹⁵⁸ Nadine Linders, 'Recep Tayyip Erdoğan: Leadership Style and Sensitivity to Role Change and Traumatic Events'. Universiteit Leiden, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s 7.

Bu karakter özelliklerinin daha geniş açıklanmasıyla Hermann'ın ifade ettiği liderlik tiplerini daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Bu yüzden de her özelliğin liderin profilinin oluşumundaki rolünü incelemek gerekiyor.

2.3.1. Karakter Özelliklerinin İncelenmesi

Gelişmeleri kontrol etme yeteneğine bağlı inanç. Bu özellik, liderin bireysel veya hükümet olarak, bölgesinde ve dünyada gelişen olaylara etki etme güdüsünü ortaya koymaktadır. Verilerin incelenmesi zamanı odak noktası fiiller ve hareketleri belirtmek için kullanılmış ifadeler üzerine yönelmektedir. Liderin inancının güçlü veya zayıf olması, aktif ya da pasif duruş sergilemesinin ana göstergesidir. Bir olayla bağlı faaliyete başlaması veya bunun için planlama yapmış olması durumunda, liderin gelişmeleri kontrol ede bilme becerisini kendinde gördüğünü anlamış oluyoruz.¹⁵⁹ Kontrol olanağı olduğunu düşünen liderler, bu durumun değişmesini de istemez ve bu yönde korumacı aktif faaliyet gösterirler. Sorunların çıkmaması için olaylar üzerinde hâkim tutum sergilemeleri gerektiği, aksi takdirde çatışmaların çıka bileceği varsayımına sahiptirler.

İnancı yüksek liderin aktif tutumu sadece politikanın oluşturulması ile kısıtlı kalmamaktadır. Uygulamada da ağırlığını ortaya koyma eğiliminde olurlar. Zira görüşmeler yapmak ve karşısındaki aktörü etkisine alabilmek için sık sık ziyaretler yapar. Bu tür liderler, etkilerinin devamlı olması için bekleme tavrı sergilemekten kaçınır ve hareket önceliğini kendi ellerinde tutmaya, faaliyetlerinde almayı bekledikleri desteği ve karşılaşacakları olası muhalif güçleri görmek için tansiyonu zirveye çıkarmaya çalışırlar.¹⁶⁰

İnancı yüksek olan liderler, çatışmaların çıkmasından korkmazken, düşük olanlar ise uzlaşmacı tavır sergilerler. Faaliyete başlama noktasında da diğer aktörlerin tutumlarını dikkate alarak başlangıçta durağan politika izlemeyi tercih ederler. Şartların nasıl olması da kontrol inancı az olan liderlerin faaliyetinde etkilidir. Zira başarılı olma oranı 50%'den çok olmayan durumlarda bu tür liderler sürece dâhil olmaktan kaçınırlar.

¹⁵⁹ David G. Winter, 'Personality and Political Behaviour'. In D. O. Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Eds.), *Oxford handbook of political psychology* (pp. 110-145). New York, NY, US: Oxford University Press, 2003, S 132.

¹⁶⁰ Margaret G. Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. *Social Science Automation*, 1999, s 15.

Başarısızlık durumunda ise, yüksek inanca sahip liderler, karşılarındaki aktörleri suçlarken, düşük göstergeye sahip olan liderler ise, kendi hükümeti ve karar alma grubunu sorumlu tutar.¹⁶¹

Güç ve etki etme ihtiyacı. Liderin iktidar olma veya iktidarda kalma güdüsünün boyutunu anlama imkânı sunan özelliktir. Önceki özellikte olaylar üzerinde etki kurulması esas konu olurken, bu özellik liderin diğer aktörler üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalıştığını ifade etmektedir.¹⁶² Buradan hareketle metinlerdeki ilgili fiiller verilerin esasını teşkil ediyor. Liderin bu özelliğini ortaya koyan eylemlerinden en bilinenleri şunlardır:¹⁶³

- Suçlama ve kınama gibi tehdit niteliğinde ifadeler sarf edilmesi
- Gerekli olup olmamasına bağlı olmadan yardım teklifi etmek ve faaliyet yönünü belirlemek için teklifler yapmak
- Karşılıklı etkileşimde olunan grubun tüm üyelerinin veya sadece liderinin hareketlerini organize etme çabası
- Anlaşmazlık yaşandığı zaman karşı tarafı suçlunun kendisi olduğuna inandırmak için ikna kabiliyetini kullanmak
- Medyanın da aracılığı ile gündemde kalma gayreti

Bu göstergesi yüksek olan liderlerin Machiavellist mantaliteyle hareket ettiği görülüyor. Diğerlerini inandırmak ve baskı uygulayarak hedefine ulaşmak için liderler en büyük gerekliliği güç ihtiyacı ile bağlıdır.¹⁶⁴ Temsil ettiği toplumun gözünde kahraman algısı yaratmaya çalışmasıyla beraber, çevresindekilere karşı büyük saygı gösterdiği söylenemez. Aldatmak yürütülmeye çalışılan politikanın bir parçası gibi kabul edilirken, toplumun desteği de sadece hedefe ulaşma aracı olarak görülür. Aktif faaliyet gösterme zorunluluğu ile bağlı olarak, beklenmedik değişimler yaşanması, liderin koyduğu kuralların da duruma göre değişime uğrayabilmesini olağan kılar. Güç ihtiyacı yüksek

¹⁶¹ Margaret G. Hermann and Charles F. Hermann, 'Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry'. International Studies Quarterly, Cilt 33, Sayı 4, 1989, s 6.

¹⁶² Joseph Veroff, 'Development and validation of a projective measure of power motivation'. The Journal of Abnormal and Social Psychology, Cilt 54, Sayı 1, 1957, s 1-8.

¹⁶³ David Winter, 'Power Motivation Revisited', ed Charles P. Smith, Cambridge University Press, Online Yayın Tarihi Ekim 2009, s 301-310 <https://www.cambridge.org/core/books/motivation-and-personality/power-motivation-revisited/6239658999B7A3AF3027D2EFD2A2BD07> Erişim tarihi 15 Haziran 2019

¹⁶⁴ David Winter ve A.J. Stewart, 'The Power Motive', Dimensions of Personality. Ed. J. Exner ve H. London, Wiley, 1978, S 439.

olan liderler, eylem süresi boyunca limitleri zorlamaya ve sonuca ulaşana kadar pazarlık etmeye eğilimli olurlar. Öngörü becerileri genelde zayıf olduğu için doğrudan etkileşimde olmayı tercih etmektedirler. Aksi halde karşı tarafın hedeflerinin belirlenmesinde yanlış varsayımlara sahip olabiliyorlar.¹⁶⁵

Güç ihtiyacı düşük seviyede olan liderler için diğer üyelerin güç kazanması sorun teşkil etmemektedir. Grubun çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tuttukları için grubun toplu halde güçlü olmasını isterler. Kabul edilen hedefler ve bunlara ulaşmak için koyulan kanunlar sabit olur. Hedefe ulaşma yolunda lider, kendi şöhretinden daha çok grubun moral durumunu üst düzeyde tutmayı düşünür. Güven temelli ahlaki değerlere saygı duyulan faaliyet tercih edilir.¹⁶⁶

Kavramsal karışıklık zamanı sergilenen tutumun çeşitliliği. Liderlere karşı en büyük talep rasyonel seçim yapmaları ile ilişkilidir. Bu rasyonalitenin sağlanabilinmesi içinse liderin aktörlere ve olaylara karşı çeşitli bakış açısı olması esas şarttır. Algısal çeşitliliğe sahip liderlerin, gelişmelere karşı esnek davranarak, zarardan ola bildiğin kurtulma şansı olurken, daha dar algı seviyesi olan liderler, fikirlerinde çok az değişim gösterdikleri için sürecin sonuna kadar aynı tutumu sergiler. Metinlerde odak noktası belli ifadeler üzerine yönelmektedir. Siyah-beyaz, iyi-kötü ve bu gibi sınıflandırmaları belirten kelimelerin kullanılma oranı, liderin çeşitlilik üretme seviyesini belirlemektedir.¹⁶⁷

Gelişmelerde belirsizlik durumu olduğu zaman dar çerçeveli algıya sahip liderler, olayları sadece birkaç kategoriye göre analiz edebiliyorken, üst düzey beceri göstergesi olan liderler, çeşitlilik üretmede zorluk çekmez. Süreç boyunca liderin iki tür ifadeye ağırlık verdiği görülüyor. Çeşitliliği zengin olan liderler olasılık bildiren fikirler ileri sürerken, daha sıkı algıya malik liderler keskin cümleler kurmaya eğilimli olurlar.¹⁶⁸

Olaya karşı ilk tepki, düşük göstergeye sahip lider için sürecin sonuna kadar devamlılık gösterirken, geniş çeşitlilik sergileye bilen lider tarafından yanıltıcı olma ihtimali göz

¹⁶⁵ Barış Kesgin, 'Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy'. Perceptions, Cilt 17, Sayı 3, 2012, s 5.

¹⁶⁶ Margaret G. Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, s 18.

¹⁶⁷ Margaret Hermann, "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders". International Studies Quarterly, Cilt 24, Sayı 1, 1980, s 7-46.

¹⁶⁸ Benedict Dyson, 'Cognitive Style and Foreign Policy: Margaret Thatcher's Black-and-White Thinking'. International Political Science Review, Cilt 30, Sayı 1, 2009, s 4.

önünde bulundurulur ve değişime uğraması muhtemel olur. Uyarma mekanizmalarına karşı sığ algılı aktörler çok az dikkat ayırırken, diğer göstergeli aktörler eleştirilere açık tutum sergiler. Kavramsal çeşitliliği düşük olan liderler sezgileri esasında faaliyet göstermeyi tercih ederken, yüksek olanlar maksimum bilgi toplayarak karar almaya çalışır.¹⁶⁹

Kendine güven. Bu özellik, liderin karar alırken bireysel veya grup halinde hareket etme noktasında önem kesp etmektedir. ‘Biz’ yoksa ‘ben’ olarak ifade ettiği cümleler analizin odaklandığı husustur. Bilgi alışverişi zamanı liderin kendine referansla kullandığı ‘bence’, ‘benim tutumum budur’ ve s. gibi tabirlerin oranı liderin kendine güvenme durumunu açıklıyor. Liderin kendine güveni daha çok kendi zihinsel psikolojisi ile bağlantılıdır. Diğer aktörler ve olaylara karşı sergilenen tavırda en büyük etkenlerden biridir.¹⁷⁰

Yüksek kendine güven duygusuna sahip liderin bilgiye açık tavrı görülmektedir, lakin alınan bilgi ve karşılaşılan durum onu çok az etkiler. Kendine çok güveni olmayan liderler ise, mümkün oldukça çok bilgi elde etmeye çalışır, bu zaman da alınan bilgilerin etkisiyle manipüle edilebilir durumda olur. Oluşan şartlara göre tutumlar da farklılık teşkil etmektedir. Kendine güveni yeterince olan aktörler, şartlar ne olursa olsun, kendi beklentilerine uygun şekilde davranmaya özen gösterir.¹⁷¹ Yeterli güvene sahip olmayan yöneticiler ise, kendilerini şartların sunduğu olanaklar çerçevesinde hareket etmek zorunluluğunda görürler. Keskin kararlar alabilmek için gerekli özgüvene sahip olmayan liderler, bu durumu bertaraf edebilme niyetiyle güçlü buldukları gruplarla ilişkilerini yakın tutmaya dikkat ederler.¹⁷²

Sorun çözme ve başarılı olmak – Ait olduğu gruba karşı özen gösterme. Bu iki fonksiyon – göreve odaklanmak, karşıya koyulan hedefe ulaşmak için çalışmak; grup dâhilinde ilişkilere dikkat ayırarak üyelerin moral ve motivasyonunun yüksek kalmasını

¹⁶⁹ M. D. Wallace ve P. Suedfeld, ‘Leadership Performance in Crisis: The Longevity – Complexity Link’. *International Studies Quarterly*, Cilt 32, Sayı 4, 1988, s 441.

¹⁷⁰ Robert Ziller, William Stone, Robert Jackson and Natalie Terbovic, ‘Self-Other Orientations and Political Behavior’. In Margaret G. Hermann (ed.), *A Psychological Examination of Political Leaders*. New York: Free Press, 1977, S 177.

¹⁷¹ Betty Glad, ‘Why Tyrants Go Too Far: Malignant Narcissism and Absolute Power’. *Political Psychology*, Cilt 23, Sayı 1, 2002, s 26.

¹⁷² Robert Ziller, ‘Self-Social Constructs: Theory and Instruments’, Ed. Robert Ziller ve Barbara Long. ‘Self-Social Constructs of Children’. Spons Agency- National Science Foundation, 1967, s 2-9.

sağlamak – liderlerin ilgi odağına göre ayrıldığı noktayı ifade ediyor. Yine de kullandığı ifadeler aktörün hangi yönde tutum sergilediğini ortaya koymaktadır. İlk fonksiyonu icra eden liderlerin konuşmalarında ‘başarı, taktik, plan’ gibi kelimeler ağırlık teşkil ederken, ikinci işlevi yapan liderler ‘iş birliği, takdir, ceza, af’ tipli kelimeleri daha çok kullanmaktadır.¹⁷³

Görevi tamamlama yönünde faaliyet gösteren lider, kendi hırslarını geri plana atarak yönettiği hükümetin önünde bulunan zorluğu aşmaya çabılıyor. Sorunların genellikle hep var olduğu kanısında oldukları için kendi temsilcisi oldukları grupların iç sorununa özel bir yaklaşım sergilemezler. Onlar için kendi grupları bir problemi çözmekte araç rolünü oynar. Küçük çaplı olduğunu varsaydıklarını meseleler dikkatlerini çekmez ve uzun süreli yaptıkları plan esasında hareket ederler. Toplumun meseleye olan aksi tutumuna karşı çıkmaktan korkmazlar. Bu tarz çalışma odaklı liderler, aldığı kararları uygulayabilecek sorun çözme kabiliyeti yüksek kişilerle çalışmayı tercih ediyor.¹⁷⁴

Kendi grubunun sorunlarını daha ön planda tutan liderler ise, toplumun probleme karşı tutumunu dikkate almaya çalışır. Çözüm yolu aranırken toplumun algısı, liderin politik çizgisinin değişmesine neden olabiliyor. Liderler, bu şekilde grubun taleplerini temin ederek istedikleri desteğin devamlılığını sağlamaya çalışırlar. Birlikte çalıştığı kişilerin de toplumun soruna yaklaşımını dikkate alan ideolojiye sahip olmasına dikkat eder. Çalışanların sorun çözmede başarılı olmasından daha çok, soruna gösterdiği tavır önem kesp ediyor. Sorun çözme odaklı liderlerin bireysel olarak karar almaya daha yatkın olmasına karşın, grup dâhili ilişkilere önem veren liderler iktidarlarını paylaşmaya pozitif bakar. Bu bakımdan toplumun her bir ferdine soruna karşı tutumunun dikkate alındığı sinyalinin de verilmesi öncelikli meselelerden biridir. Bu tarz liderler, iktidarın devamlılığı ve başarıyı kurulan iyi dostluk ilişkilerine bağlamaktadır.¹⁷⁵

Diğer aktörlere karşı güvensizlik. Bu özellik, liderlerin etkileşimde oldukları diğer liderlere, hatta kendi çalışma grubundaki kişilere karşı ne kadar şüphe ile yaklaşmalarını göstermektedir. Analiz edilecek metinde esas dikkate alınan kısım kişilere karşı yöneltilen kuşku, huzursuzluk ifadelerinin yer aldığı cümlelerdir.

¹⁷³ Margaret G. Hermann, ‘Assessing Leadership Style: A Trait Analysis’. Social Science Automation, 1999, s 26.

¹⁷⁴ Jerrold Post, ‘Psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton’. University of Michigan Press, 2005, s 32.

¹⁷⁵ John Atkinson, ‘Motives in Fantasy, Action, and Society’. New York: Litton, 1958, s 685.

Diğerlerine karşı şüpheciliği üst düzey olan liderler, öncelikle bu durumu etkileşimde olduğu liderlere bağlamaktadır. Onlara göre karşılarındaki kişilerin faaliyeti zarar verebilecek nitelik taşır. Bu yüzden de güvenmemek gerekir. Güvensizliği aşırı derecede olan paranoyak liderler, kendi çalışma grubundaki yardımcılarının ve hükümet üyelerinin uzun bir süre aynı konumda kalmasına müsaade etmezler. Aksi takdirde iktidarını kaybetme korkusu giderek güçlenir. Birlikte çalışılan kişilerde görevi yerine getirme başarısından önce sadakat özelliği aranmaktadır. Politik kararların verilmesinde ise bireysel davranmaya üstünlük verilir.¹⁷⁶

Liderin şüphecilik oranı, kaybetme korkusunun seviyesini belirlediği gibi, işbirliğine ne kadar yatkın olmasını da etkiliyor. Paranoyak liderlerin iktidarda olduğu ülkeler, genelde bölgesel ortaklık ilişkilerinde zayıf profil sergilerler.¹⁷⁷ Çok az aktörle yakın ilişkisi bulunan bu tarz liderler, devletlerinin güç oranına göre ya rekabetçi tavır gösterir ya da bir güç merkezinin yanında yer alır. Sıfır toplam ilişkisi görüşüne sahip güvensizlik durumu yüksek olan liderlere karşılık bu duygusu daha düşük olan liderler, kazan kazan bakış açısı esasında hareket ederler. Bu tarz liderler, hem işbirliği kurmada başarılı olur hem de daha rasyonel seçimlere dayanan politik kararlar verir. Duygusalıktan daha çok realist yaklaşma tarzına sahip oldukları için iktidarı kaybetme korkuları da daha azdır. Bu bakımdan da çalıştığı grubun üyelerinin uzun süreli tecrübeye sahip olmasını ve sorun çözme odaklı çalışma kabiliyeti olan kişilerden oluşan takım çalışmasını tercih ederler.¹⁷⁸

Liderin kendini ait hissettiği gruba karşı önyargılı tutumu. Bazı liderler, geldikleri kök ve diğer bağlar itibarıyla bir gruba karşı duygusal bağlılık duyar. Bu durum da, liderin algısında temsil ettiği toplumun olayların merkezine yerleştirilmesine neden oluyor. Özelliğin kişinin karakterindeki rolünün oranını, metindeki kendi grubuna ait bakışlarını yansıtan cümleler belirliyor. Toplumu nitelendiren ‘modern, dayanıklı, gelişim göstermeye meyilli’ gibi ifadeler bakış açısına örnek teşkil ediyor. Önyargısı

¹⁷⁶ Barış Kesgin, ‘Tansu Çiller’s Leadership Traits and Foreign Policy’. *Perceptions*, Cilt 17, Sayı 3, 2012, s 14.

¹⁷⁷ Al Bellamy and Allen Bellamy, ‘The Relationship Between Neurotic Leadership Styles, Transformational Leadership, Emotional Intelligence and Worker Attitudes’. *European Scientific Journal*, Cilt 12, Sayı 22, 2016, s 3.

¹⁷⁸ Margaret G. Hermann, ‘Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders’. *International Studies Quarterly*, Cilt 24, Sayı 1, 1980, s 7.

yüksek olan liderler, genel olarak milliyetçi tutum sergileyen ideolojilerle hareket etme eğiliminde olurlar.¹⁷⁹

Bu tarz liderler, iktidarlarının temelini toplumdan aldıkları güce bağlar ve toplumun zarar göreceği durumda, kendinin de gücünü kaybedeceği inancıyla hareket ederler. Grup kimliğinin korunması ve tehdit unsurlarının bertaraf edilmesi, yerine getirilmesi gereken öncelikli görev konumunda olur. Dünya, bu liderlerin gözünde ‘biz’ ve ‘ötekiler’ olmakla iki grup halinde görülür.¹⁸⁰ İktidarı grup temeline dayanan liderler, genelde etnik toplulukların temsilcisi oldukları için milli kimlik oluşturulan politikalarda belirleyici faktör olur. Grubun pozitif yönleri kabarıp şekilde ortaya koyulmaya çalışıldığı için realist politika izlemede sıkıntılar yaşanırken, toplumda yeniliklere açıklık görülmez.¹⁸¹

İktidarını koruma bağlamında iç ve dış politikada ortaya çıkan sorunlara karşı kullanılan araçlar da farklılık gösterir. Dış politikada başarısızlıklar, ‘günah keçisi’ konumuna oturtulmuş aktörlerin düşmanca tutumuna bağlandığı gözlemlenmektedir.¹⁸² İç politikada ise, daha çok yerli dinamikleri göz önünde bulunduran pozitif sonuçları muhtemel diplomatik jestler muhalefeti marjinalleştirme aracı olarak kullanılmaktadır.

2.3.2. Hermann’ın Liderlik Tipi

İfade ettiğimiz karakter özelliklerinin yüksek veya düşük göstergelerine göre Hermann, farklı liderlik tipleri ortaya koymaktadır. Bunun için öncelikle birbirleri ile daha sıkı bağlı olan özelliklerin sınıflandırılması yapılıyor. Daha sonra bu sınıflandırma esasında aşağıda belirttiğimiz olguların nasıl şekillendiği analiz edilerek sonda bir liderlik profili oluşturuluyor:¹⁸³

1. Dış baskılara karşı nasıl tutum sergileniyor?
2. Gelişmelerle ilgili gelen bilgileri kabul etmede ne derecede açıklık gösteriliyor?
3. Otoritenin devamlılığını sağlamak için hangi konulara daha çok ağırlık veriliyor?

¹⁷⁹ Margaret G. Hermann, ‘Assessing Leadership Style: A Trait Analysis’. Social Science Automation, 1999, s 29-30.

¹⁸⁰ Robert Ziller, ‘Self-Other Orientations and Quality of Life’. D. Reidel Publishing Company, 1974, S 7

¹⁸¹ James MacGregor Burns, ‘Leadership’. London: Harper & Row, 1978, s 434.

¹⁸² Zachary K. Rothschild, Mark J. Landau, Daniel Sullivan and Lucas A. Keefer, ‘A Dual-Motive Model of Scapegoating: Displacing Blame to Reduce Guilt or Increase Control’. Journal of Personality and Social Psychology, Cilt 102, Sayı 6, 2012, s 1-3.

¹⁸³ Margaret G. Hermann, ‘Assessing Leadership Style: A Trait Analysis’. Social Science Automation, 1999, s 5.

Dış baskılara karşı tutum. ‘Olayları kontrol etme becerisine olan inanç’ ve ‘Güç ihtiyacı’ dış baskılara karşı tutumun belirlenmesinde öne çıkan özellikler olarak kabul edilmektedir. Her iki özelliği yüksek seviyede olan liderler, hem baskılara karşı direnç göstermekte, hem de toplumun tutumunu etkilemekte başarılı oluyor. Onlar için toplumun isteklerinden çok, kendi ideallerinin hayata geçirilmesi önem kesp ediyor ve toplumsal algıları da bu doğrultuda yönetmeye çalışıyorlar.¹⁸⁴

Olayları kontrol etme becerisi güçlü, lakin iktidarı zayıf olan liderler, her iki özelliği üst düzey olanlar kadar politikalarını belirlemede ve uygulamada başarılı olmuyor. Baskılara karşı koysalar bile, seçmenlerin desteğini yeteri kadar temin edememeleri, bu başarısızlığa neden oluyor. Bu yetersizliklerini bertaraf etmek için esaslandırmaya ihtiyaç duymadan güç kullanımına başvuruyorlar. Kontrol etme becerisi düşük, diğer göstericisi yüksek olan liderler de kısıtlamalara karşı kendilerine göre uygun gördükleri şekilde tutum sergileyebiliyorlar. Lakin sürece hâkim olma açısından başarılı olamayacaklarını düşündükleri için iktidarı yönetmede geri planda kalan, aslıdaysa olaylara yön veren kişi konumunda olmayı tercih ediyorlar. Etrafındakilerin verdiği bilgiler ve ona karşı sergilenen tavır da önem kesp ediyor.¹⁸⁵

Olaylara bağlı olarak etraftan gelen bilgiye açıklık. Liderin ‘kendine güven’ ve ‘kavramsal çeşitlilik’ özellikleri ile bağlı olarak değişim göstermektedir. Şöyle bir tablo ile iki özellik arasındaki bağlantı ve bunun bilgiye açıklık tutumuna etkisini göre biliyoruz:¹⁸⁶

¹⁸⁴ Esra Cuhadar, Juliet Kaarbo, Baris Kesgin, Binnur Ozkececi-Taner, ‘Personality or Role? Comparisons of Turkish Leaders Across Different Institutional Positions’. *Political Psychology*, Cilt 38, Sayı 1, 2017, s 3-4.

¹⁸⁵ Margaret G. Hermann, ‘How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework’. *International Studies Review*, Cilt 3, Sayı 2, 2001, s 11-20.

¹⁸⁶ Ali Abdelfattah, ‘The Association Between Leadership Traits of Political Party Leaders And Party Issue Positions: The Case of Turkey 2002-2015’. *Hacettepe Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi*, 2017, s 19.

Tablo 1: Kavramsal Çeşitlilik ve Kendine Güven Özellikleri ve Bilgiye Açıklık Durumu

Özellikler arasındaki bağıllık	Bilgiye açıklık durumu
Kavramsal çeşitlilik (yüksek), Kendine güven (düşük)	Açık
Kavramsal çeşitlilik (düşük), Kendine güven (yüksek)	Kapalı
Kavramsal çeşitlilik (yüksek), Kendine güven (yüksek)	Açık
Kavramsal çeşitlilik (düşük), Kendine güven (düşük)	Kapalı

Kavramsal çeşitliliği kendine güvenlerinden yüksek olan liderler, olaylara bağlı olarak çevrelerinden gelen bilgileri değerlendirmede daha başarılı oluyorlar. Kendi çalışma grubuna ve ait olduğu topluma karşı daha duyarlı profil sergilemekle beraber, dış aktörlerin olaylara bağlı yaklaşımlarını da değerlendirme eğilimi sergiliyorlar. Bu tarz liderler için her olaya bağlı farklı yaklaşım belirlenmesinde sorun yoktur. Kendine güvenleri kavramsal çeşitliliğinden yüksek olan liderler, kendi ideolojileri ve prensipleri çerçevesinde faaliyet gösterme eğiliminde oldukları için etraftan gelen bilgi akımına karşı ilgisiz tavır sergiler.¹⁸⁷ Olaylara bağlı diğer aktörlerin fikirlerine gerek duymaz, aksine kendi ideolojisini yaymak ve ötekilerine kabul ettirmekle sorunları çözmeyi hedefler. Karar alma ve uygulama sürecinin kendi denetiminde olması için hiyerarşik çalışma düzeni esasında faaliyet göstermeye çalışırlar.¹⁸⁸

Her iki özelliği yüksek seviyede olan liderler, bu iki özelliğin iyi yönlerini kullanarak başarılı olmaya daha yakındırlar. Lakin olaylarla ilgili tüm gelişmeleri takip ederek sürecin sonuna kadar bekleyebilme yeteneği bu liderlere karşı toplumsal algının negatif olmasına neden olabiliyor. Her iki özelliği düşük göstergeye sahip ise, bu tarz liderler, dıştan gelen bilginin yanıltıcı olabileceği ihtimaline daha çok dikkat eder ve bilgiye karşı duyarsız davranır. Genel olarak başarılı olma olasılığını yüksek gördükleri bir

¹⁸⁷ Hugo Young, 'The Iron Lady'. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1989, 352.

¹⁸⁸ Juliet Kaarbo and Margaret Hermann, 'Leadership Styles of Prime Ministers: How Individual Differences Affect The Foreign Policymaking Process'. Leadership Quarterly, Cilt 9, Sayı 3, 1998, s 7.

Çalışma planı esasında hareket etmeye çalışır ve sürecin sonuna kadar tutumunda değişim görölmez. Liderlerin güç kullanımını sıradan bir politika uygulama aracı olarak görmeleri, toplumun beklentilerden fazla kısıtlamalara zorlanmasını beraberinde getirir.¹⁸⁹

Otoritenin odak noktaları: Sorun veya İlişkiler. İktidara bağlı odak noktası liderin dış politikada sergileyeceği tavrı belirleyen en büyük faktörlerden biridir.¹⁹⁰ Liderler, yönetim şekillerinde temsil ettiği grubun talepleri doğrultusunda sınırlı hareket etme veya daha çok diğer aktörlerle bağ kurarak siyaset yürütme hususunda iki sınıfa ayrılarak tasnif edilebiliyor. Bunun için 3 liderlik özelliğinin – kabul edilen misyon, diğerlerine karşı güvensizlik ve grup önyargısı – birlikte analiz edilmesi gerekiyor. Bu özellikler arasındaki ilişkiyi ise kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

- Misyonla ilgili göstergesi yüksek olan liderler, genelde sorun çözme odaklı tutum içinde yer alıyor.
- Misyon göstergesi düşük olan liderler, esasen ilişki temelli faaliyet göstermeyi tercih ediyor.

Misyonu orta göstergeye sahip olan liderler, karizmatik liderlik tarzına uygun bir şekilde zamana ve olayların gelişimine bağlı olarak hem sorun hem de ilişki esaslı yönetim örneği sergileyebiliyorlar. Özel bir neden, ideoloji veya çıkarlarına bağlı olarak liderler, gruplarının tüm aktörlerden gelebilecek olası tehlikeleri göz önünde bulundurarak hareket etmesine çalışır. Bu tutumu olmayan liderler ise, misyonunu ilişkiler kurma aracılığıyla hükümetinin faaliyetine destek arama üzerinde yoğunlaştırıyor.¹⁹¹

¹⁸⁹ Margaret G. Hermann, ‘Assessing Leadership Style: A Trait Analysis’. Social Science Automation, 1999, s 17-20.

¹⁹⁰ James David Barber, ‘The Presidential Character’. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977, s 8.

¹⁹¹ Margaret G. Hermann, ‘Assessing Leadership Style: A Trait Analysis’. Social Science Automation, 1999, s 24.

Baskılara verdiği tepki, etraftan gelen bilgiye karşı tutumu ve ulaşılması amaçlanan görev özelliklerinin birlikte incelenmesinin sonucu, aşağıda verdiğimiz tablo ile daha açık anlaşıyor.¹⁹²

Tablo 2: Margaret Hermann'ın Liderlik Tipleri

Baskılara Tepki	Bilgiye Açıklık	MİSYON	
		Sorun Odaklı	İlişki Odaklı
Sınırlamalara meydan okuyan	Bilgiye kapalı	Yayılmacı	Evangelist
Sınırlamalara meydan okuyan	Bilgiye açık	Artımcı	Karizmatik
Sınırlamaları kabul eden	Bilgiye kapalı	Yol gösterici	Müzakereci
Sınırlamaları kabul eden	Bilgiye açık	Duyarlı	Uzlaşmacı

Tablodan da görüldüğü gibi, Hermann'ın ifade ettiği karakter özelliklerinin göstergelerine esasen, sekiz liderlik tipi üzerinde inceleme yapılabilir. Kendine güveni yüksek olmasına bağlı olarak, dış aktörlerden gelen zorlamaları kabul etmeyen liderlerin, hangi şekilde davranacağını yine olaylara bağlı olarak alına bilinecek bilgiye karşı tutumu belirlemektedir. Bilgiye kayıtsız kalarak, kendi algı ve görüşleri esasında hareket etmeyi tercih eden liderler, sorun çözmeyi hedefleyen misyona sahip olduklarında, Yayılmacı liderlik tipine ait özellikleri politikasına yansıtıyor.¹⁹³ Bu tarz liderler, devamlı olarak güç kullanma çabası ve bu doğrultuda kendi güç ve etkileme

¹⁹² Margaret Hermann, 'Assessing the Foreign Policy Role Orientations of Sub-Saharan African Leaders'. In Stephen G. Walker (ed.), Role Theory and Foreign Policy Analysis. Durham, N.C.: Duke University Press, 1987, S 170-173.

¹⁹³ David G. Winter, Margaret G. Hermann, Walter Weintraub and Stephen G. Walker, 'The Personalities of Bush and Gorbachev Measured at a Distance: Procedures, Portraits, and Policy'. Political Psychology, Cilt 12, Sayı 2, 1991, s 9.

olanaklarını artırma isteği içinde olurlar. Baskılara aldırmayan ve bilgiye kapalı olup misyonu ilişkiler kurarak iktidarını devam ettirmek üzerine belirlenmiş Evangelist liderler, kendilerine destek verilmesi isteği ile hareket ederler. Etrafındaki kitleye kendi öngörülerini kabul ettirmek bu tarz liderlerin esas özelliğini teşkil ediyor.¹⁹⁴

İzlemeye çalıştığı politikalara karşı, zorlamalara karşı tavır sergileyen, aynı zamanda da dıştan gelen bilgiye kulak tıkamayan, sorun çözme odaklı siyaset yürütme eğilimi gösteren liderler, farklı koşullar ve zamana göre değişken tutum sergilemeye çalıştıkları için, temel olarak, bu esnekliğe engel olabilecek unsurlarla mücadele içinde olurlar.¹⁹⁵ Aynı özelliklere sahip, lakin iktidarını kurulan ilişkiler esasında devam ettirmediği tercih eden liderler ise, Karizmatik liderlik tipine ait oluyor. Bu tarz liderler, hem bilgiyi kabul edip üzerinde çalışma bildiği hemde bilginin etkisine düşerek kendi tercihi dışında faaliyeti kabul etmediği için, etrafındakileri de harekete geçirerek, karşılıklı çalışma ile başarıya ulaşmayı hedefler. Dış baskılara boyun eğen ve gelen bilgileri de kabul etmekten kaçınan sorun odaklı liderler, kendi algı ve inançları çerçevesinde sahip olduğu yetkiler izin verdiği şekilde dış politika uygulamaya çalışmaktadır. Bu tarz liderlerin belirlediği siyasi çizgilerinde değişimler olağan kabul edilmektedir. Kısıtlamaları kabul edip, bilgileri kabul etmeyen ilişki odaklı liderlerin, diğer aktörlerin tutumlarını göz önünde bulundurarak hareket ettiği görülmektedir. Bu tarz liderler için, ilişki kurulan tarafların onaylamadığı hareketlerden kaçınma eğilimi, öne çıkan özelliklerden biridir. Kısıtlamalara karşı mücadele etmeyen, lakin bilgiyi kabul etmeye karşı olumlu tavır sergileyen problem çözme misyonlu liderler, mevcut olan şartlar perspektifinde sorunun niteliğini belirleyerek destekçi kitlesinin inanç ve algılarına uygun bir şekilde hareket etmeye çalışırlar. Baskılardan etkilenen ve gelen bilgi akımını kabul eden ilişki odaklı liderler, tüm taraflar arasında uzlaşma sağlanması için çaba sarf ederler. Onlar için ortak hareket etmek ve tüm mesuliyeti paylaşmak en önemli hususlardan biridir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Juliet Kaarbo and Margaret Hermann, 'Leadership Styles of Prime Ministers: How Individual Differences Affect The Foreign Policymaking Process'. *Leadership Quarterly*, Cilt 9, Sayı 3, 1998, s 8.

¹⁹⁵ Esra Cuhadar, Juliet Kaarbo, Baris Kesgin, Binnur Ozkececi-Taner, 'Personality or Role? Comparisons of Turkish Leaders Across Different Institutional Positions'. *Political Psychology*, Cilt 38, Sayı 1, 2017, s 12.

¹⁹⁶ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. *Social Science Automation*, 1999, s 34.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA LİDER FAKTÖRÜ - SERJ SARKİSYAN

3.1. Lider Profilinin Oluşturulması

LTA ile bağlı açıklama verirken, liderlerin karakterlerini belirlemek için spontane röportajlarından oluşan metinlerde belirli kelimelerin kullanılma oranının ölçülmesi gerektiğini ifade etmiştik. Şimdi ise liderin olaylara karşı tutumunun daha anlaşılır olması için, hangi lider profiline uygun olduğunun belirlenmesi gerekiyor. Daha nitelikli bir analiz için öncelikle liderin yedi karakter özelliğine ait veriler, diğer ülkelerin devlet başkanlarının ortalama verileri ile kıyaslanmalıdır. Kıyaslama yapabilmek için Margaret Hermann'ın çalışması esasında iki lider grubu olanağı mevcut olmaktadır: 122 genel siyasi lider ve 87 devlet başkanından oluşan gruplar.¹⁹⁷ Kıyaslama gruplarının puan göstergeleri arasındaki farkın çok küçük olması, bu farkın önemli değişikliklere neden olmamasını ve analizini yaptığımız liderin devlet başkanı olmasını esas alarak, kıyas objesini 2. Grup olarak alacağız. Aşağıda gösterdiğimiz tablo ile bu kıyaslamanın nasıl yapıldığını daha iyi anlamak mümkün:

Tablo 3: Dünya Liderleri ve Serj Sarkisyan'ın Karakter Özelliklerinin Kıyaslanması

Karakter Özellikleri	Siyasi Liderler	Devlet Başkanları	Serj Sarkisyan
Olayları Kontrol Etme Becerisine İnanç	Ortalama =0.45 Düşük < 0.33 Yüksek > 0.57	Ortalama = 0.44 Düşük < 0.30 Yüksek > 0.58	Ortalama = 0.29 (Düşük)
Güç İhtiyacı	Ortalama = 0.50 Düşük < 0.38 Yüksek > 0.62	Ortalama = 0.50 Düşük < 0.37 Yüksek > 0.62	Ortalama = 0.24 (Düşük)
Kendine Güven	Ortalama = 0.57 Düşük < 0.34	Ortalama = 0.62 Düşük < 0.44	Ortalama = 0.49

¹⁹⁷ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, S 34.

	Yüksek > 0.80	Yüksek > 0.81	(Orta)
Kavramsal Çeşitlilik	Ortalama = 0.45 Düşük < 0.32 Yüksek > 0.58	Ortalama = 0.44 Düşük < 0.32 Yüksek > 0.56	Ortalama = 0.57 (Yüksek)
Misyon	Ortalama = 0.62 Düşük < 0.48 Yüksek > 0.76	Ortalama = 0.59 Düşük < 0.46 Yüksek > 0.71	Ortalama = 0.67 (Orta)
Grup Algısı	Ortalama = 0.43 Düşük < 0.34 Yüksek > 0.53	Ortalama = 0.42 Düşük < 0.32 Yüksek > 0.53	Ortalama = 0.17 (Düşük)
Diğerlerine Güvensizlik	Ortalama = 0.38 Düşük < 0.20 Yüksek > 0.56	Ortalama = 0.41 Düşük < 0.25 Yüksek > 0.56	Ortalama = 0.15 (Düşük)

Tabloda dikkat edilmesi gereken esas nokta, lider grubunun ortalama puanı ve alt üst seviyeyi belirleyen standart sapma puanıdır. İncelediğimiz liderin puanları kıyas grubunun ortalama puanlarından alt ve üst seviye sapma düzeyini aşmayacak kadar ise, bu özelliğinin orta göstergeli olduğu anlaşıyor. Standart sapma puanının altında veriye sahip özellik düşük, üstünde puanı olan özellik ise yüksek göstergeli karakter olması anlamına gelmektedir.¹⁹⁸

Liderin karar alma stili ve dış politikasına bağlı tutumu, daha önce ifade ettiğimiz karakter özellikleri esasında açıklanabiliyor. Bulunduğu durumda nasıl hareket edeceği ile bağlı, hangi karakterinin baskın olduğunun belirlenmesi önem kesp etmektedir. Bunun için puan göstergeleri doğrultusunda Sarkisyan'ın bütün karakter özelliklerinin kısa bir analizini yaparak, liderlik faaliyetinde etkili olan ve olmayan unsurları görebiliriz.

Olayları Kontrol Etme Becerisine İnanç (düşük gösterge). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu özelliğin göstergesi, liderin politikaların oluşması ve yürütülmesi

¹⁹⁸ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, S 33

zamanı hangi aşamadan itibaren aktiflik göstermesini ortaya koymaktadır. Sarkisyan'ın olayları kontrol edebileceğine olan inancının düşük göstergeli olmasıyla beraber, genel ortalamanın çok az altında bir puana sahip olması, olaylara bağlı olarak yaklaşımında değişim görebileceğimize işaret etmektedir. Ortaya yakın düşük göstergeli puanla dış politika oluşturulmasında zaman zaman pasif kalabileceği, lakin politikaların yürütülmesi zamanı aktif bir tutum sergileyeceği anlaşıyor.¹⁹⁹

Aynı zamanda inancı yüksek göstergeli liderler gibi politikaların yürütülmesinde aktif tutum sergileyebiliyorken, süreç boyunca tansiyonun yüksek tutulmasından yana olmayacağı da anlaşıyor. Nitekim yapmış olacağı ziyaretler, daha çok olaya bağlı tarafları kendi politikasına inandırmayla beraber, yükselen tansiyonu da düşürmeyi amaçlamaktadır. Bu şekilde inancı yüksek olan liderlerden de seçilmektedir.²⁰⁰

İnancının düşük göstergeli olması, Sarkisyan'ın, faaliyetini aktif şekilde devam ettirsek bile, çatışmaların çıkmasına engel olmak amacıyla uzlaşmaya çalışan tutum sergileyeceğini ifade etmektedir. Başarısız olma durumunda ise, hatayı kabul etmeyerek, genelde kendi çalışma grubunu, bazı durumlarda ise gelişmelere bağlı olarak diğer aktörleri de suçlama eğiliminde olabilir.²⁰¹

Güç İhtiyacı (düşük gösterge). Adından da belli olduğu üzere, özellik liderin etkileşimde olduğu aktörlerle olan güç mücadelesi ile ilgilidir ve düşük göstergeli liderler gibi, Sarkisyan, bu mücadeleden uzak bir konumda yer almaktadır. Onun için diğer liderlerin oluşturacağı politika üzerinde söz sahibi olmak çabası çok az veya yok derecesindedir.²⁰²

Buradan anlaşıyor ki, Sarkisyan, ilişki kurulan taraflara baskı mekanizmaları arama gereği duymamaktadır. Ulaşmaya çalıştığı hedefi karşı taraf üzerinde söz sahibi olmaya

¹⁹⁹ David G. Winter, 'Personality and Political Behaviour'. In D. O. Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Eds.), *Oxford handbook of political psychology* (pp. 110-145). New York, NY, US: Oxford University Press, 2003, S 132.

²⁰⁰ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. *Social Science Automation*, 1999, s 15.

²⁰¹ Margaret G. Hermann ve Charles F. Hermann, 'Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry'. *International Studies Quarterly*, Cilt 33, Sayı 4, 1989, s 6.

²⁰² Joseph Veroff, 'Development and Validation of A Projective Measure of Power Motivation'. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Cilt 54, Sayı 1, 1957, s 1-8.

çalışmakla değil, kendi çalıştığı grubun motivasyonunu üst seviyede tutarak gerçekleştirmeye üstün tutmaktadır.²⁰³

Karşı taraf üzerinde baskı kurmaya çalışmadığı için, iki taraf arasındaki etkileşimin ahlaki değerler temelinde yürütülmesinden yanadır. Bu değerler arasında bozulmasının istenmediği en önemli özellik taraflar arasındaki güven duygusudur. Gerekli zaman hedefe ulaşma yolunda Sarkisyan'ın çıkarlarından küçük tavizler vermesi sürpriz teşkil etmezken, bunun da ana nedeninin karşı tarafın inancını güçlendirmek olması anlaşılıyor.²⁰⁴

Kendine Güven (orta gösterge). Karşı tarafla ilişkilerin kurulması ve gelişmelere karşı liderin sergilediği tavrı belirleyen en önemli faktörlerden biri olan kendine güven özelliğinin ortalama göstergesi, Sarkisyan'ın, ne yüksek göstergeye sahip liderler gibi çok aktif tutum sergilemesi ne de düşük göstergeli liderler gibi bekleme konumunda kalmayacağını ifade etmektedir.²⁰⁵

Bilgiye açıklığı yüksek olan üst seviyeli kendine güveni olan liderler gibi, etraftan gelen her türlü etkiye açıktır. Lakin aynı zamanda bu bilgiye açıklığı zaman zaman aldığı bilgilerin etkisi altına girmesine neden olabiliyor. Kendine güveninin yüksek olmaması, Sarkisyan'ı, kendi yürütmeye çalıştığı politikasını dikte etmeye izin vermemektedir. Lakin düşük seviyeli göstergeye sahip liderler gibi de, sadece kendine sunulan bir çerçeve içerisinde kalmak eğiliminden de uzaktır. Güçlü grup ve aktörlere yakınlık, Sarkisyan'ın kendine güvenini güçlendirebilir ve bu şekilde keskin kararlar alması da olarak dışı değildir.²⁰⁶

Kavramsal Çeşitlilik (yüksek gösterge). Rasyonel kararlar alma, liderlerin dış politika yürütme sürecinde başarılı olabilmesi için en önemli becerilerden biridir. Bu yeteneğin ne derecede etkin olması ise kavramsal çeşitlilikle ilgilidir. Analiz odağımız olan Sarkisyan'ın yüksek göstergeye sahip yeteneğe sahip olduğunu görmekteyiz. Bu durum,

²⁰³ David Winter and A.J. Stewart, 'The Power Motive', Dimensions of Personality'. Ed. J. Exner ve H. London, Wiley, 1978, S 439

²⁰⁴ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, s 18.

²⁰⁵ Robert Ziller, William Stone, Robert Jackson, and Natalie Terbovic, 'Self-Other Orientations and Political Behavior'. In Margaret G. Hermann (ed.), 'A Psychological Examination of Political Leaders'. New York: Free Press, 1977, S 177.

²⁰⁶ Robert Ziller, 'Self-Social Constructs: Theory and Instruments', Ed. Robert Ziller ve Barbara Long. 'Self-Social Constructs of Children'. Spons Agency- National Science Foundation, 1967, s 2-9.

Sarkisyan'ı olaylara karşı aşırı katı tutum sergilemekten uzak tutmaktadır. Gelişmelere karşı sergileyebileceği farklı bakış açısı, yaşanan buhranlar zamanı çözüm bulma olanağını güçlendirmektedir.²⁰⁷

Yüksek göstergeli kavramsal çeşitlilik özelliğine esasen, Sarkisyan'ın politika yürütülmesi zamanı belirlediği çizginin kolaylıkla dışına çıkması mümkündür. Kendisine karşı oluşan algılar ve uygulanan baskılar Sarkisyan'ı geri adım atmaya zorlayabilir. Liderin karakter özelliği yönünden bakıldığında, bu durum, onun güçlü kavramsal çeşitlilik becerisine sahip olması ve dolayısıyla da, uyarıları göz önünde bulundura bilmesi şeklinde açıklanabilir. Sezgilerinde her zaman değişim yaşanabilir ve bu değişim, gelişmelere karşı verdiği ilk tepkinin tamamen aksi yönde tutum içinde hareket etmesine de neden olabilir.²⁰⁸

Misyon Odağı (orta gösterge). Sarkisyan, küçük devlet liderlerinde çok rastlanmayacak şekilde orta göstergeli misyon odağı ile Karizmatik liderler gibi hareket etmesi muhtemeldir. Gelişmelere bağlı olarak oluşan durum ve şartlara bağlı olarak, hem kendi hem de karşısındaki grup üyeleri ile ilişkileri üst düzeyde tutmaya çalışabilir, aynı zamanda da, sorunun çözümünü uygun kabul ettiği usule bağlı olarak tavır sergileyebilir. Belli bir ideolojisi olan liderler gibi, diğer aktörlerin teşkil ettiği tehlike düzeyini göz önünde bulundurarak faaliyet gösterme eğilimindedir. Kendi grubuna yönelik tutumu da önem kesp ettiği için yönettiği hükümetin maksimum dış destekle çalışmasını temin etmeğe çalışmaktadır.²⁰⁹

Grup Algısı (düşük gösterge). Yüksek göstergeli grup algısı olan liderler milliyetçi ideolojiler temelinde hareket etmektedir. Sarkisyan'ın bu özelliğe bağlı düşük göstergesine bakıldığında, oluşturduğu dış politikanın milliyetçi yaklaşımdan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Milliyetçi ideoloji ile hareket eden liderlerden farklı olarak, Sarkisyan için, toplumdan alınan güç büyük önem arz etmemektedir. Onun için toplum,

²⁰⁷ Margaret Hermann, "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders". *International Studies Quarterly*, Cilt 24, Sayı 1, 1980, s 7-46.

²⁰⁸ M.D.Wallace and P. Suedfeld, 'Leadership Performance in Crisis: The Longevity – Complexity Link'. *International Studies Quarterly*, Cilt 32, 1988, s 441.

²⁰⁹ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. *Social Science Automation*, 1999, s 24.

sadece olarak, bir güç merkezidir ve uygulanan politikalar çerçevesinde yönlendirilebilir.²¹⁰

Grup önyargısı zayıf olan liderler gibi Sarkisyan, dünyayı kendi toplumu ve diğer toplumlar olarak görmemektedir. Ona göre, toplumun karşı çıktığı meselelerde de, sorunun çözümü için gerekliyse, toplumun istek ve baskıları göz ardı edilebilir. Milliyetçi ideolojiye sahip liderlerden farklı olarak, diğer toplumların varlığı ve etkisi, tehdit ve tehlike olarak ayrılmaktadır. Bu ayrım, belirlenecek tutumun esasını teşkil eden unsurlardan biridir.²¹¹

Diğerlerine Karşı Güvensizlik (düşük gösterge). Bu özelliğe ait düşük gösterge, aslında, liderlerin dış politikayı yönlendirmesi bakımından pozitif yönü olarak kabul edilmektedir. Diğer aktörlere karşı güvensizlik algısı zayıf olan Sarkisyan, ilişki kurmuş olduğu aktörlere karşı olduğu kadar, kendi grubuna karşı da açık tutum sergilemekte ve önemli olaylarla bağlı karar alma zamanı bireysel davranmaktan kaçınması beklenmektedir. Dış politika karar alma ve yönlendirme sürecinde birlikte çalıştığı kişilerde en önemli özellik olarak görev başarma becerisi aramaktadır.²¹²

Diğer aktörlere karşı güven duygusu yüksek seviyede olduğu için, Sarkisyan, işbirliği yeteneği güçlü olan liderler sırasına ait edilebilir. Bölgesel ve uluslararası ortaklık çalışmalarında katılım gösterme oranı da yüksektir.²¹³ Sarkisyan için karşılıklı kazanç vat eden ilişkiler ön plandadır. Olaylara karşı sahip olduğu realist yaklaşıma bağlı olarak iktidarı kaybetmekten korkmadan siyaset yürütmektedir.²¹⁴

²¹⁰ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, s 29-30.

²¹¹ Robert C. Ziller, 'Self-Other Orientations And Quality of Life'. D. Reidel Publishing Company, 1974, S 7

²¹² Barış Kesgin, 'Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy'. Perceptions, Cilt 17, Sayı 3, 2012, s 14.

²¹³ Al Bellamy ve Allen Bellamy, 'The Relationship Between Neurotic Leadership Styles, Transformational Leadership, Emotional Intelligence and Worker Attitudes'. European Scientific Journal, Cilt 12, Sayı 22, 2016, s 3.

²¹⁴ Margaret G. Hermann, 'Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders'. International Studies Quarterly, Cilt 24, Sayı 1, 1980, s 7.

3.1.1. ‘Futbol Diplomasisi’ Perspektifinde Ermenistan – Türkiye İlişkileri

Türkiye ve Ermenistan, ortak coğrafyayı paylaşan 2 komşu devlet olarak günümüze kadar yakın ilişkiler kuramamıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, ekonomik ve diğer sebeplerden daha çok tarihi, politik nedenler esasında şekillenmiştir. Söзде Ermeni soykırımı ve Karabağ meselesi, ilişkileri etkileyen sorunlar olarak kabul edilmektedir. 1915 24 Nisan olayları, üzerine tartışmalar kesin sonuca ulaşmamış olmasına rağmen, Ermeni toplumunda soykırım olarak kabul edilmektedir.²¹⁵ Bu kabul edilmede ise Ermeni Diasporasının inkâr edilemez bir rolü bulunuyor.

SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanmasının ardından ilk tanıyan devletlerden birinin Türkiye olmasına karşılık, Ermenistan’la Azerbaycan arasında yaşanan savaş, Soğuk Savaş sonrası ilişkilere yön veren temel olay olmuştur. 1993 yılının başlarına kadar Azerbaycan ve Ermenistan’la ilişkileri aynı zamanda devam ettirmek mümkün olsa da, 28 Mart’ta Ermenilerin daha büyük kuvvetle yaptığı saldırıya karşılık 3 Nisan tarihi itibarıyla Türkiye Ermenistan sınırını kapatmıştır.²¹⁶

İkili ilişkiler üzerinde etkili olan sınır meselesinin bir başka boyutu da mevcuttur. Uluslararası hukuk kurallarına bağlı olarak devletlerin birbirlerinin sınır bütünlüğüne saygı duyması gerekmektedir. Ermenistan devleti ise Türkiye’ye karşı net bir tutum içerisinde yer almıyor. 1921 Kars ve Gümrü anlaşmaları ile Ermenistan’ın da içinde yer aldığı Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında sınır meselesi çözüme ulaşmıştır. SSCB’den ayrılırken Birliğin taraf olduğu tüm anlaşmalara sadık kalınacağı taahhüt edilmesine rağmen, Ermenistan, Kars ve Gümrü anlaşmalarının tanınmasını devlet bazında beyan etmemiştir. 1992’de Türkiye’nin Ermenistan’a büyükelçi ataması yapması öncesinde, toprak talebi yapılmamasının taahhüt edilmesini gösteren ikili protokolün imzalanmaması ile sorun çözüme ulaşmamış ve taraflar arasında diplomatik ilişkiler kurulma çabası sonuçsuz kalmıştır.²¹⁷ 1998 yılı sonrası dönemde Diasporanın

²¹⁵ Oğuz Çelikkol, ‘Ermeni “Soykırım” İddiaları, Amerikan Kongresi Ve Türkiye’. Bilge Strateji, Cilt 7, Sayı 13, 2015, S 2.

²¹⁶ Aybars Görgülü, ‘Türkiye Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü’. Tesev Yayınları, Dış Politika Analiz Serisi 8, 2008, S 7

²¹⁷ Gareth Winrow, ‘Turkey and The Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns’. London: Royal Institute of International Affairs, 2000, S.11.

Ermenistan dış politikasında aktif rol alması ve Ermeni Soykırımının tanınması meselesinin hükümet gündemine taşınması ile ikili ilişkiler daha da bozulmuştur.²¹⁸

Şubat 2008 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında iki ülke arasında ilişkilerin olumlu yönde seyir ettiği görülmüştür. Seçimlerden galip ayrılan Cumhuriyetçi Parti temsilcisi Serj Sarkisyan, ABD ile Çin arasındaki ‘ping-pong’ diplomasisini örnek göstererek, Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi yönünde tutum sergilemiştir. Hükümet düzeyindeki bu yakınlaşma tavrına rağmen, iki ülke toplumunda da birbirine karşı negatif algının farkında olan diplomat ve politikacılar ilkin görüşmeleri gizli yapmaya çalışmıştır. Bu görüşmeler ve oluşan olumlu konjonktürün de etkisiyle Sarkisyan, dönemin Türkiye cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ü 17 Eylül 2008’de Ermenistan Türkiye futbol maçını birlikte izlemek için Yerevan’a davet etmiştir. Böylece Sarkisyan’ın ‘Futbol Diplomasi’si ile uzun süre devam eden gergin ilişkilerde değişim rüzgârları esmeye başlamıştır.²¹⁹ Aynı dönemde Türkiye dış politikasının temel parametrelerinden birini teşkil eden ‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikası da, ilişkilerin düzelmeye yoluna girmesinde en büyük etkenlerden olmuştur.²²⁰

Futbol maçı ziyareti sonrasında taraflar arasında görüşmeler devam etmiştir. Özellikle Dışişleri Bakanları Ali Babacan ve Edvard Nalbantyan arasında yapılan görüşme ve sonrasında verilen beyanlar, ilişkilerde ilerleme kaydedildiğini ortaya koymuştur.²²¹ 29 Ocak 2009’da Dünya Ekonomik Forumunun Davos toplantısı sonrasında da yine Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Sarkisyan arasında ikili görüşmeler yapılmıştır. Sürecin devamında Dışişleri Bakanlarının verdiği mesajlardan aynı tavrın devam ettirildiği anlaşılmıştır. Babacan, sürece üçüncü taraf olabilecek aktörlerin karışmaması durumunda, istenen sonucun alınmasına çok yakın olunduğunu işaret eden konuşma yaparken²²², Nalbantyan da, ilişkilerin normal seviyeye getirilmesi çabalarında değişim olmadığını ifade eden konuşmaları yapmaya devam etmiştir.²²³

218 Fatih Özbay, ‘Türkiye Ermenistan İlişkileri’. Bilgesam Yayınları, Rapor No 25, 2011, S 4.

219 Türkan Asgarova, ‘Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde ‘Yumuşak Güç’. Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2018, S 115.

220 Ahmet Davutoğlu, ‘Strateji Derinlik’. Küre Yayınları, 2009, S 34.

221 ‘Ermenistan İle Çözüme Hiç Bu Kadar Yakın Olmadık’. Hürriyet, 22 Aralık 2008.

222 ‘Ermenistan’la Tarihi Fırsat Yakaladık, Üçüncü Ülkeler Sürece Zarar Vermesin’. Zaman, 3 Mart 2009

223 ‘Armenia, Turkey Are ‘Very Close’ To Normalize Ties’. Asbarez, 24 Ocak 2009.

İlişkilerdeki bu olumlu hava ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ziyareti ile bir üst düzeye geçmiştir. 6-7 Nisan 2009'da Başkan Obama'nın 'Medeniyetler İttifakının 2. Forumu'na katılmak için ilk ziyaretlerinden birini Türkiye'ye yapması, sözde Ermeni Soykırımı meselesinde 'soykırım' kelimesinin kullanılıp kullanılmaması ile bağlı endişeleri azaltmıştır. Böylelikle de, Türkiye ile Ermenistan arasında sağlanmaya çalışılan anlaşmaya ABD'den destek verildiği anlaşılmıştır. ABD dışişleri bakanı Hillary Clinton'un Dolmabahçe Sarayında Ermenistan ve Türkiye'nin İsviçre'nin aracılığıyla görüşme yapması için sarf ettiği çaba, bu desteğin bariz örneği olmuştur.²²⁴

Üçlü görüşmenin ardından taraflar arasında anlaşma yapıldığı belli oldu. Nitekim 22 Nisan 2009 tarihinde 3 ülkenin dışişleri bakanları ortak karara vardıklarını gösteren açıklamayı ilan ettiler.²²⁵ Bu 'Yol Haritası', İsviçre aracılığı ile tarafların iyi komşuluk ve birbirlerine karşılıklı saygıyı taahhüt eden belge özelliği taşımaktadır. İlişkilerin normalleştirilmesi sürecinin devamı için tarafların belli bir çerçeve üzerinde anlaşmaya vardıkları ilan edilmiştir. İlan edilen anlaşma metninin tam olarak açıklayıcı olmaması, eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Lakin Prag'da Abdullah Gül ve Serj Sarkisyan arasında yapılan görüşme sonrasında Gül tarafından yapılan açıklamadan anlaşma sağlanmasında zorluk yaşanan konuların neler olduğunun bilindiği ve bu sorunları çözmeye uğraşının da devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır.²²⁶

Mutabık kalınan çerçeve üzerinde devam eden 4 aylık müzakerelerden sonra 31 Ağustos 2009'da her üç devlet dışişleri bakanlarının yaptığı ortak açıklama ile iki Protokolün taraflarca paraflandığı bildirilmiştir.²²⁷ Paraflanma hakkında bilgi verildikten 6 hafta sonra, 10 Ekim 2009 tarihinde, şu Protokoller imzalanmıştır:

- Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkiler Kurulmasına Dair Protokol
- Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol

224 Ömer Engin Lütem, 'Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu'. Ermeni Araştırmaları, Sayı 50, 2015, S 18.

225 Barış Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı Mı?". Ortadoğu Analiz, Ekim 2009, Cilt 1, Sayı 10. S. 70-71

226 "Gül'den Avrupa'ya 'Ricacı Değiliz' Resti". Haber 7, 11 Mayıs 2009.

227 Yıldız Deveci Bozkuş, 'Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri'. Karadeniz Araştırmaları, Sayı 39, 2013, S 48.

İlk Protokol, temsilcilikler açılması yoluyla taraflar arasında diplomatik bağların kurulmasını öngörmektedir. Özellikle iyi komşuluk ilkelerine sadık kalınacağı belirtilmiştir. İkinci Protokol ise, diplomatik ilişkilerin kurulmasının devamı olarak, ekonomik, siyasi, sosyal ilişkilerin kurulup ilerletilmesini hedeflemektedir. Lakin imzalanan Protokol metninin incelemesi yapılırken, yine de karışıklıkların tam olarak çözüme ulaştırılmadığı görülmektedir. Soykırım ve sınır tanınması meseleleri ile ilgili kesin bilginin verilmemesi, Protokollerin uygulamaya koyulmasını soru işareti altında bırakmıştır.²²⁸

Uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak, ülkeler arasında imzalanan anlaşmaların ülke parlamentolarında onaylanması gerekmektedir. Ermenistan yasalarına göre, uluslararası anlaşmanın yürürlüğe gire bilmesi için öncelikle Anayasa Mahkemesinin denetiminden de geçmesi gerekmektedir. Sunulan protokol metninin araştırılmasından sonra Ermenistan Anayasa Mahkemesi, 2010 yılı 12 Ocak'ta sonucu açıkladı. Mahkeme kararına göre, anlaşma metni Anayasaya zıtlık teşkil etmiyordu. Lakin 1990'da kabul edilen Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin ilkelerine aykırı olabilecek durumları:

- Sınırların açılması için Türkiye'nin ön koşul olarak Karabağ sorununun çözümü şartını ileri sürmesi
- Ortak sınırın belirlenmemiş olması
- Soykırımın tartışılmazlığı ve araştırma için oluşturulması planlanan Ortak Tarih Komisyonu'nun kurulmasının kabul edilmezliği

göz önünde bulunduran Anayasa Mahkemesi, anlaşmaların onaylanmasının reddedilmesine karar verdi. Taraflarca kesin onay tarihi belirtilmeyen Protokoller, bu şekilde belirsiz bir süre için askıya alınmış oldu.²²⁹

228 Sami Demircan, '1990 Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri'. Gelişim Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2017, S 53.

229 Fatih Özbay, 'Türkiye Ermenistan İlişkileri'. Bilgesam, Rapor No 25, 2011, S 5.

3.1.2. Sarkisyan'ın 'Futbol Diplomasisi'nin Uygulanma Motifleri

Sarkisyan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulması yönünde çabalarına karşı çeşitli algılar mevcuttur. Bu algılara bağlı olarak Sarkisyan'a destek verme ve suçlama niteliği taşıdığı motifleri şu şekilde ifade edebiliriz:

- Ülkenin var olan politik sistemi dolayısıyla bu faaliyet yapılmıştır.
- Uluslararası konjonktüre bağlı olarak bu diplomasi uygulanmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası bağımsızlık kazanan diğer devletler gibi Ermenistan'da da dış politika oluşturulma ve yürütme sürecinde Batı ve Rusya arasında dengenin gözetilmesi gerektiği tezi kabul edilmektedir. 'Complementarism' politikasının Ermenistan dış siyasetinin temel fonksiyonu olmasına esaslanan algılara göre, bu dengenin ne derecede iyi gözetilmesi iktidarın devamlılığını belirleyen en büyük etkenlerden biridir.²³⁰ Nitekim gösterilen örnekler üzerinden de bu tutumun belirli bir temele dayandığı ispatlanmaktadır. Azerbaycan'da Ebülfez Elçibey, Gürcistan'da Mihail Saakashvili iktidarlarının Kafkasya'da uluslararası dengeleri gözetmeden bir tarafa ağırlık vererek devleti yönetme çabaları sonrasında devrilmeleri, en iyi örneklerden birini teşkil ediyor.²³¹

Ermenistan'da ise denge gözetilmesi gereken aktörlerden birinin de Diaspora olduğu, inkâr edilemez gerçekliktir. Diasporanın ana odak noktasını teşkil eden sözde Ermeni Soykırımı meselesinin yönetimlerin dış politikasında temsil edilip edilmemesi de iktidarların devamlılığının belirlenmesini etkilemektedir. Eski Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'ın sözde Ermeni Soykırımı meselesini Türkiye ile ilişkilerde ön plana koymaması ve ilişkilerin bu düzeyde yürütülmesine karşı çıkması, Diasporanın zorlamalarına ve son olarak da başkanlıktan istifa etmesine neden olmuştur.²³²

Denge politikası çerçevesinde hareket edildiği ileri sürülen iddialarda bu politikanın tam olarak yürütülemediği ve Sarkisyan'ın Diasporaya karşı Rusya'nın desteğine güvenerek

²³⁰ Sergey Minasyan, 'Multi-Vectorism in The Foreign Policy of Post-Soviet Eurasian States'. Demokratizatsiya, Cilt 20, Sayı 3, 2012, S 3.

²³¹ Seçil Öraz Beşikçi, 'Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler'. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 2016, S 5.

²³² Aram Terzyan, 'The Evolution of Armenia's Foreign Policy Identity: The Conception of Identity Driven Paths. Friends And Foes in Armenian Foreign Policy Discourse'. In 'Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia'. Universal, 2016, S 3.

bir çizgi belirlediği de ifade edilmektedir. Bu durum Ermenistan'ın Rusya'ya olan ekonomik ve askeri bağımlılığı ile açıklanmaktadır. Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi için çabalarına Moskova'ya yaptığı ziyaret sonrasında ağırlık vermesi de, iktidarını güçlendirmek için Rusya desteğini garantileme çabasının göstergesi olduğu savını ileri sürenlerin ifadelerini doğrular nitelik taşıyor. Bu savın temeli ise, Ermeni toplumunda var olan Rusya'nın Ermenistan için 'hayati aktör' ve 'kurtarıcı' olması görüşü ile bağlantılıdır.²³³

Sarkisyan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurma politikasına karşı, Ermeni Diasporasının Batı kanadında Sarkisyan'ın Ermeni toplumunun değil, kendi çıkarlarının koruma çabası içinde hareket ettiği algısı mevcuttur. Bu doğrultuda, Diaspora temsilcilerine göre, Sarkisyan, Ermeni halkına ihanet eden devlet başkanı olarak görülmektedir. Amerikan dış politikası üzerinde baskı kurma ve Ermeni meselesinin devlet bazında soykırım olarak kabul edilmesine çalışan Diaspora, Sarkisyan'ı milli çıkarları iktidarının devamlılığını sağlamaya kurban vermesi ile suçlamıştır.²³⁴ Özellikle, protokollerin ilan edilmesi tarihinin, tam olarak, sözde Ermeni Soykırımı meselesinin anım gününden çok az bir süre önceye denk gelmesinin bir tesadüf olmadığı görüşü, Diaspora temsilcileri arasında ifade edilmiştir. Bu protokollerin tarihi bir sürece engel olması ve yine Diaspora üyelerine göre, ABD başkanı Obama'nın 'Soykırım' kelimesini kullanmamasının sebebi de, Sarkisyan'ın Türkiye'nin bölgede uygulamaya çalıştığı proaktif dış politikaya aldanmasıdır.²³⁵

Bu görüşlerin karşısında genel olarak Sarkisyan'ın Diaspora desteğini almak için yaptığı şeklinde gösterilen tüm hamleler ise boşa çıkmıştır.²³⁶ Paris, Los Angeles ve New York'ta Diaspora temsilciliklerine yaptığı ziyaretler sırasında provokasyonlarla karşılaşan Sarkisyan, Ortadoğu Ermenileri ile görüşmeler için gittiği Lübnan'da daha büyük katılımcıların olduğu mitinglerle yüzleşmiştir. Aynı zamanda, Sarkisyan'a karşı

²³³ Alena Vieira and Syuzanna Vasilyan, "Armenia And Belarus: Caught Between The Eu's And Russia's Conditionalitys". European Politics And Society, Cilt 19, Sayı 4, 2018, S 477.

²³⁴ Nona Mikhelidze, 'The Turkish-Armenian Rapprochement at the Deadlock'. Istituto Affari Internazionali, Sayı 1005, 2010, S6

²³⁵ Aybars Görgülü, 'Towards A Turkish-Armenian Rapprochement?'. Insight Turkey, vol 11, 2009, S 4.

²³⁶ Hatem Cabbarlı, 'Ermenistan'da Siyasi Aktörler ve Partiler'. Azerbaycan Devlet Başkanı Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi, 2015, S 22.

olumlu tutum içinde olan Diaspora temsilcilerini de etkilemek ve protokollerin işleve koyulmasını engellemek amacıyla ‘Stop the Protocols’ kampanyası da başlatılmıştır.²³⁷

Sarkisyan yönetiminin Türkiye ile ilişkilerde yürütmeğe çalıştığı ‘futbol diplomasisi’ne karşı kendi iktidarını güçlendirmekle bağlı başka bir düzeyde algı ortaya koyan kesim de mevcuttur. Bu kesimin görüşüne göre, Sarkisyan’ın diplomasisi, ülkenin iç meseleleri ile ilgilidir. Odak noktası ise, Cumhuriyetçi Parti üyesinin başkanlık seçimlerinden galip ayrılmasından sonra ülke içinde oluşan durumdur. Ermenistan kanunlarına göre, adayın başkanlığı ilk turda kazanabilmesi için 50%lik barajı aşmak zorundadır. Sarkisyan’ın bu barajı aşabilmesi için eski devlet başkanı Koçaryan’ın verdiği destek de kendini göstermiş ve sadece 52%lik oranla Sarkisyan cumhurbaşkanı olmuştur. Şubat 2008 seçimlerinde yolsuzluk ve hile yapıldığı iddiaları ile muhalif gruplar Sarkisyan’ın başkan seçilmesini boykot etmiştir. Ülke genelinde yaşanan gerginlikler giderek büyümüş ve 1 Mart tarihinde şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Olaylar zamanı hükümete bağlı güçlerin silah kullanması ve 10 kişinin ölmesi itirazların dozunu arttırmıştır.²³⁸

27 Şubat 2008’de Halk Partisi lideri Karapetyan, seçimlerin yeniden yapılması gerektiğini bildirerek Sarkisyan iktidarını protesto etti. En büyük itiraz ise muhalif güçlerin liderliğini yapan L. Ter-Petrosyan’dan geldi. Ter-Petrosyan’ın tezine göre sözde Ermeni soykırımı meselesi ve Karabağ sorunu Ermenistan devletinin ilgilenmesi gereken en önemli sorunlardan olmaması gerekiyordu. Bu sorunlar bir an önce barış yoluyla sonuca ulaştırılmalı ve ülkenin diğer aktörlerle olan sorunları çözüme ulaştırılmalıydı. Toplumun ekonomik olarak daha çok zor durumda olan kesimi de bu görüşü destekliyordu.²³⁹ Rusya destekli milliyetçi grupların desteklediği Sarkisyan ise seçim propagandasında güvenlik temelli meselelere ağırlık vermiştir.²⁴⁰

Böyle bir durumda Sarkisyan ülkede değişimci ruha sahip büyük bir kitlenin varlığından haberdar olmuştur. Ter-Petrosyan’ın toplumsal desteğini zayıflatmak ve reform isteyen kesimin baskısından kurtulabilmek için Dağlık Karabağ sorunu ve Türkiye ile ilişkiler

²³⁷ Aybars Görgülü, Alexander Iskandaryan, Sergey Minasyan, ‘Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek’. TESEV Yayınları, 2010, S 15.

²³⁸ ‘Armenian Police Forcibly Disperse Opposition Portesters’. Eurasia Insight, Mart 2008.

²³⁹ Göktürk Tüysüzöğlu, ‘Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan’. Ermeni Araştırmaları, Sayı 44, 2013, S 9.

²⁴⁰ Göktürk Tüysüzöğlu, ‘Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan’. Ermeni Araştırmaları, Sayı 44, 2013, S 11.

araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Ter-Petrosyan'ın ev hapsine alınması ve biraz sonra gelen Sarkisyan'dan futbol maçı daveti, dikkatleri ülkenin iç meselesinden alarak dış politikaya yöneltmiştir. Lakin muhalif lider Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile ilişkilerin Karabağ sorununun çözümüne bağlı olduğu yönünde söylemleri devam etmiştir.²⁴¹ Sarkisyan, tüm çabalarına rağmen iç kamuoyundan istediği desteği de almayı başaramamıştır.

Bu zaman da Ermenistan'ı Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya zorlayan ABD, Diasporanın Sarkisyan üzerindeki baskısının karşısını alamamıştır. Protokollerin hazırlanma sürecine de katılmayan Rusya, Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümü ile ilgili teklifler ileri sürmesinden sonra Sarkisyan'a verilen destekte duraksamalar meydana gelmiştir. Diaspora destekli Taşnaksütyun Partisi Ermenistan'la Türkiye arasında Yol Haritası açıklandıktan sonra, 27 Nisan'da hükümetten çekildiğini ilan etti. Rusya destekli milliyetçi kesim de iktidara karşı eleştirileri güçlendirmeye başlamasıyla Sarkisyan, beklediği karşılığı alamamış ve muhalif grupları bastırma politikasından vazgeçerek, anlaşma sağlama yoluna girmiştir.²⁴²

Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkilerde yakınlaşma meylini yeni ülke kimliği ve bu temelde uygulanacak dış politika çizgisi ile bağdaştırma yönünde bir algı da mevcuttur. İktidara geldikten kısa bir süre sonra yaptığı konuşmasında buna değinen Sarkisyan, dış politikada çeşitliliği sağlamanın zorunluluğuna vurgu yapmıştır. Bu zorunluluğun aşılmasının temel taşının ise bürünülecek yeni kimlik olduğu vurgulanmıştır.²⁴³ Aynı dönemde AB'nin Doğu'ya genişleme planı çerçevesinde ilan edilen 'Doğu Ortaklığı Programı' da Sarkisyan'ın 'Ermeniler Avrupalıdır' söylemlerine destek niteliği taşımıştır.²⁴⁴

Sarkisyan'ın 'Futbol Diplomasisi'nin, ülkenin coğrafi konumu ve değişen konjonktür bağlamında, yapılması zorunluluk teşkil eden faaliyet olduğu algısı da mevcuttur. Güney Kafkasya'nın en sorunlu konumda yerleşen devleti olan Ermenistan için iyi komşuluk ilişkileri varoluşsal öneme sahiptir. Türkiye ve Azerbaycan'la kapalı olan

²⁴¹ "Yukarı Karabağ Sorunu Çözülmeden Türk-Ermeni İlişkileri Düzelmaz". Milliyet, 20.07.2010.

²⁴² Ani Tchaghlasian, "Arab Spring, Armenian Winter?". The Armenian Weekly, July 7 2011.

²⁴³ Serzh Sargsyan's statement on press-conference. President.Am, 2008. <https://www.President.Am/En/Statements-And-Messages/Item/2008/09/24/News-18/>.

²⁴⁴ Aram Terzyan, 'The Evolution Of Armenia's Foreign Policy Identity: The Conception Of Identity Driven Paths. Friends And Foes In Armenian Foreign Policy Discourse'. In 'Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia'. Universal, 2016, S 12.

sınırlar yüzünden Ermenistan'ın İran ve Gürcistan'a her anlamda muhtaç olduğunu ifade edersek yanılmayız. Nitekim 2008 Ağustos'ta Kafkasya'da yükselen gerginliğin son noktası olarak yaşanan Rusya Gürcistan savaşı Sarkisyan iktidarını zor durumla yüz yüze bırakmıştır.²⁴⁵

Savaş daha başlamadan önce Rusya'nın baskısı ile Gürcistan'ın aleyhine faaliyet gösteren Ermenistan, ilişkilerinin normal seyrettiği iki komşusundan biri ile gerginlikler yaşama evresine gelmiştir. Savaştan önce 2008 Mayıs'ta BM Genel Kuruluna Gürcistan'ın sunduğu Abhazya'da evlerinden yoksun kalanların geri dönmesi ile ilgili karar taslağına Ermenistan tarafından gelen negatif tavır ilişkileri gerginleştirmiştir. Karşılığında Gürcistan'ın Ermenistan Büyükelçiliği temsilcisi Giorgi Saganelidze de, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ifade eden açıklamalarda bulundu.²⁴⁶

Böylelikle de, Sarkisyan daha iktidara gelmeden çözmek zorunda kalacağı sorunun temeli atılmış oldu. Ermenistan ve Gürcistan'ın uluslararası aktörlere yakınlık olarak, karşı taraflarda yer almaları, ikili ilişkileri daha da zor duruma sokmuştur. Böylece Sarkisyan, bölgeden tamamen kopmamak ve bölgesel işbirliğine katılabilmek için çaba sarf etmek zorunda kaldı.²⁴⁷

Türkiye'nin bu durumda teklif ettiği Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu, Ermenistan'ın geri çeviremeyeceği bir girişim olarak ifade edilmiştir. ABD, AB ve Rusya'nın garip bir şekilde, Ermenistan'a Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi konusunda destek vermesi ve baskı uygulamaya kadar giden tutum sergilemesi, Sarkisyan'ı Platforma katılım ve sonrasında bölge ekonomisine entegre olmak için motive etmiş oldu.²⁴⁸

²⁴⁵ Ahmet Nafiz Ünalmiş ve Şafak Oğuz, '2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Vekâlet Savaşı Teorisi Açısından İncelenmesi'. Karadeniz Araştırmaları, Cilt 16, Sayı 61, 2019, S 5.

²⁴⁶ K. Kakachia and A. Markarov, 'Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia'. Universal, 2016, s 118.

²⁴⁷ Alexander Markarov, Narek S. Galstyan and Grigor Hayrapetyan, 'The Main Dimensions And Issues of Armenia's Foreign Security Policy'. In 'Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia'. Universal, 2016, S 14.

²⁴⁸ Bülent Aras ve Fatih Özbay, 'Turkish-Armenian Relations: Will Football Diplomacy Work?'. SETA Yayınları, 2008, S 4.

3.1.3. Sarkisyan'ın 'Futbol Diplomasisi'nin Karakter Özellikleri Çerçevesinde Analizi

Sarkisyan'ın 'Futbol Diplomasisi' ile bağlı yapılan tüm eleştiri ve yorumların kendiliğinde belirli gerçeklik payı mevcuttur. Lakin aynı politikanın daha önceki liderlerin yönetimi dönemlerinde uygulanmaması ve Sarkisyan'ın iktidara gelmesinden hemen sonra ikili ilişkiler kurulması için taraflarca girişimlerde bulunulması, Sarkisyan'ın politik algı ve karakter özelliklerinin, bu noktada önem kesp ettiğini gösteriyor. Bu bağlamda, incelediğimiz liderin şahsi algısının olayları başlatan taraf olup olmaması, sürecin devamında karakter özelliklerinin ne kadar etkili olması ile ilgili iki önemli noktaya değineceğiz.

Olaylara başlayan taraf olması ile ilgili Sarkisyan'ın Kendine Güven ve Olayları Kontrol Etme Becerisine İnancı özellikleri ön plana çıkmaktadır. Nitekim Kendine Güven ve Olayları Kontrol Etme Becerisine İnanc özellikleri, politikanın belirlenip başlatılması noktasında, ikisi birlikte analiz edildiğinde, daha sağlam veri elde etme imkânı sunuyor. Aynı zamanda, özelliklerin ayrılıkta analizini yaptığımızda da ortaya koyulan tavrın tam nedenini de anlayabiliriz.²⁴⁹ Sarkisyan'ın, Kendine Güven ve Olayları Kontrol Etme Becerisine İnanc özellikleri, genel olarak, yüksek göstergeye sahip olmamaktadır. Bu durum, liderin kendiliğinde bağımsız olarak dış politika oluşturduğu noktada istediği sonucu almasına inancının zayıf olduğunu ortaya koyuyor.

2008 Ağustosunda Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş, Ermenistan için tehlike çanlarını çalmakla beraber, Sarkisyan için de dış politika çizgisinde çeşitlilik temin etme gerekliliğini ortaya koymuştur.²⁵⁰ Açık iki kara sınırı olan ülkeden birinin daha sıkıntılı duruma düşmesi, ekonomik sorunları üst düzeyde olan bir ülke yönetimi için sorun çözme yolunun bulunamaması, Sarkisyan iktidarının devamlılığını soru işareti altında bırakmaktaydı.

Böyle bir dönemde yönetime gelen Sarkisyan için Türkiye, ilişki kurulabilecek potansiyel aktörler arasında en ön planda olan aktördü. Kendinden önceki lider Koçaryan döneminde Ermeni Diasporası ile ahenk içinde yürütülen Ermenistan dış

²⁴⁹ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, s 10.

²⁵⁰ Jim Nichol, 'Russia – Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests'. Congressional Research Service, 3 Mart 2009, s 21.

politikası sayesinde, sözde Ermeni soykırımını tanıyan ülke sayısındaki artım, Türkiye'yi uluslararası alanda sıkıştırmaktaydı ve Sarkisyan da bu durumun farkındaydı.²⁵¹

Aynı zamanda Türkiye'nin Sarkisyan'a karşı tutumu da etkili olan unsurlardan biridir. Cumhurbaşkanı olarak seçildiği dönemde ülkede oluşan iç kargaşa nedeniyle, Sarkisyan, bir süre boyunca yabancı ülke liderlerinden devlet başkanı olarak tanındığını ifade eden diplomatik tebrik mesajı almazken, Türkiye'den üç gün sonra gelen tebrik mesajı ve mesajın içeriği Ermenistan'a karşı Türkiye'nin yaklaşımını ifade etmektedir.²⁵²

Ekonomik sıkıntılar içerisinde olan Ermenistan'ın ticari pazar arayışı içerisinde olduğu bir dönemde Türkiye'den gelen Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu'na Ermenistan'ı da dâhil etme teklifi, Sarkisyan'ın Türkiye algısını tamamen şekillendirmiş oldu.²⁵³

Sarkisyan iktidara geldiği arifede bölgede oluşan konjonktüre bağlı olarak, Ermenistan için dış politika oluşumunda en büyük baskı gelebilecek aktör ise Rusya olarak kalmaktaydı. Bunu göz önünde bulundurmamak zorunda olduğunun farkında olan Sarkisyan'ın yaptığı Moskova ziyareti ve alınan destek, Sarkisyan'a uygulamakta olduğu Türkiye ile futbol diplomasisini devam ettirmek bakımından büyük olanak sağlamıştır.²⁵⁴

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bu tarz liderler, faaliyet zamanı risk oranını göz önünde bulundurmaya özen gösteriyor. Türkiye'nin sorun çözme odaklı 'Komşularla Sıfır Sorun' politikası çerçevesinde uyguladığı siyaset ve Rusya'nın da kendisine destek vermesi ise, Sarkisyan'ın istediği politikayı uygulama konusunda risk algısının 50%'nin altına düşmesini sağlamaya yeterli olmuştur.

Her iki özelliğe ait liderin karakter göstergeleri ve oluşan konjonktüre baktığımızda, Sarkisyan'ın Türkiye ile ilişkilere olumlu bakmasının bir zorunluluğun tezahürü olduğu algısı daha ön plana çıkmaktadır. Lakin aynı zamanda, Kendine Güven ve Olayları

²⁵¹ Emre Cakova, 'Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası'. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s 11.

²⁵² Ömer Engin Lütem, 'Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu'. Ermeni Araştırmaları, sayı 50, 2015, s 248,

²⁵³ Fatih Özbay, 'Türkiye – Ermenistan İlişkileri'. BİLGESAM Yayınları, Rapor No 25, Ocak 2011, s 4.

²⁵⁴ 'Rusya'nın Ermenistan'daki Etkinliği Zayıflayabilir'. Cumhuriyet, 24 Nisan 2009.

Kontrol Etme Becerisine İnanç özelliklerine destekleyici nitelik taşıyan Sarkisyan'ın sahip olduğu düşük göstergeli Diğer Aktörlere Karşı Güvensizlik duygusunu ve bu özellik gereği diğer aktörlerle işbirliğine açıklık durumunu hesaba kattığımızda²⁵⁵, liderin 'Futbol Diplomasisi'nin bir zorunluluk gölgesinde bilinçli şekilde başlatılmış faaliyet olduğu kanısına varmaktayız.

'Futbol Diplomasisi'nin yürütülmesi ve sonuca ulaştırılması noktasında ise, liderin Güç İhtiyacı, Misyon Odağı ve Grup Algısı özelliklerinin daha baskın olduğunu ifade edebiliriz. Sarkisyan'ın sahip olduğu düşük göstergeli Güç İhtiyacı özelliği, süreç boyunca tavrını belirlemede etkili olmaktadır. Düşük göstergesi sayesinde karşılıklı faaliyette olduğu aktörler üzerinde baskı kurma mekanizmasına gerek duymamakla beraber, liderin iktidarını kaybetme korkusu içinde olmadan hareket ettiği de söylenebilir. Nitekim Türkiye ile açılım sürecinin başlarında ABD, Avrupa ve Ortadoğu Ermeni Diasporası temsilcileri ile görüşmeler yapmak amacıyla yaptığı ziyaretler sırasında, Sarkisyan, Diasporadan destek almak için gitmediğini, sadece kendisinin uygulamaya çalıştığı politikayı açıklamak için gittiğini de ifade etmekten çekinmemiştir.²⁵⁶

ABD, AB ve Ortadoğu'ya yapmış olduğu ziyaretlerden sonra Sarkisyan'a karşı olan ve Ermenistan liderini kendi halkının çıkarlarının aksine hareket etmekle suçlayan Diaspora baskısı bir daha açık bir şekilde görülmektedir. Sarkisyan'a destek veren Ermeni kilisesi ve küçük bazı gruplar dışında, neredeyse tüm Diasporanın kendisine karşı uyguladığı kampanyaya rağmen²⁵⁷, Protokollerin imzalanmasına kadar süreci devam ettirmiş olan Sarkisyan'ın bu tutumu, yüksek göstergeli olmayan Güç İhtiyacı özelliğine sahip olması ile bağlılık teşkil etmektedir. Diğer Aktörlere Karşı Güvensizlik duygusunun zayıf olması, liderin Güç İhtiyacı özelliğine bağlı tutumunu desteklemektedir. Nitekim Ermeni milletin hafızasında oluşmuş Türk düşmanlığı algısına rağmen Sarkisyan'ın Türkiye'nin diplomatik adımlarına karşı olumlu tavrı görülmüştür. Bu yaklaşım sayesinde, Sarkisyan'ın, başlangıçtan itibaren kendisini destekleyen gruplar dışında başka Diaspora örgütlerinden kendisine destek

²⁵⁵ Akyay Uygur ve Kübra Gümüştekin, 'Karanlık Liderliğin Alt Boyutlarının İncelenmesi'. SSS Journal, 2019, Cilt 5, Sayı 35, s 3.

²⁵⁶ 'Ermeni Diasporasında Açılım Kavgası'. SABAH, 3 Ekim 2009.

²⁵⁷ Sami Kohen, 'Diaspora Sarkisyan'ı Zorluyor'. Milliyet, 7 Ekim 2009.

verilmeyeceğinin farkında olduğu ve Diasporanın desteği olmadan faaliyet göstermeye çalıştığı sonucuna da varmaktayız.

Liderlerin süreç boyunca olaylara karşı tavrı kendi faaliyet motivasyonu ile doğrudan ilgilidir.²⁵⁸ Nitekim Sarkisyan'ın faaliyet odağını belirleyen 3 karakter özelliğine baktığımızda, düşük göstergeli Grup Algısı, liderin milliyetçilik algısından daha çok, belli bir olaya odaklanarak iktidarını yürütme çabasının olduğunu ortaya koyuyor. Bu çaba ise liderin kendi toplumuna karşı tutumunda da görülmektedir. Ermenistan, liderlerin dış politikalarına karşı iç kamuoyu baskısının en yüksek olduğu ülkelerden biridir.²⁵⁹ Bu baskı da Sarkisyan'ın Türkiye ile kurmaya çalıştığı yakın ilişkilerde kendini göstermiştir. Milliyetçi tutumu ile bilinen Ermenistan Taşnak Partisi, süreç boyunca Sarkisyan'a karşı karalama politikasını devam ettirmiştir. Özellikle ABD Başkanı Obama'nın konuşmasında 'Ermeni Soykırımı' yerine 'Büyük Felaket' ifadesini kullanması, Taşnak Partisinin ABD'ye eleştire tutumu ile beraber, Sarkisyan'ı da hata yapmakta suçlamasıyla sonuçlanmıştır.²⁶⁰ Benzer tutum devam ettirilmiş ve Taşnak Partisi Ermenistan hükümetinin desteğini azaltmak ve boykot amacıyla hükümetten ayrıldığını açıklamaktan da geri durmamıştır. Lakin bu tavır, içten gelen büyük baskılara rağmen Sarkisyan'ın diplomasisini engellemekte başarılı olmamıştır. Böylelikle de, Sarkisyan'ın zayıf Grup Algısının içten ve dıştan gelen milliyetçi grup baskılarına karşı dura bilmesinde etkili olduğunu görüyoruz.

Daha önce Sarkisyan'ın iktidara geldiği zamanki konjunktürün kendisini sorunlu bir durumla karşı karşıya bıraktığını ifade etmiştik. Bu durumdan kaynaklı olarak, Sarkisyan'ın faaliyet motivasyonunda Misyon Odağı algısı büyük önem kesp etmektedir. Özellikle sorun çözme odaklı dış politika tutumu, Sarkisyan'a olaylara karşı realist bir yaklaşım sağlama imkânı tanımıştır. Bu tutum çerçevesinde Türkiye'nin Ermeni Olaylarını araştırmak için bir araştırma komisyonu oluşturulması teklifine karşı çıkmadığını ifade etmesi ve iki ülke sınırları üzerine XXI yüzyılda iki komşu ülkenin

²⁵⁸ James David Barber, 'The Presidential Character'. Englewood Cliffs, NJ: Prent, 1977, s 8.

²⁵⁹ Ebru Çoban Öztürk, 'Diaspora ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü'. Ermeni Araştırmaları, 2013, sayı 46, s 145.

²⁶⁰ "Taşnak Partisi: Fırsatçılık Yaptı, Hata Hükümetin". Sabah, 26 Nisan 2009.

kapalı sınırlara sahip olmasını eleştirmesi, Sarkisyan'ın söylem bazında sorunlara karşı çıktığı ve çözüme çalışan bir lider görünümü verdiğini ortaya koymuştur.²⁶¹

Sarkisyan'ın süreç boyunca tutumunu incelediğimizde, etraftan gelen kısıtlamalara karşı nasıl tavır sergilediğine de bakmak gerekmektedir. Sarkisyan'ın diplomasiye başlaması noktasında önem kesb eden Olayları Kontrol Etme Becerisine İnanç ve faaliyetin yürütülmesi evresinde en önemli özelliklerinden biri olan Güç İhtiyacı özelliklerinin zorlamalara karşı tutumu belirlediğini ifade etmiştik. Her iki özelliği düşük göstergeye sahip olan liderler gibi, Sarkisyan'ın da, kısıtlamalara karşı çıkmadığını anlıyoruz. Uzlaşmacı tavır sergileyeceğinin öngörülmesi bu şekilde mümkün iken, Diasporanın desteğini almak isteği olduğunu göstermek için yaptığı ziyaretler de bu öngörüye kanıtlıyor. Sorunun çözülmesi için konsensüse gidebilme potansiyeline sahip Sarkisyan'ın Protokollerde sorun yaşanan meselelerdeki çekimser tutumu da²⁶², sadece gelen Diaspora ve Rusya baskısı karşısında geri adım atma olanağını elinde tutma çabası olarak açıklanabilir.

3.2. 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması' Öncesi ve İmzalanma Sürecinde Ermenistan – AB İlişkileri

2008 Ağustos'unda yaşanan Rusya Gürcistan savaşı, bölgeye bağlı bütün aktörlerin olduğu gibi AB'nin politikalarına da yansıma gösterdi. Yeni Komşuluk politikası çerçevesinde AB ile Ermenistan arasında yapılan anlaşmanın işlevselliğini artırmak ve bölgede yaşanan çatışma durumundan yararlanarak, Ermenistan'ı Batı değerlerine daha yakın tutabilmek için oluşturulan 'Doğu Ortaklığı' programına Ermenistan da dâhil edilmiş oldu.²⁶³

Ermenistan'ın 'Doğu Ortaklığı' programına katılmasının ardından 2013 yılına kadarki dönemi kapsayacak kaynak ayrılması gündeme gelmiştir. 2013 yılı sonuna kadar AB'nin bölgesel programlar aracılığıyla, Ermenistan'a 250 milyon Euro tutarında yardım ayırması planlanmıştır. Bu parasal yardımdan ziyade, Ermenistan, Karadeniz

²⁶¹ Mürsel Bayram, 'Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz'. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2016, Cilt 2, S 73

²⁶² 'Krizli İmza'. Milliyet, 11 Ekim 2009

²⁶³ Siret Hürsoy ve Erdi Kutlu, 'Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliğinin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımı'. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, 2018, S 7-8.

Programı ve Sınır İşbirliği gibi destek programlarından da yararlanma hakkına sahip oluyordu.²⁶⁴ Böylelikle de, AB ile Ermenistan arasında sıkı ilişkiler kurulup yürütülmesini vurgulayan 2007-2013 yılları arasındaki dönemi kapsayacak Strateji Belgesi kabul edilmiştir. Bu strateji çerçevesinde Ulusal Program vasıtasıyla stratejik alanlarda destek verilmesi ön plana çekilmiştir.²⁶⁵

- Ülkenin siyasal sisteminin demokratikleştirilmesi ve yönetim şekline bağlı sorunların ortadan kaldırılması
- Değişim için reformlar yapılması ve bu reformlara destek verilmesi
- Ülkenin ekonomik kalkınması için destek vererek yoksulluğun azaltılması

Belirtilen alanlarda Ermenistan'a verilen destek karşılığını aldıktan sonra ilişkilerin daha üst düzeye çıkarılması planlanmıştır. Bunun için Derin ve Kapsamlı Ticaret Anlaşmasının yerini alacak İşbirliği Anlaşması imzalanması hedeflenmiştir. Bu yönde çalışmaların temeli 2010 yılında başlayan görüşmelerle atılmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından AB Konseyi, 2012 yılı 17 Şubat'ında Ermenistan'la serbest ticaret anlaşmasının imzalanması için müzakere sürecinin başlamasına izin niteliği taşıyan belgeye onay vermiştir.²⁶⁶ Müzakereler, Ermenistan'ı AB ticaret pazarına dâhil etmek için oluşturulmuş ve ülkeye yapılması planlanan yatırımlar için olumlu zemin hazırlanma süreci olarak kabul edilmiştir.

Müzakerelerin başlatılabilmesi içinse Ermenistan'ın öngörülen alanlarda düzenlemeler yapması talep edilmiştir. Müzakerelerin olumlu seyri halinde Avrupa Komisyonu Ermenistan ile 'Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması' imzalayacaktı. Bu anlaşma ile taraflar arasında mal ve hizmetlere ulaşım için kolaylıkların sağlanması, ticarete engel olabilecek tarife ve kotaların ortadan kaldırılması ile bahsi geçen alanlarda güvenilir yasal düzenin oluşturulması için çaba sarf edilmesi öngörülmekteydi.²⁶⁷

²⁶⁴ 'European Neighbourhood and Partnership Instrument: Armenia, Country Strategy Paper 2007-2013'. S. 4. <https://eeas.europa.eu/>

²⁶⁵ Röşen Şahbazov, 'Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya: Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde'. Ekoavasya, 2015, s 164.

²⁶⁶ Esme Özdaşlı, 'Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği Ermenistan İlişkileri'. Aksaray Üniversitesi İİBF, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s 6.

²⁶⁷ Esme Özdaşlı, 'Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği Ermenistan İlişkileri'. Aksaray Üniversitesi İİBF, Cilt 8, Sayı 1, 2016, s 6.

Taraflar arasında gelişme vat eden görüşmelerin yapılması ve böylece de olumlu yönde sonuca varılması beklenirken, 28-29 Kasım 2013'te Litvanya'da (Vilnius Zirvesi) düzenlenen Doğu Ortaklığı toplantısında tam tersi durumla karşı karşıya kalınmıştır. Sarkisyan'ın aynı yılın 3 Eylül'ünde Moskova'ya yaptığı ziyaret sonrasında ifade ettiği söylemlerinden de Ermenistan'ın AB ile istenen anlaşmayı imzalamayacağı anlaşılmıştır. Bu olay, Ermenistan dış politika tarihine 'U dönüşü' olarak düşerken, Sarkisyan, anlaşmanın tamamen iptal edilmediğini ve yeni reformlar yapılarak daha olumlu ortam oluşturulacağını belirtmiştir.²⁶⁸

Ekonomik açıdan çeşitliliği sağlamaya çalışan AB'den yüz çevirerek, Rusya güdümünde Gümrük Birliğine katılmasının iki taraf arasındaki ilişkileri onarılması zor bir duruma sokacağı, analizciler tarafından kesin gözüyle bakılırken, aradan uzun bir sürenin geçmemesi ile beraber, 2015 yılı itibariyle taraflar arasında anlaşma ile bağlı yeniden görüşmeler yapılmaya başlandığı görülmüştür. Aralık ayında ise anlaşmaya bağlı yeni çerçeve belirlenmiş ve bu yönde müzakereler devam ettirilmiştir.²⁶⁹

Bu sefer müzakereler 2013 yılından farklı olarak olumlu sonuçlanmış ve 2017 yılı 24 Kasım'ında Doğu Ortaklığının Brüksel zirvesinde taraflar arasında anlaşmaya varılmış, 'Kapsamlı ve Geliştirilmiş Ortaklık Anlaşması' imzalanmıştır. Zirve toplantısında kabul edilen öncelikler anlaşmanın da öncelik verdiği alanları teşkil etmiştir. Öncelik anlaşmaları da 2018 yılı Şubat'ında imzalanmış ve 1 Haziran tarihinden itibaren anlaşma geçici olarak da olsa yürürlüğe girmiştir.²⁷⁰

Bu anlaşma ile Ermenistan'ın AB ile bağları güçlendirilse de, uygulama meselesinde AB'nin destek nitelikli faaliyeti yetersiz kabul edilmektedir. Daha iyi yönetim, taraflar arasında erişilebilirliğin güçlendirilmesi, vize sürecinde kolaylıkların sağlanması, daha güçlü karşılıklı ekonomik ilişkiler kurulması hedeflenmektedir. Lakin bu koyulan hedeflere ulaşmak için gereken kapsamlı işbirliği sağlanamamıştır. Öyle ki, AB'nin

²⁶⁸ Armen Grigoryan, 'Armenia: Joining Under the Gun' in: S. F. Starr and S. Cornell (eds) Putin's Grand Strategy: the Eurasian Union and its Discontents, Washington: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2014, s 98.

²⁶⁹ Report on EU-Armenia relations in the framework of the revised ENP, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/report_on_euarmenia_relations_in_the_framework_of_the_revised_enp.pdf

²⁷⁰ Fulya Akgül Durakçay ve Asiye Gün Güneş Gülal, 'Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki'. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 3, 2018, S 10.

Ermenistan'a 2017-2020 yılları arasındaki dönemde gelişime destek için ayırdığı 144-176 milyon Euroluk miktarın, bölgede var olan Rusya etkisini bertaraf etmeye ne kadar yeteceği soru işareti teşkil etmiştir.²⁷¹

3.2.1. AB Ermenistan 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması'nın İmzalanma Motifleri

Ermenistan ile AB arasındaki ilişkilerin devam süreci ve taraflar arasında imzalanan anlaşma ile bağlı çeşitli etkenler dolayısıyla farklı uygulanma motifleri mevcuttur. Sarkisyan'ın neden önce AB ile anlaşmayı imzalamaktan vazgeçip, daha sonra yeniden masaya oturduğu ile ilgili daha çok şu motiflere vurgu yapılmaktadır:²⁷²

- Ermenistan'ın konumu diğer post Sovyet ülkeleri kadar manevra kabiliyetli olmasına engel olmaktadır.
- Ermenistan'ın devlet politikası dış aktörlerin desteğini zorunlu kılıyor. Bu desteğin tarzı ve boyutu belirleyici olmaktadır.
- Ermenistan hukuk ve siyasal yapısı dış politika üzerinde şahısların belirleyici olması hususunda büyük olanaklar sağlamaktadır.
- Bölgesel dengeler ve konjonktür değişikliği önemli etkenlerden biridir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Ermenistan, bağımsızlık kazanıldığı andan itibaren saldırgan dış politika tutumu içerisinde yer almaktadır. Bu tutum da, ülkenin tehdit algıları ile yönetilmesine neden olmaktadır. Yönetimler ise, genel olarak, güvenlik temelli siyasi çizgi belirleyerek iktidarlarını sürdürme eğiliminde olmuşlar. Aynı zamanda, Sarkisyan da, iktidara geldiği andan itibaren dış politikasını ülkenin güvenlik kaygıları esasında yürütmüştür.²⁷³

Bu durum, özellikle, AB ve Rusya ile olan ikili ilişkilerde kendini göstermiştir. Bir tarafta bölgeye karşı demokrasi ve insan hakları temelli yaklaşma sergileyen AB²⁷⁴ ve diğer tarafta bölgeyi, çatışmaların sıcaklığını korumasını sağlayarak, etkisi altında

²⁷¹ Facts And Figures About EU-Armenia Relations, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_factsheet_armenia_eng.pdf

²⁷² John H.S. Aberg and Aram Terzyan, 'Structure or Agency? Explaining Armenia's Foreign Policy Evolution'. Eastern Journal Of European Studies, Cilt 9, Sayı 1, 2018, S 4-19.

²⁷³ Bella Baghdasaryan, 'The Comparison Between Ideal and Projected Images of Political Leaders in Armenia'. American University of Armenia, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s 48

²⁷⁴ Samir Mardanov, 'Avrupa Birliği'nin Kafkasya Politikası'. Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s 29.

tutmak isteyen Rusya²⁷⁵ yer alırken, Ermenistan'ın öncelikli tercihi güvenlik yönünde olmuştur. Derin ve Kapsamlı Ticaret Anlaşmasının imzalanmaması, bir grup analizciler tarafından AB ile Rusya'nın Ermenistan'daki varlığının kıyaslanmaz durumu ile açıklanmaktadır.

AB'nin ekonomik destek yoluyla demokratik reformlar için yaptığı teşvik ise, Ermenistan'ın Rusya'ya karşı manevra kabiliyetini tam olarak bağımsız hareket edilebilecek seviyede değildir. AB'nin teklif ettiği ticaret temelli anlaşmaya karşı, Rusya'nın Azerbaycan'la yaptığı 4 milyarlık askeri anlaşması, Ermenistan yönetimini zor durumda bırakmıştır.²⁷⁶

Bölgesel dengeler ve konjonktüre bağlı gelişmeler ise, daha çok Rusya'nın varlığı ve faaliyet şekli ile ilişkilendirilmektedir. Bölgede yaşanan belirsizlik durumu ve dış politika dalgalanmalarının Ermenistan dış politika belirleyicilerini etkilediği ifade edilmektedir. Bu algıyı destekleyen araştırmacılar, Rusya'nın etkisini doğrudan Ermenistan'la AB arasında imzalanan anlaşmaya bağlamamaktadır. Onlara göre, Rusya, tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerine karşı politika değişikliğine giderek bölgesel dengeleri belirlemektedir.²⁷⁷

AB'ye karşı Rusya tarafından etkisiz aktör gözü ile bakılması ve AB'nin gelişme politikalarına karşı, önceki zamanlarda sert reaksiyon verilmemesi, Rusya'nın son kertede AB'yi tehlikeli aktör olarak algılamasına neden olmuştur. Özellikle, AB'nin Ukrayna ve Gürcistan ile yakınlaşması ve anlaşmalar imzalanması, Rusya'nın sürecin devamında Ermenistan'la ilgili meselede taviz vermeyen tutum sergilemesine neden olmuştur. Putin'in belirlemiş olduğu pragmatik realist eğilimli dış politikası, gösterilen tavrın temel taşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁵ Fırat Karabayram, 'Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası'. Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2007, s 127.

²⁷⁶ Rilka Dragneva, Laure Delcour and Laurynas Jonavicius, 'Assessing Legal and Political Compatibility between the European Union Engagement Strategies and Membership of the Eurasian Economic Union'. EU-STRAT Working Paper, 2017, s 13.

²⁷⁷ Sait Sönmez, 'Putin Yönetimi'nin Güney Kafkasya Politikası'. Atatürk Üniversitesi SBE, Cilt 15, Sayı 2, 2011, S 1-2.

²⁷⁸ Christian Thorun, 'Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in Post-Soviet Russia's Conduct Towards The West'. Palgrave Macmillan UK, 2008, s 148.

Dış politikada uygulanan siyasetin analizi için, ayrı ayrı faktörleri birbirinden farklıdırarak değil, tümünü birlikte sistemselsel, milli ve bireysel düzeyde analiz eden²⁷⁹ Jerwis'ten farklı olarak Snyder, iç ve dış politikayı birbiri ile etkileşimde olan iki boyut olarak ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre dış politika hem bir faaliyet alanı hem de bireylerin karar almada etkili olduğu ülkelerde araç olarak kullanılmaktadır.²⁸⁰

Ermenistan dış politika analizcilerinden Giragosian'ın da içinde yer aldığı gruba göre, Sarkisyan'ın 2013'te AB ile anlaşmadan vazgeçerek, Rusya önderliğindeki Gümrük Birliğine dâhil olması, ülkede verilen iktidar savaşının bir yansıması idi. Batı yönlü tutumu dolayısıyla, liderliğini eski Cumhurbaşkanı L. Ter-Petrosyan'ın üstlendiği muhalefet bloğu, Sarkisyan'a karşı sert eleştiriler yapmaya devam etmekteydi. Onlara göre, stratejik ortak Rusya'yı kızdıracak tutum sergilediği için Sarkisyan, ülkenin güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Bu yaklaşıma ülkenin ikinci en büyük partisi Refah partisinin de katılmasıyla, Sarkisyan, iktidarın devamlılığı için Rusya desteğinin önemini anlamış oldu.²⁸¹

AB ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşmaya bağlı olarak oluşan bir diğer algıya göre ise, Sarkisyan'ın Batı eğilimli tutumu devletin 'complementarism' (tamamlayıcı) politikasına zıtlık teşkil etmiştir ve Sarkisyan'ın anlaşmayı imzalamaktan vazgeçişinin nedeni de bu dengeyi yeniden sağlamak olmuştur. Ukrayna krizi ile ilgili açıklamalar yapan Sarkisyan'ın, Rusya'nın önemine vurgu yapması ve sanki daha önceki Rusya'dan uzaklaşan tutumunu kabul eder nitelikte kullandığı ifadeler, bu şekilde uygulanma motifini haklı çıkarmaktadır. Cumhurbaşkanı, yaptığı açıklamalarda, Ermenistan'ın bölgesel dengeyi gözettiği ve olaylara karşı kayıtsız kalamayacağını da belirtmiştir.²⁸²

2013'te reddedilme ve Rusya güdümündeki Avrasya Ekonomik Birliğine girdikten sonra, AB ile ilişkilerin yeniden iyileştirilmesi için görüşmelere başlanması ve 'Kapsamlı ve Genişletilmiş Serbest Ticaret' anlaşmasının imzalanması ise, Rusya'nın hegemonyasını kabul ettirdikten sonra Sarkisyan'a sunulan olanak olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla da, önem kesp eden motifler arasında konjonktür ve aktörlerin

²⁷⁹ Robert Jervis, 'The Remaking of a Unipolar World'. The Washington Quarterly, vol 29, 2006, s 17.

²⁸⁰ Jack Snyder, 'Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition'. Ithaca: Cornell University Press, 1991, s 319.

²⁸¹ Richard Giragosian, 'Armenia's Strategic U-Turn'. ECFR, 2014, S 2.

²⁸² Statement by President Serzh Sargsyan on the Occasion of the 20th Anniversary of The Republican Party of Armenia (<http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2010/12/18/news-81/>).

etki boyutunun daha kabarık şekilde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bir yandan ise bu olayların devamında Sarkisyan'ın iktidarını kaybetmesi, Rusya'nın gözünde onun güvenilirliğinin azalması olarak da ifade edilmiştir. Bu bağlamda Sarkisyan'ın 2017 Parlamento seçimleri öncesinde Moskova'ya yaptığı ziyaretin amacı destek almak olarak ifade edilirken, Putin'in bağlılığını yeterli görmediği halde, Başbakan Karen Karapetyan'ı da destekleyebileceği vurgulanmıştır.²⁸³ Rusya'nın Başbakan Karapetyan'ı destekleyebileceği gözardı edilmezken, Sarkisyan'ın Başbakanlık için kendi adaylığını ileri sürmesi ve Parlamento'nun onayından geçmesi, Ermenistan kamuoyunda tansiyonu yükseltmiştir. Muhafız güçleri yönlendiren Nikol Paşinyan'ın aktif faaliyeti ise, dikkatleri üzerine çekmiş ve ülkenin sürüklendiği iç karışıklıkları zamanı Rusya'nın desteğini alan muhalif lider olması kaçınılmaz olmuştur. Böyle bir durumda Sarkisyan, 2018 yılı Nisan ayı itibarıyla istifa ettiğini ilan etmiştir.²⁸⁴

3.2.2. 'Kapsamlı ve Genişletilmiş İşbirliği Anlaşması'nın Sarkisyan'ın Karakter Özellikleri Çerçevesinde Analizi

İç ve dış aktörlerin baskısı sonucunda verilen istifa, kendiliğinde bir mecbur edilmeyi ifade ederken, bir yandan da Sarkisyan'ın yönetimi boyunca tam olarak bağımlı siyaset yürütüp yürütmediği sorusunu ortaya çıkarmaktadır: Sarkisyan, süreç boyunca yönetilen bir piyon mudur, yoksa Ermenistan'ın AB ile ilişkilerinde yön verici aktör müdür?

Ermenistan ve AB arasındaki anlaşmanın 2013 yılı öncesi ve sonrasında olmak üzere iki kere gündeme gelmesini göz önünde bulundurarak, Sarkisyan'ın anlaşma diplomasisini 2013 öncesi ve sonrası olarak inceleyeceğiz. Süreç boyunca Sarkisyan'ın rolü ile ilgili sorduğumuz soruya kendi metodumuz esasında cevap verebilmek için ise liderin 5 karakter özelliğine ait göstergeleri esasında bir analiz yapacağız: Güç İhtiyacı, Kendine Güven, Olayları Kontrol Etme İnancı, Kavramsal Çeşitlilik, Misyon odaklılığı.

2007 yılında ilan edilen Milli Güvenlik Stratejisi belgesinde Ermenistan'ın, 2003 yılından itibaren Avrasya Ekonomik Birliği'nde gözlemci konumda yer almasına rağmen ekonomideki gerilemenin önüne geçilememesi, ülkenin ticaret çeşitliliğinin zayıflığı ile açıklanıyor ve bu durumun ortadan kaldırılması için diğer ekonomik güç

²⁸³ Bartłomiej Krzysztań, 'The Choice of Serzh Sargsyan'. New Eastern Europe, 22 Aralık 2017. <http://neweasterneurope.eu/2017/12/22/choice-serzh-sargsyan/>

²⁸⁴ 'Serzh Sargsyan: Armenian PM Resigns After Days of Protests'. BBC NEWS, 23 Nisan 2018 <https://www.bbc.com/news/world-europe-43868433>

merkezlerine ilişkileri geliştirme yoluyla entegre olmanın hedeflendiği ifade edilmiştir. 2004 yılından itibaren AB'nin Avrupa Komşuluk Politikasına üye olan Ermenistan'ın AB'ye entegrasyon amacının Sarkisyan iktidarının başlamasından daha önceye dayanmaktadır.²⁸⁵ Bu belgenin Sarkisyan iktidarını ekonomik açılım için faaliyet göstermeye destek niteliği taşıdığı da anlaşılmaktadır. Yüksek göstergesi olmayan kendine güven özelliğine rağmen AB ile aktif ilişki kurma çabası da bu desteğin tezahürü olarak kabul edilebilir.

Yönetime geldiği sürecin başlarından itibaren, Sarkisyan, AB ile ilişkileri geliştirme politikası yürüteceğinin sinyallerini vermiştir. Kısa bir süre sonra iki taraf arasında yakınlaşma görülmesine rağmen ise süreç 2013 yılına kadar uzanmıştır. Sonrasında Sarkisyan, beklenmedik bir şekilde AB ile görüşmelerin tamamlanması sonrası imzalanması öngörülen anlaşmadan vazgeçerek, Rusya güdümündeki Gümrük Birliğine katılmıştır²⁸⁶. Sarkisyan'ın bu tutumu ve reaksiyonu, olaylara karşı algı ve yaklaşımı ile bağlantılıdır ve bu yaklaşımı ortaya koyan karakter özellikleri bağlamında açıklanmalıdır.

Liderlerin diğer aktörler ve gelişmeler dolayısıyla olaylardan etkilene bildiğini daha önce ifade etmiştik. Bu etkileşimin boyutu ve hangi şekilde olması ise iki karakter özelliğinin göstergesi ile ilgilidir: Olayları Kontrol Etme Becerisine İnanç ve Güç İhtiyacı. Sarkisyan'ın her iki özelliğinin düşük göstergeli olması, liderin dıştan gelen baskılara karşı kabul eden taraf olma eğilimini ifade etmektedir.²⁸⁷

Buradan hareketle, Sarkisyan'ın iktidarının ilk döneminde yaşanan gelişmelerin onun politikalarına karşı tutumunda etkili olduğu sonucuna varmaktayız. Literatüre 'U Dönüşü' olarak düşen ve Sarkisyan'ın başarısızlığı olarak kabul edilen Gümrük Birliğine dâhil olmasının nedeninin orta göstergeli kendine güven duygusunu üsteleyebilecek düzeyde bir baskı ile karşı karşıya kalması ile açıklarsak yanılmış olmayız. Nitekim Türkiye ile yakınlaşma sürecinde Ermenistan'a verilen Rusya desteği, AB'nin genişlenme politikası sonucunda Kafkasya'da daha aktif konuma gelmesi ve

²⁸⁵ Maria Lagutina, 'Regional Integration and Future Cooperation Initiatives in the Eurasian Economic Union'. İGİ Global, 2019, s 154.

²⁸⁶ Hrant Kostanyan, 'The Rocky Road to an EU – Armenia Agreement: From U-Turn to Detour'. CEPS, 2015, S 1.

²⁸⁷ Esra Çuhadar, Juliet Kaarbo, Barış Kesgin & Binnur Özkeçeci-Taner, 'Turkish Leaders and Their Foreign Policy Decisionmaking Style: A Comparative and Multi-Method Perspective'. Turkish Studies, February 2020, s 7.

Gürcistan'ın 2008 Ağustos savaşından sonra Batı güç merkezine doğru yönelen dış politika izlemesi ile birlikte sorgulanmaya başlanmıştır. Ermenistan'ı sonuncu kalesi olarak gören Rusya'nın verdiği desteğin yerini tehditlere bırakması, Sarkisyan'ı ülkenin güvenlik meselesini göz önünde bulundurmaya mecbur etmiştir. Baskıları kabul ederek verilen dış politika tavizi ve Sarkisyan tarafından yapılmış geri adım hamlesi, Rusya desteği olmadan ülke güvenliğini temin etmesine inancının zayıf olmasıyla izah edilebilir. Böylelikle de, liderin, olayları kontrol etme inancının zayıf olması sonucunda baskılara boyun eğdiği ortaya çıkmıştır.²⁸⁸

Dış politika dinamikleri bakımından büyük baskılara maruz kalması ve uluslararası alanda en büyük güç sahibi devletlerden olan Rusya ile olan karşılıklı etkileşim, Ermenistan yönetiminde olan kişinin devamlı dış politika çizgisine sahip olabilmesi için orta seviyede kendine güvene sahip olmasının yetersiz olması da dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir. Nitekim orta düzey kendine güveni ile Sarkisyan'ın Rusya'nın etkisi ile bir anda siyasi çizgisinde geri dönüş etmesi, bu yetersizliğin bir fiyaskoya dönüşebilmesi olarak ifade edilebilir.²⁸⁹

Olayları kontrol etmeye olan düşük inancı ve yüksek olmayan kendine güveni aktif faaliyet göstermesine engel olurken, AB ile ilişkilerde yürüttüğü diplomasinin 2 önemli karakter özelliği esasına dayandığı ifade edilebilir: orta seviyeli Misyon Odaklılık ve içinde bulunulan duruma karşı tutumu belirleyen yüksek göstergeli Kavramsal Çeşitlilik.

Orta seviyeli Misyon Odaklı göstergeye sahip olan liderlerin hem sorun çözme yönlü hem de çalıştığı grup dâhilindeki ilişkilere önem verdiğini daha önce belirtmiştik.²⁹⁰ AB ile anlaşmanın 2013 yılına kadarki dönemde Sarkisyan'ın ilişkileri de önemseyerek siyaset yürüttüğünü Rusya'ya karşı olan tutumundan anlamaktayız. 2013 yılı sonrasında ise devletin güvenliğine olan tehditler nispeten aşağı düzeye çekilebildiği için, Sarkisyan'ın ulaşmaya çalıştığı hedefe bağlı olarak sorunları ele aldığını fark etmekteyiz. Bunu Rusya liderliğindeki Gümrük Birliğine dâhil olmayı kabul etmesine

²⁸⁸ Barış Kesgin, 'Turkey's Erdoğan: leadership style and foreign policy audiences'. Turkish Studies 2020, Cilt 21, Sayı 1, s 66-67

²⁸⁹ Klaus Brummer, 'Fiasco Prime Ministers': Leaders' Beliefs and Personality Traits As Possible Causes For Policy Fiascos'. Journal of European Public Policy, Cilt 23, Sayı 5, 2016, S 706

²⁹⁰ Margaret Hermann, 'Assessing Leadership Style: A Trait Analysis'. Social Science Automation, 1999, S 25.

rağmen, aynı zamanda AB ile de benzer anlaşmayı tamamlamak için bir çaba sarf ettiği görülmektedir. AB desteğini almak için gerekli reformları yapmaya çalıştığını ifade etmesi, Sarkisyan'ın Ermenistan ekonomisindeki çeşitsizlik sorununu çözme isteğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.²⁹¹

Karabağ Klanı diye tabir edilen grubun üyesi olan Sarkisyan'ın, AB ile ilişkilerde kendi grubu ve ülkesi çıkarlarını temin etmek için sorun çözme odaklı hareket ettiği görülmektedir. Özellikle de, kendisine karşı yöneltilen eleştirilere rağmen faaliyetine devam etmesi, ilişkilere önem veren değil, sorunları merkezi konuma alan ve çıkarları gözetken lider olarak çözüm arayışı içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.²⁹²

Literatüre Ermenistan dış politikasında 'U Turn' olarak düşen Ermenistan AB anlaşmasının, süreç boyunca 2013 ve 2017 yılları olmak üzere iki kere ülkenin dış politikasında ön plana çıkmasına rağmen, yalnız 2018 yılında yürürlüğe girmesi ise, Sarkisyan'ın tek üst düzey göstergeye sahip özelliği olan Kavramsal Çeşitliliğe bağlı olarak da açıklanabilir. Nitekim Kavramsal Çeşitlilik becerisi yüksek olan liderler için kalıplaşmış faaliyetler ve inançlar çok az rastlanmaktadır.²⁹³

Olaylara ve dönemsel konjoktüre bağlı olarak liderlerin yürüttükleri politikalarında görülen değişiklikler, bu karakter özelliği ile bağlılık göstermektedir. Özellikle, 2013 yılında Ermenistan ve AB arasında imzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmemesi ve Ermenistan'ın Sarkisyan liderliğinde beklenmedik bir şekilde Rusya güdümündeki Birliğe dâhil olması, Sarkisyan'ın ülkeyi zor durumda bırakmamak için kabul ettiği bir zorunluluk olarak kabul edilebilir. Bu zorunluluğa karşı ifade edilen tavır ise yine de çeşitlilik özelliği ile ilgilidir.²⁹⁴

Yürütülen politikalardan çıkarılan sonuç ve elde edilen tecrübenin daha sonraki gelişmelere uygulanması, Çeşitliliği güçlü liderlere has olan bir özelliktir. Türkiye ile yürütmeye çalıştığı 'Futbol Diplomasisi' ve bu diplomasinin sonucu olarak yürürlüğe

²⁹¹ 'President Sargsyan: Armenia is Firm and Consistent in Conducting Reforms'. ARMENPRESS, 23 October 2015.

²⁹² Meltem Ceri-Booms, Petru Lucian Curşeu, Leon A.G. Oerlemans, 'Task and person-focused leadership behaviors and team performance: A meta-analysis'. Human Resource Management Review, Cilt 27, Sayı 1, 2017, s 180.

²⁹³ Samuel C. Reed, 'Some Relationship Between Conceptual Complexity and Mental Abilities'. Educational Testing Service Princeton, New Jersey, Sayı 2, 1966, S 3-5.

²⁹⁴ Stephen Benedict Dyson and Thomas Preston, 'Individual Characteristics of Political Leaders and the Use of Analogy in Foreign Policy Decision Making'. Political Psychology, Vol. 27, 2006, s 283.

koyulmaya çalışılan Protokollerin uygulamaya koyulamaması, Sarkisyan'ı faaliyet süreci boyunca alternatifleri göz önünde bulundurma ve gerektiğinde geri adım atma yönünde tecrübe kazandırmıştır. AB ile 2013'te yürürlüğe girmeyen ve nihai sonuca 2018 yılında ulaşılan anlaşma da bu kazanılan tecrübenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹⁵

Anlaşma tarafları arasındaki bağların tamamen koparılmaması ve aksine çok kısa bir süre sonra yeniden daha kapsamlı bir anlaşma için yapılan görüşmeler de, Sarkisyan'ın belli bir misyona sahip lider olduğunu ortaya koyuyor. Bu misyonu yerine getirmek için gelişmeleri göz önünde bulundurması ise dıştan gelen bilgiye karşı açık tutum sergilediğine işaret ediyor. Sarkisyan'ın Ukrayna krizi ve ülkenin güvenlik temelli dış politikası ile ilgili söylemlerinden de bu tutum görülmektedir. Söylemlerinde ülkenin coğrafi ve politik konumuna bağlı olarak devamlı olarak tehdit altında olduğunu vurgulayan Sarkisyan, bu tehditlerin hem askeri hem de ekonomik alanları kapsadığını ve bu yüzden de bütün aktörlerle iyi ilişkiler kurulması gerektiğini savunmuştur. Özellikle, Ermenistan'ın Kırım krizi zamanı önce tarafsız kalmaya çalışması, daha sonra ise Rusya'ya destek veren tutumu bu bağlamda açıklanabilir.²⁹⁶

Gördüğümüz gibi, iki döneme ayırarak açıklamaya çalıştığımız AB Ermenistan anlaşmasının ilk dönemde imzalanamamasının temel nedenlerinin Ermenistan'a yapılan baskı ile beraber, Sarkisyan'ın düşük göstergeli özelliklerine bağlı olduğu da gerçeklik arz etmektedir. İkinci dönemde elde edilen başarı ise yine Sarkisyan'ın istikrarlı tutum sergilemesine olanak sağlayan yüksek göstergeli kavramsal çeşitlilik ve orta göstergeye sahip misyon odağı özellikleri ile bağlantılıdır.

²⁹⁵ Robert Jervis, 'Perception and Misperception in International Politics'. Princeton: Princeton University Press, 1976, s 270.

²⁹⁶ Vahram Ter-Matevosyan, ' Armenia and the Ukrainian Crisis: Finding the Middle Ground'. Caucasus Analytical Digest, No 67, 23 December 2014, s 1.

SONUÇ

Ermenistan dış politikasının temel parametreleri üzerinde araştırma yapılmasıyla, ülkede yürütülen siyasi çizgi üzerinde iç ve dış faktörlere bağlı olarak ağır baskı mekanizmalarının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bölgesel aktör olarak elindeki tarihsel bağları ve ekonomik, askeri silahları kullanarak en çok etki yapan taraf Rusya iken, uluslararası alanda ise ülke yönetimlerinin demokratik reformlar yapılması ve ekonomik işbirliği anlaşmalarına katılım gösterilmesi bağlamında ABD ve AB gibi güçlü aktörlerin baskılarına maruz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda uzun süre boyunca milletin hafızasında yer alan olaylar ve buna yönelik algı dolayısıyla milliyetçiliğin güçlü olduğu Ermenistan'da Diasporanın bu durumu kullanarak yönetimler üzerinde baskı mekanizması haline getirdiği sonucuna da varmaktayız.

Karşılaştığımız durum ülkenin yoksun olduğu enerji kaynakları ve dünyaya açılma olanaklarının geniş olmamasıyla ilgilidir. Özellikle denize çıkışının bulunmaması ve iki komşu ülkeyle var olan kapalı sınır, diğer iki ülkeyle de yaşanabilecek sorunlar ülkeyi krizin eşiğine getirmektedir. Buhranın daha da genişlemesinin karşısını almak için dünya pazarına çıkışın elde edilmesi hususunda üst düzeyde katılım sağlanamaması dış desteği zorunlu kılmıştır. Bu destek de gelişen olaylar ve konjunktürün değişmesi sonucunda liderlere karşı etki mekanizmasına dönüşmüştür.

Aynı zamanda bağımsızlık elde edildiği tarihten itibaren saldırgan dış politika izleyen Ermenistan, bu çerçevede devamlı olarak kendini tehditlerle karşı karşıya koymuştur. Hem Doğu hem de Batı sınırından komşuları olan Azerbaycan ve Türkiye ile yaşanan askeri ve siyasi kriz durumu, Ermenistan'ı güvenlik arayışı içinde olmaya itmiştir. Yeterli askeri güce sahip olmayan Ermenistan yönetimleri, çareyi bölgesel ve uluslararası aktörlerin yardımını almakta görmüştür. Bu doğrultuda bağımsızlıktan itibaren uygulanan politika ise ülkeyi diğer devletlerden bağımlı hale sokmuştur. Sınır güvenliğini sağlayacak kadar bile askeri güçten yoksun olan Ermenistan için ülkede Rusya askerinin varlığından başka çare bulunamamıştır. Bu durum da, özellikle, Karabağ sorunu dolayısıyla, Ermeni liderlerin dış politika çizgisinde değişimleri zoraki hale getirmektedir.

Ermenistan'ın bağımsızlıktan sonraki tüm liderleri bu dış etkiyi üzerinde hissederken, uygulanan baskıya karşı sergilenen tavırda farklılıklar ortaya çıktığı da görülmektedir.

Nitekim ilk Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan, bu baskılara kafa tutmaya çalışırken, sonraki lider Robert Koçaryan tam aksi bir siyaset yürüterek, tüm devletlerin baskısını kabul ederek ülkede yönetimi sürdürmeye çalışmıştır.

Araştırmanın örneğini teşkil eden Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan döneminde ise, politikaların farklı bir şekilde yürütüldüğü görülmüştür. Tüm aktörlerin baskıları aynı olarak kalmaktayken, bu baskılara karşı Sarkisyan'ın ilk ve ikinci başkanlık dönemi olmak üzere farklı dönemlerde kavramsal çeşitliliği özelliği bağlamında farklı tutumlar sergilediği ortaya çıkmıştır. Türkiye ile ilişkilerde uygulamaya çalıştığı politikanın kendisinin yürütmeye çalıştığı politika hedefi bakımından başarılı olduğu görülürken, sürecin mantıklı sonucu olarak kabul edilmesi gereken Protokollerin onaylanmaması ise politik literatüre tam olarak Sarkisyan'ın başarısızlığı olarak düşmemiştir.

Ülke dış politikasında liderlere bağlı olarak dönem-dönem farklılıklar görülmesi ise, yöneticilerin şahsi düşünce, algı ve inançlarının bağımlı devlet olarak görülen Ermenistan'da dahi önemli role sahip olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Özellikle, Sarkisyan döneminde dış politikada görülen önemli değişiklikler, Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilme çabası ve AB perspektifinde Batıya yönelme, kendisinin karakterinden ileri gelmektedir. Bu durumu incelemesini yapmış olduğumuz karakter analizi ile de desteklemiş bulunmaktayız. Nitekim AB ile imzalanan anlaşma, Ermenistan liderleri üzerinde uygulanabilecek etki mekanizmalarının olduğunu birkez daha ortaya koymakla beraber, liderlerin kendi algılarının da süreci yönetmede önemli olacağını göstermiştir. Literatüre 'U – Turn' olarak düşen, 2013 yılında Sarkisyan'ın AB ile anlaşmadan vazgeçerek, Rusya ile yakınlaşma anlamına gelen Gümrük Birliğine yönelmesi, daha sonrasında ise AB ile yeniden görüşmelere başlanması ve kısa bir süre sonra anlaşmanın imzalanarak yürürlüğe koyulması, liderin misyon odağı olduğu zaman istediği hedefe ulaşmayı başarabileceği anlaşılmaktadır.

Liderlik özelliklerinin analizi yapılırken ortaya çıkan göstergeler, kalıplaşmış algının ötesinde bir sonuca varmamıza neden olmuştur. İktidara geldiği andan itibaren ülke içinde ve dışında büyük muhalif güçler faaliyet göstermiş olsa da, kendisinin yönetmek için üst düzey güç ihtiyacı duymadığı görülmektedir. Diasporanın baskılarına rağmen, Türkiye ile yakınlaşmayı devam ettirmesi de bu bağlamda açıklayıcı nitelik taşımaktadır.

Şaşırtıcı göstergelere sahip diğer özellikleri ise, Grup Algısının zayıf olması ve Diğer Aktörlere Karşı Güvensizlik hissinin yüksek düzeyde olmamasıdır. Karabağ savaşının aktif katılımcısı ve yönverici aktörlerinden olan Sarkisyan'ın beklenmedik bir şekilde milliyetçi tutum sergilemekten uzak algısı, liderlerin karakter özellik analizi sonucunda varılabilecek sürpriz sonuçlara da işaret etmektedir.

Aynı zamanda, iki tehdit olarak görülen devlet arasında ve ekonomik, askeri sıkıntılar içinde politika yürütülmesine rağmen, diğer aktörlere karşı şüphe duymaması, Sarkisyan'ın en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmıştır.

En büyük beklenmedik durum ise tek yüksek göstergelere sahip olan Kavramsal Çeşitlilik özelliği ile ilgilidir. Bu özelliği yüksek düzeyde olan liderlerin, olaylara farklı açılardan bakabildiğini göz önünde bulundurduğumuzda, Sarkisyan'ın, genel olarak kabul gördüğü gibi, 'piyon' bir lider olmadığı sonucuna varmaktayız. Yürütmeye çalıştığı politikaya karşı baskıların güçlü olduğu dönemlerde farklı bir yönde devam etmesini de baskıları kabul etmesi ile beraber, sergilediği siyaset çeşitliliği olarak da kabul edebiliriz.

Aynı zamanda yüksek olmayan Kendine Güven ve Olayları Kontrol Etme İnancına karşın istediği sonucu alana kadar aynı çizgide devam ettiği de görülmektedir. Özellikle geri adım attığı veya atmak zorunda kaldığı durumlarda ise kendi tezini savunmaktan tamamen vazgeçmiş bulunmadığını göstermiştir. Bu durum Ermenistan'ın AB ile ilişkilerinde daha bariz bir şekilde öne çıkmaktadır. Belli bir misyon çerçevesinde hareket etmesi ve kendi grubunun çıkarları doğrultusunda sorunları çözme eğiliminde olması vardığımız sonucu desteklemektedir. Nitekim büyük eleştirilere rağmen Türkiye ile devam ettirmiş bulunduğu 'Futbol Diplomasisi', kendisinin Ermeni toplumuna karşı ihaneti olarak empoze edilmiş olsa da, aslında Ermenistan'ın sözde 'Ermeni Soykırımı' ile ilgili herhangi bir geri adım atması veya taviz verdiği görülmemektedir. Komşu ülke ile olan ilişkilerin düzeltilmesi çabası, liderin kendi iktidarını güçlendirmesi çabasının bir sonucu olmaktadır.

Sarkisyan'ın, Koçaryan gibi baskılara karşı gelmemiş bir liderden sonra yönetime gelmiş olması ve Ermenistan gibi imkânları kısıtlı bir devletin yönetiminde mümkün olduğu kadar aktif faaliyet göstermesi, liderlerin sahip oldukları karakter özellikleri ve kişisel algılarının her zaman için büyük önem kesp ettiğini ispat etmektedir. Sarkisyan

örneğinde yapmış olduğumuz analiz ise, ekonomik ve askeri açıdan desteğe muhtaç, politik baskıların en yüksek düzeyde olduğu ülkelerde bile yönetimde olan liderlerin ülke politikasına farklı şekillerde yön verebileceğini görüyoruz.

Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda politik liderlik alanında daha geniş araştırmalar yapılması gerektiğini ifade etmek gerekiyor. Güçlü veya zayıf diye kabul edilmesinden asılı olmadan, tüm liderler için yapılacak kapsamlı karakter analizi, ülkelerin izleyeceği politik çizgileri daha önceden belirlemek ve sorunlar yaşandığı zaman çözüm bulabilmek için temel kaynaklardan biri olacaktır.



KAYNAKÇA

Abdelfattah, Ali. “The Association Between Leadership Traits of Political Party Leaders And Party İssue Positions: The Case of Turkey 2002-2015”. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017.

Aberg, John ve Terzyan, Aram. “Structure or Agency? Explaining Armenia’s Foreign Policy Evolution”, *Eastern Journal of European Studies*. 9/1 (2018): 151-172.

Acar, Şefika Demet. “Kafdağı’nın Ardında Saklı Kalan Komşuluk: Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya”. *Karadeniz Araştırmaları*. 6/22 (2009): 21-42.

Ağacan, Kamil. “AB’nin Güney Kafkasya Politikası”. *Stratejik Analiz*. 7/81 (2007): 48-49.

Akçay, Ekrem Yaşar. “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı”. *Gümüşhane Üniversitesi SBED*. 2/4 (2011): 19 - 44.

Aktan, Coşkun. “İdeal Devlet ve İyi Yönetim: Temel İlkeler, Kurallar ve Kurumlar”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*. 7/1 (2015): 50 – 60.

Aktürk, Uğur. “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları*. 1/1 (2010): 20-39.

Alkın, Cengiz Mevlüt. “Liderlik Özellik ve Davranışlarının Belirlenmesi ve Konuyla İlgili Olarak Yapılan Bir Araştırma”. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2006.

Aras, Bülent ve Özbay Fatih. “Turkish-Armenian Relations: Will Football Diplomacy Work?”. *SETA Yayınları*. 24 (2008): 1-7.

Armstrong, John. “Nations Before Nationalism”. *University of North Carolina Press*. Chapel Hill, 1982.

Asgarova, Türkan. “Soğuk Savaş Sonrası Dönem’de Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde ‘Yumuşak Güç’”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.

Asker, Ali. “Rusya’nın Ermenistan’da Askeri Varlığı: Hukuki ve Politik Bakış Açısıyla Bir Değerlendirme”. *Ermeni Araştırmaları*. 41/41 (2012): 93-112.

Aslanlı, Araz. “Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?”. *Stratejik Analiz*. 1/12 (2001): 52-58.

Astourian, Stephan. “From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia”. *University of California*. Berkeley, 2000.

Atkinson, John. “Motives in Fantasy, Action, and Society”. *Litton*. New York, 1958.

Barber, David James. “The Presidential Character”. *Prentice-Hall, Inc*, Englewood, 1985.

Hermann, Margaret ve Kaarbo Juliet. “Leadership Styles of Prime Ministers: How Individual Differences Affect The Foreign Policymaking Process”. *The Leadership Quarterly*. 9/3 (1998): 243-263.

Bayram, Mürsel. “Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/3 (2016): 69-77.

Bennis, Warren. “The Challenges of Leadership in the Modern World”. *American Psychologist*. 62/1 (2007): 2-5.

Berktaş, Deniz. “Ermenistan, Avrasya Ekonomik Birliğine Katıldı”. *Aljazeera Türk*, 2014.

Demirtepe, Turgut. “Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun”. *USAK Yayınları*, Rapor Sayı 11-07, 2011.

Beşikçi, Öraz Seçil. “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 16/2 (2016): 237-252.

Block, Ann Betty. “Leadership and Ambiguity: When Policy, Politics, and Truth Collide”. *Quest*. 66/4 (2014): 323-337.

Blondel, Jean, (1987), “Political Leadership: Towards a General Analysis”. *SAGE Publication*. Beverly, 1987.

Brummer, Klaus. “Fiasco Prime Ministers’: Leaders’ Beliefs and Personality Traits As Possible Causes For Policy Fiascos”. *Journal of European Public Policy*. 23/5 (2016): 702-717.

Bormann, Nils-Christian ve Golder Matt. “Democratic Electoral Systems Around The World, 1946–2011”. *Electoral Studies*. 32/2 (2013): 360-369.

Bozkuş, Deveci Yıldız. “Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri”. *Karadeniz Araştırmaları*. 39/39 (2013): 39-52.

Burns, Macgregor James. “Leadership”. *Harper & Row*, London, 1978.

Cabbarlı, Hatem. “Ermenistan Dış Politikası”. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2008.

Cabbarlı, Hatem. “Ermenistan”da Siyasi Aktörler ve Partiler”. *Azerbaycan Devlet Başkanı Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi*. Bakü, 2015.

Cafersoy, Nazım. “Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası”. *Asam Yayınları*. Ankara, 2001.

Cakova, Emre. “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”. Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi, 2013.

Canyurt, Dilek. “Ermenistan Dış Politikası ve Konstrüktivizm: Türkiye Örneği”. *Pamukkale Üniversitesi SBE*. 1/25 (2016): 102-123.

Ceri-Booms, Meltem, Curşeu, Petru ve Oerlemans Leon. “Task and person-focused leadership behaviors and team performance: A meta-analysis”. *Human Resource Management Review*. 27/1 (2017): 178-192.

Cicioğlu, Filiz. “Azerbaycan – Ermenistan Çatışması: Kafkasya’da Bitmeyen Mücadele”. Der: Kemal İnâat ve diğerleri, ‘Dünya Çatışma Bölgeleri’. *Nobel Yayıncılık*. Ankara, 2014.

Cohen, Ariel. “US Policy in The Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity”. *Backgrounder*. Rapor Sayı 1132, 1997.

Cohen, Robin. “Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers”. *International Affairs*. 72/3 (1996): 507-520.

Cornell, Svante. “US Engagement in the Caucasus: Changing Gears”. *Helsinki Monitor*. 16/2 (2005): 111-119.

Çakıryan, Hakob. “Jiyayr Libarityan: ‘Daşnakların Koçaryan’a Desteği Ermenistan İçin Çok Tehlikeli Olmuştur”. *AZG Gazetesi*, Sayı 80, 2002.

Çelikkol, Oğuz. “Ermeni ‘Soykırım’ İddiaları, Amerikan Kongresi Ve Türkiye”. *Bilge Strateji*. 7/13 (2015): 17-30.

Çiçek, Kemal. “Osmanlı Ermenilerinin 1915’teki Tehciri: Bir Değerlendirme”. *Akademik Bakış*. 3/6 (2010): 1-14.

Çuhadar, Esra, Kaarbo Juliet, Kesgin Baris ve Ozkececi-Taner Binnur. “Personality or Role? Comparisons of Turkish Leaders Across Different Institutional Positions”. *Political Psychology*. 38/1 (2017): 39-54.

Çuhadar, Esra, Kaarbo Juliet, Kesgin Barış ve Özkeçeci-Taner Binnur. “Turkish Leaders and Their Foreign Policy Decisionmaking Style: A Comparative and Multi-Method Perspective”. *Turkish Studies*. 21/2 (2020): 1-21.

Davutoğlu, Ahmet. “Strateji Derinlik”. *Küre Yayınları*. İstanbul, 2009.

Demircan, Sami. “1990 Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri”. Yüksek Lisans Tezi. Gelişim Üniversitesi, 2017.

Dikkaya, Mehmet ve Özyakışır Deniz. “Developing Regional Cooperation Among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of Regional Projects”, *Perceptions: Journal of International Affairs*. 13/1 (2008): 93-118.

Dragneva, Rilka, Laure Delcour ve Laurynas Jonavicius. “Assessing Legal and Political Compatibility between the European Union Engagement Strategies and Membership of the Eurasian Economic Union”. *EU-STRAT*. Rapor Sayı 7, 2017.

Dubaşı, Hamit. “İslam’da Otorite”. Çev. Süleyman E. Gündüz. *İnsan Yayınları*. İstanbul, 1995.

Dufoix, Stephane. “Diasporas”. *University of California Press*. England, 2008.

Dugin, Aleksandr. “Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım”. Çev. Vügar İmanov, *Küre Yayınları*. İstanbul, 2003.

Durakçay, Akgül Fulya ve Gülal Gün Asiye. “Avrupa Birliği’nin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımında Demokrasi Teşviki”. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*. 3/3 (2018): 289-310.

Dwyer, Claire. “Diasporas and Economics”, der K. Knott ve S. McLoughlin, “Diasporas: Concepts, Intersections, Identities”. *University of Chicago Press*. Chicago, 2010.

Dyson, Benedict. “Cognitive Style and Foreign Policy: Margaret Thatcher's Black-and-White Thinking”. *International Political Science Review*. 30/1 (2009): 33-48.

Dyson, Stephen. “Personality and Foreign Policy: Tony Blair’s İraq Decision”. *Foreign Policy Analysis*. 2/3 (2006): 289-306.

Dyson, Stephen ve Preston Thomas. “Individual Characteristics of Political Leaders and the Use of Analogy in Foreign Policy Decision Making”. *Political Psychology*. 27/2 (2006): 265-288.

Ekici, Yunus. “Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları*. 2/1 (2017): 62-77.

Ekici, Yunus. “İkinci Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)”. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, 2017.

Ekinci, Didem. “Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği”. *Ermeni Araştırmaları*. 61(2018): 71-106.

Ereker, Fulya. “Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2010.

Ersoy, İlhan. “Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul’da Yaşayan Kırım Tatarlarının Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak ‘TEPREŞ’”. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.

Fischer, Stanley and Sahay Ratna. “Transition Economies: The Role of Institutions And Initial Conditions”. *IMF*, Preliminary Draft, 2004.

Giragosian, Richard. “Armenia’s Strategic U-Turn”. *ECFR Publications*, 2014.

Glad, Betty. “Why Tyrants Go Too Far: Malignant Narcissism and Absolute Power”. *Political Psychology*. 23/1 (2002): 1-37.

Grigoryan, Armen. “Armenia: Joining Under the Gun”, der S. F. Starr ve S. Cornell, “Putin's Grand Strategy: the Eurasian Union and its Discontents”. *Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program*. Washington, 2014

Goleman, Daniel. “Yeni Liderler”. Çev. Filiz Nayır. *Varlık Yayınları*. İstanbul, 2002.

Görener, Aylin ve Ucal Meltem. “The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdoğan: Implications for Turkish Foreign Policy”. *Turkish Studies*. 12/3 (2011): 65-92.

Görgülü, Aybars. “Türkiye Ermenistan İlişkileri: Bir Kısır Döngü”. *Tesev Yayınları*. İstanbul, 2008.

Görgülü, Aybars. “Towards A Turkish-Armenian Rapproachment?”. *Insight Turkey*. 11/2 (2009): 19-29.

Görgülü, Aybars, Iskandaryan Alexander ve Mınasyan Sergey. “Türkiye-Ermenistan Diyalog Serisi: Yakınlaşma Sürecini İncelemek”. *TESEV Yayınları*. İstanbul, 2010.

Gözler, Kemal. “Anayasa Hukukuna Giriş: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku”. *Ekin Kitabevi Yayınları*. Bursa, 2001.

Gül, Nazmi. “21. Yüzyıl Başlangıcında Haydat”. *Stratejik Analiz*. 1/2 (2000): 25-28.

Güngör, Bayram. “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 1/1 (2008): 11-34.

Gürün, Kamuran. “Ermeni Dosyası (3. Baskı)”. *TTK Yayınları*. Ankara, 1985.

Güven, Süleyman. “Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset”. *Selçuk İletişim*. 9/3 (2016): 90-118.

Hart, Paul. “Contextual Analysis”. Der Rhodes, R. “The Oxford Handbook of Political Leadership”. *Oxford University Press*. Oxford, 2004.

Hay, Julie. “Transformational Mentoring”. *Mcgraw Hill Book Company*. New York, 1995

Helms, Ludger. “Institutional Analysis”. Der Rhodes, R. “The Oxford Handbook of Political Leadership”. *Oxford University Press*. Oxford, 2014.

Hermann, Margaret. "Explaining Foreign Policy Behavior Using the Personal Characteristics of Political Leaders". *International Studies Quarterly*. 24/1 (1980): 7-46.

Hermann, Margaret. “Assessing the Foreign Policy Role Orientations of Sub-Saharan African Leaders”. Der Walker, Stephen “Role Theory and Foreign Policy Analysis. Durham”. *Duke University Press*. Durham, 1987.

Hermann, Margaret. “Assessing Leadership Style: A Trait Analysis”, *Social Science Automation*. Hilliard, 1999.

Hermann, Margaret. “How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework”. *International Studies Review*. 3/2 (2001): 47-81.

Hermann, Margaret ve Hermann Charles. “Who Makes Foreign Policy Decisions and How: An Empirical Inquiry”. *International Studies Quarterly*. 33/4 (1989): 361-387.

Herzig, M. Kurkchiyan. “The Armenians Past and Present in the Making of National Identity”. *Routledge Curzon*. New York, 2005.

Herzig, Edmund. “The New Caucasus, Armenia, Azerbaijan and Georgia”, *Royal Institute of International Affairs*. Londra, 1999.

Hovranisyan, Kenen. “Sustainable Development and Energy Security in Armenia: A Step Towards Dilemma”. Yüksek Lisans Tezi, Lund Üniversitesi, 2003.

Hürsoy, Siret ve Kutlu Erdi. “Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliğinin Doğu Komşularına Yönelik Yaklaşımı”. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 9/2 (2018): 169-189.

İsmayılov, Elnur. “Ermenistan’daki Rus Askeri Üsleri: Bölgesel Güvenliğe Tehdit”. *BİLGESAM Yayınları*, Analiz Raporu Sayı 1170, 2014.

Jackson, Nigel. “Political Public Relations: Spin, Persuasion or Relationship Building?”. *PSA*. Londra, 2010.

Jafalian, Annie. “Reassessing Security in The South Caucasus: Regional Conflicts and Transformation”. *Taylor-Francis Group*. Routledge, 2016.

Jervis, Robert. “Perception and Misperception in International Politics”. *Princeton University Press*. Princeton, 1976.

Jervis, Robert. “The Remaking of a Unipolar World”. *The Washington Quarterly*. 29/3 (2006): 7-19.

Kaarbo, Juliet ve Hermann Margaret. “Leadership Styles of Prime Ministers: How Individual Differences Affect The Foreign Policymaking Process”, *Leadership Quarterly*. 9/3 (1998): 243-263.

Kakachia, Kornely ve Markarov Alexander. “Values and Identity as Sources of Foreign Policy in Armenia and Georgia”. *Universal*. Tiflis, 2016.

Kantarıcı, Hakan. “Kısaçtaki Bölge Kafkasya”. *İQ Kültür Sanat Yayıncılık*. İstanbul, 2006.

Kantarıcı, Şenol. “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi”. *İQ Kültür Sanat Yayıncılık*. İstanbul, 2011.

Karabayram, Fırat. “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası”. Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi, 2007.

Karagül, Soner. “20.Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri, Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri”. *Nobel Yayın Dağıtım*. Ankara, 2003.

Kasım, Kamer. “Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of Ter-Petrosyan and Kocharyan Era”. *Review of Armenian Studies*. 1/1 (2002): 90-104.

Kasım, Kamer. “Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi”. *2023 Dergisi*. 12 (2002): 42-46.

Kasım, Kamer. “Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki”, der Hasret Çomak, “Rusya Stratejik Araştırmaları – 1”. *TASAM Yayınları*. İstanbul, 2006.

Kasım, Kamer. “Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya”. *Usak Yayınları*, 2009.

Kasım, Kamer. “Armenia’s Foreign Policy: Small State Irredentism”. *Review of Armenian Studies*. 25 (2012): 133-150.

Kellerman, Barbara and Webster Scott. “The Recent Literature on Public Leadership Reviewed and Considered”. *Leadership Quarterly*. 12/4 (2001): 485-514.

Kesgin, Barış. “Tansu Çiller's Leadership Traits and Foreign Policy”. *Perceptions*, 17/3 (2012): 29-50.

Kesgin, Barış. “Turkey’s Erdoğan: leadership style and foreign policy audiences”. *Turkish Studies*. 21/1 (2020): 56-82.

Krikorian, Ruth Marina. “Almost Home: Perceptions of Home and Homeland Among The Armenian Diaspora in Lebanon”. *Center for Arab and Middle Eastern Studies*. Beyrut, 2007.

Komsuoğlu, Ayşegül. “Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel”. *Bengi Yayınları*. İstanbul, 2008.

Kohen, Sami, “Diaspora Sarkisyan’ı Zorluyor”, *Milliyet*, 7 Ekim 2009.

Kooshian, Byron George. “The Armenian Immigrant Community of California:1880–1935”. Doktora Tezi. Kaliforniya Üniversitesi, 2002.

Kostanyan, Hrant. “The Rocky Road to an EU – Armenia Agreement: From U-Turn to Detour”. *CEPS Publication*. Brüksel, 2015.

Közleme, Olgun. “Liderlik, Siyasal Otorite Tipleri ve Karizma”. *Toplum Bilimleri*. 7/13 (2013): 239-250.

Laçiner, Sedat. “11 Eylül Olayları (Yeni Terörizm) ve Ermeni Sorunu”. *Stratejik Analiz*. 2/19 (2001): 37-51.

Laçiner, Sedat. “Türkler ve Ermeniler / Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması”. *USAK Yayınları*. Ankara, 2005.

Laçiner, Sedat. “Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk dış politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya İle İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?”, *USAK Yayınları*. Ankara, 2008.

Linders, Nadine. “Recep Tayyip Erdoğan: Leadership Style and Sensitivity to Role Change and Traumatic Events”. Yüksek Lisans Tezi. Leiden Üniversitesi, 2017.

Lütem, Engin Ömer. “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu”. *Ermeni Araştırmaları*. 50 (2015): 231-373.

Mardanov, Samir. “Avrupa Birliği'nin Kafkasya Politikası”. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2006.

McCharty, Justin. “Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus”. *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*. Ankara, 1995.

Mert, Okan. “Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan”. *IQ Kültür Sanat Yayıncılık*. İstanbul, 2004.

Mikhelidze, Nona. “The Turkish-Armenian Rapprochement at the Deadlock”. *Istituto Affari Internazionali*. 1005 (2010): 1-9.

Minasyan, Sergey. “Multi-Vectorism in The Foreign Policy of Post-Soviet Eurasian States”. *Demokratizatsiya*. 20/3 (2012): 268-273.

Mirzoyan, Alla. “Armenia, the Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics”. *Palgrave Macmillan*. New York, 2010.

Moir, Mark. “Contextual Leadership: Context as a Mediator of Leader Effectiveness”. *Psychology and Behavioral Science International Journal*. 3/4 (2017): 1-2.

Mustafayev, Beşir. “Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımını Üzerine”. *Karadeniz Araştırmaları*. 29 (2011): 23-41.

Mutlu, Gülay. “Ermenistan Rusya İlişkileri: Giderek Artan Bağımlılık”. *Yeni Türkiye*. 60 (2014): 1-9.

Ohanyan, Anna. “On Money and Memory: Political Economy of Crossborder Engagement on the Politically Divided Armenia-Turkey Frontier”. *Conflict, Security and Development*. 7/4 (2007): 579-604.

Oran, Baskın. “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar(6.Baskı)”. *İletişim Yayınları*. İstanbul, 2002.

Öke, Kemal Mim. “Musul-Kürdistan Sorunu”. *İz Yayıncılık*. İstanbul, 2011.

Özalp, Necdet. “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”. *Panorama Dergisi*. 1/1 (2004): 1-8.

Özdal, Barış. “Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı Mı?”. *Ortadoğu Analiz*. 1/10 (2009): 67-75.

Özdaşlı, Esme. “Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği - Ermenistan İlişkileri”. *Aksaray Üniversitesi İİBF*. 8/1 (2016): 135-146.

Özerdem, Füsün. “Avrupa Birliği Doğu Ortaklığı Programı ve Program Ülkelerinin Algıları: Üyelik Olmadan Asla”. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları*. 3/1 (2012): 14-34.

Özgül, Bülent. “Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor?”. *Toplum ve Demokrasi*. 9/19 (2015): 149-176.

Özocak, Özer. “Diaspora Kavramı ve Ermeni Diasporası”. *Yeni Türkiye*. 60 (2014): 3483-3493.

Öztürk, Çoban Ebru. “Diaspora ve Dış Politika: Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Diasporanın Rolü”. *Ermeni Araştırmaları*. 46 (2013): 143-162.

Özyılmaz, Vildan Emine. “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”. *Gazi Üniversitesi İİBFD*. 15/2 (2013): 191-208.

Papazian, Taline. “From Ter-Petrossian to Kocharian: Explaining Continuity in Armenian Foreign Policy 1991–2003”. *The Post-Soviet Democratization*. 14/2 (2013): 235-251.

Pazarbaşı, Murat. “Liderlik ve Otorite: Lise Öğrencilerinin Liderlik ve Otorite Algısı Üzerine Bir Araştırma”. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2012.

Poguntke, Thomas and Webb Paul. “The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies”. *Oxford University Press*. Oxford, 2005.

Reed, Samuel. “Some Relationship Between Conceptual Complexity and Mental Abilities”. *Educational Testing Service Bulletin Series*. 2 (1966): 1-74.

Reis, Michele. “Theorizing Diaspora: Perspectives on ‘Classical’ and ‘Contemporary’ Diaspora”. *International Migration*. 42/ 2 (2004): 41-60.

Roberts, Sean ve Ziemer Ulrike. “Explaining the Pattern of Russian Authoritarian Diffusion in Armenia”. *East European Politics*. 34/2 (2018): 152-172.

Rothschild, Zachary, Landau Mark, Sullivan Daniel ve Keefer Lucas. “A Dual-Motive Model of Scapegoating: Displacing Blame to Reduce Guilt or Increase Control”. *Journal of Personality and Social Psychology*. 102/6 (2012): 1148-1163.

Safran, William. “Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland Land Return”. *Diaspora*. 1/1 (1991): 83-99.

Schafer, Mark and Walker Stephen. “Beliefs and Leadership in World Politics”. *Palgrave Macmillan*. New York, 2006.

Seyaz, Adnan. “Avrupa Birliğinin Kafkasya Politikası ve Karadeniz”. Der Çomak, Hasret ve diğerkleri. “Karadeniz Jeopolitiği”, *BETA Yayınları*. İstanbul, 2018.

Skulte-Ouaiss, Jennifer ve Tabar Paul. “Strong in Their Weakness or Weak in Their Strength? The Case of Lebanese Diaspora Engagement with Lebanon”. *Immigrants & Minorities Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*. 33/2 (2014): 141-164.

Smith, Anthony. “Myths and Memories of the Nation”. *Oxford University Press*. Oxford, 1999.

Sönmez, Sait. “Putin Yönetimi’nin Güney Kafkasya Politikası”. *Atatürk Üniversitesi SBE*. 15/2 (2011): 95-116.

Snyder, Glenn. “Mearsheimer’s World Offensive Realism and The Struggle For Security”. *International Security*. 27/1 (2002): 149-173.

Snyder, Jack. “Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition”. *Ithaca: Cornell University Press*. New York, 1991.

Swietochowski, Tadeusz. “Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı 1905- 1920”. Ter Nuray Mert. *Bağlam Yayınları*. İstanbul, 1988.

Şahbazov, Rövşen. “Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya Genişleme ve Komşuluk Politikası Ekseninde”. *EkoAvrasya*. Ankara, 2015.

Tanrıverdi, Mustafa. “Rusya İmparatorluğu’nun Kafkasya’da Ermenileri İskân Politikası ve Türklerin Göçü”. *Yeni Türkiye*. 61 (2014): 939-945.

Tekarslan, Erdal. “Sosyal Psikoloji”. *Filiz Kitabevi*. İstanbul, 1989.

Ter-Matevosyan, Vahram. “Armenia and the Ukrainian Crisis: Finding the Middle Ground”. *Caucasus Analytical Digest*. 67 (2014): 14-17.

Ter-Matevosyan, Vahram ve diğerleri. “Institutions and Identity Politics in The Armenian Diaspora: The Cases of Russia and Lebanon”. *Diaspora Studies*. 10/1 (2017): 64-80.

Thorun, Christian. “Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in Post-Soviet Russia's Conduct Towards The West”. *Palgrave Macmillan*. UK, 2008.

Topuz, Kurt Senem. “Hükümet Sistemleri ve Devlet Şekillerinin Ülkelerin Demokrasi Seviyeleri Üzerinde Yarattığı Farklılığın Tespiti Üzerine Bir Çalışma”. *Ege Akademik Bakış*. 16/3 (2016): 461-476.

Tucker, Robert. “Politics as Leadership”. University of Missouri Press. Missouri, 1981.

Tuncel, Kerem Turgut. “Güney Kafkasya’da 2-5 Nisan 2016’da Yaşanan 4 Gün Savaşı”. *Ermeni Araştırmaları*. 53 (2016): 301-338.

Türker, Bahtiyar. “Liderlik”. *Elma Yayınevi*. Ankara, 2004.

Tüysüzoğlu, Göktürk. “Güney Kafkasya’da Bölgesel İşbirliği Gerçekliğinden Soyutlanan Ülke: Ermenistan”. *Ermeni Araştırmaları*. 4 (2013): 233-276.

Tüysüzoğlu, Göktürk. “Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikası’nın Değerlendirilmesi”. *Yeni Türkiye*. 60 (2014): 1-18.

Tüysüzoğlu, Göktürk. “Rusya Dış Politikası’nın Etkin Silahı: Donmuş Çatışma Bölgeleri”. *Güvenlik Stratejileri*. 13/26 (2017): 185-219.

Ural, Selçuk ve Çaykiran Güliz. “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8 (2011): 107-136.

Uşul, Resul Ali. “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden”. Der. Mustafa Aydın, “Küresel Politikada Orta Asya”. *Nobel Yayınları*. Ankara, 2005.

Uygur, Akyay ve Gümüştekin Kübra. “Karanlık Liderliğin Alt Boyutlarının İncelenmesi”. *SSS Journal*. 5/35 (2019): 2552-2562.

Ünalımsı, Nafiz Ahmet ve Oğuz Şafak. “2008 Rusya-Gürcistan Savaşının Vekâlet Savaşı Teorisi Açısından İncelenmesi”. *Karadeniz Araştırmaları*. 16/61 (2019): 31-41.

Vasilyan, Syuzanna. “ “Swinging on a Pendulum” Armenia in the Eurasian Economic Union and with the European Union”. *Problems of Post-Communism*. 64/1 (2017): 32-46.

Veroff, Joseph. “Development and validation of a projective measure of power motivation”. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 54/1 (1957): 1-8.

Vieira, Alena ve Vasilyan Syuzanna. “Armenia and Belarus: Caught Between The EU's And Russia's Conditionalities?”. *European Politics and Society*. 19/4 (2018): 471-489.

Walker, Stephen, Schafer Mark ve Young Michael. “Systematic Procedures for Operational Code Analysis: Measuring and Modeling Jimmy Carter’s Operational Code”. *International Studies Quarterly*. 42/1 (1998): 175-190.

Wallace, Michael ve Suedfeld Peter. “Leadership Performance in Crisis: The Longevity – Complexity Link”. *International Studies Quarterly*. 32/4 (1988): 439-451.

Weber, Maks. “Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı”. Çev. Özer Ozankaya. *İmge Kitabevi*. Ankara, 1995.

Winrow, Gareth. “Turkey and The Caucasus: Domestic Interests and Security Concerns”. *Royal Institute of International Affairs*. Londra, 2000.

Winter, David ve Stewart Abigail. “The Power Motive”. Der. Exner, J. ve London, H, “Dimensions of Personality”. *Wiley*. New York, 1978.

Winter, David, Hermann Margaret, Weintraub Walter ve Walker Stephen. “The Personalities of Bush and Gorbachev Measured at a Distance: Procedures, Portraits, and Policy”. *Political Psychology*. 12/2 (1991): 457-464.

Yeşilot, Okan. “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 36 (2008): 187-199.

Young, Hugo. “The Iron Lady”. *Farrar, Straus & Giroux*. New York, 1989.

Zarifian, Julien. “The Armenian-American Lobby and Its Impact on U.S. Foreign Policy”. *Springer Science+Business Media*. 51/5 (2014): 503-512.

Ziller, Robert, Stone William, Jackson Robert ve Terbovic Natalie. “Self-Other Orientations and Political Behavior”. Der Hermann, Margaret. “A Psychological Examination of Political Leaders”. *Free Press*. New York, 1977.

Ziller, Robert. “Self-Social Constructs: Theory and Instruments”. Der. Ziller, Robert ve Post Jerrold. “Psychological Assesment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton”, *University of Michigan Press*. Michigan, 1967.

Ziller, Robert. “Self-Other Orientations and Quality of Life”. *Social Indicators Research*. 1/3 (1974): 301-327.

“Arab Spring, Armenian Winter?”, *The Armenian Weekly*, 7 Haziran 2011.

“Armenian Police Forcibly Disperse Opposition Portesters”, *Eurasia Insight*, Mart 2008.

“Armenia, Turkey Are ‘Very Close’ To Normalize Ties”, *Asbarez*, 24 Ocak 2009.

“Ermenistan Başkanlık Seçimini Sarkisyan Kazandı”, *BİA Haber Merkezi*, 20 Şubat 2008.

“Ermenistan İle Çözüme Hiç Bu Kadar Yakın Olmadık”, *Hürriyet*, 22 Aralık 2008.

“Ermenistan’la Tarihi Fırsat Yakaladık, Üçüncü Ülkeler Sürece Zarar Vermesin”, *Zaman*, 3 Mart 2009.

“Ermeni Diasporasında Açılım Kavgası”, *SABAHA*, 3 Ekim 2009.

“Gül’den Avrupa’ya ‘Ricacı Değiliz’ Resti”, *Haber 7*, 11 Mayıs 2009.

“İran-Ermenistan İlişkileri Gittikçe Gelişiyor”, *Zaman*, 18 Temmuz 2010.

“Krizli İmza”, *Milliyet*, 11 Ekim 2009

“President Sargsyan: Armenia is Firm and Consistent in Conducting Reforms”, *Armenpress*, 23 October 2015.

“Rusya’nın Ermenistan’daki Etkinliği Zayıflayabilir”, *Cumhuriyet*, 24 Nisan 2009.

“Serzh Sargsyan: Armenian PM Resigns After Days of Protests”, *BBC NEWS*, 23 Nisan 2018

“Taşnak Partisi: Fırsatçılık Yaptı, Hata Hükümetin”, *Sabah*, 26 Nisan 2009.

“The Choice of Serzh Sargsyan”, *New Eastern Europe*, 22 Aralık 2017.

“Yukarı Karabağ Sorunu Çözülmeden Türk-Ermeni İlişkileri Düzelmaz”, *Milliyet*, 20 Temmuz 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Armenia Country Overview”, World Bank, <http://www.worldbank.org/en/country/armenia/overview> Erişim 15 Haziran 2019.

“Definition of Leader”, Oxford Learner's Dictionary of Academic English, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/academic/leader> Erişim 18 Kasım 2018.

“Ermenistan’ın Siyasi Görünümü”, TC Dışışleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/ermenistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim 10 Şubat 2019

“European Neighbourhood and Partnership Instrument: Armenia, Country Strategy Paper 2007-2013” <https://eeas.europa.eu/> Erişim 12 Mart 2019

“Facts And Figures About EU-Armenia Relations”, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_factsheet_armenia_eng.pdf erişim 15 Mart 2019

Report on EU-Armenia relations in the framework of the revised ENP, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/report_on_euarmenia_relations_in_the_framework_of_the_revised_enp.pdf erişim 12 Nisan 2019.

Serzh Sargsyan’s statement on press-conference. <https://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2008/09/24/news-18/>. Erişim 10 Kasım 2018

Statement by President Serzh Sargsyan on the Occasion of the 20th Anniversary of The Republican Party of Armenia <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2010/12/18/news-81/> erişim 10 Kasım 2018

Süheyla Demir, ‘Ermenistan’ın Avrasya Seçiminin Arkasında Ne Var?’. <https://tr.sputniknews.com/analiz/201502241014148608/> Erişim 15 Haziran 2019

Winter, David, (2009), “Power Motivation Revisited”, Cambridge University Press, Online Yayın <https://www.cambridge.org/core/books/motivation-and-personality/power-motivation-revisited/6239658999B7A3AF3027D2EFD2A2BD07> Erişim tarihi 15 Haziran 2019

Zaitali, Asoss, Pardalis, Georgios ve Tropf, Björn, “Contextual Leadership in Organizations: How Leaders Create and Manipulate Context by Means of Social Sciences”, https://www.academia.edu/7481722/Contextual_leadership_in_organizations_How_leaders_create_and_manipulate_context_by_means_of_social_sciences Erişim 17 Haziran 2019.

EKLER

Ek 1: Kullanılan Röportaj ve Konuşmaların Alındığı Kaynaklar

Tarih	Kaynaklar
	Ermenistan Cumhurbaşkanlığı resmi sitesi: www.president.am
07.08.2008	Xinhua Haber ajansı
23.08.2008	Der Standart gazetesi
14.09.2008	Radikal gazetesi
25.10.2008	Public H1 TV kanalı
10.11.2008	EURONEWS Haber ajansı
11.11.2008	Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesi
17.11.2008	Public TV kanalı
23.04.2009	The Wall Street Journall dergisi
24.04.2009	Russia Today Tv kanalı
31.08.2009	BBC gazetesi
07.09.2009	Regnum TV kanalı
02.10.2009	Armenian Reporter gazetesi
22.10.2009	Artsakh Public TV
12.02.2010	Al Jazeera gazetesi
11.03.2010	Le Figaro gazetesi
05.04.2010	Der Spiegel gazetesi
16.05.2011	Moskovskie Novosti gazetesi
02.09.2011	Free Artsakh gazetesi
07.06.2012	www.panorama.am sitesi
30.01.2014	Lidové Noviny gazetesi
11.08.2014	Armnews TV kanalı
24.04.2015	Hürriyet gazetesi
12.07.2016	Al-Mayadeen TV kanalı

13.03.2017	Agencia EFE Haber ajansı
16.07.2017	Armenia TV kanalı
31.07.2017	Iranian Shargh Daily gazetesi
01.08.2017	IRNA gazetesi
01.11.2017	www.bfm.ru sitesi
10.04.2018	La Stampa gazetesi
16.04.2018	İzvestiya gazetesi
19.04.2018	Shant TVkanalı

Not: Ermenistan Cumhurbaşkanlığı resmi sitesinden (www.president.am) 34 röportaj alınmıştır. Bu nedenle siteden alınan röportajların tarihi belirtilmemiştir.